národní
úložiště
šedé
literatury

Metodika dokumentace sakrální architektury (kostely a prostorové kaple)

Honys, Vít; Nejezchlebová, Táňa; Radová, Lucie; Veselá, Hana
2015

Dostupný z http://www.nusl.cz/ntk/nusl-200834

Dílo je chráněno podle autorského zákona č. 121/2000 Sb.

Tento dokument byl stažen z Národního úložiště šedé literatury (NUŠL).

Datum stažení: 18.04.2024

Další dokumenty můžete najít prostřednictvím vyhledávacího rozhraní nusl.cz .

METODIKA DOKUMENTACE SAKRÁLNÍ ARCHITEKTURY

(kostely a prostorové kaple)

Vít Honys – Táňa Šimková – Lucie Radová – Hana Veselá

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
územní odborné pracoviště
v Ústí nad Labem

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY J. E. PURKYNĚ
v Ústí nad Labem

2015

Metodika dokumentace sakrální architektury (kostely a prostorové kaple)

Národní památkový ústav
územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem
odborné a metodické publikace, svazek 71

Filozofická fakulta
Univerzity Jana Evangelisty Purkyně
v Ústí nad Labem

Certifikovaná metodika

Metodika dokumentace sakrální architektury (kostely a prostorové kaple)

Vít Honys – Táňa Šimková – Lucie Radová – Hana Veselá

Ústí nad Labem 2015

Certifikovaná metodika
Osvědčení č. 50 Ministerstva kultury ČR, odboru výzkumu a vývoje, č. j. MK 59775/2015 OVV, Sp. Zn. MK-S 10086/2015 OVV, ze dne 6. 10. 2015.

Metodika vznikla v rámci řešení grantového projektu *Dokumentace, digitalizace a prezentace ohroženého kulturního dědictví v příhraniční oblasti severozápadních Čech*, který je financován z prostředků aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) Ministerstva kultury České republiky.
Identifikační kód projektu: DF12P01OVV009.

Metodika je určena pracovníkům odborných institucí, které se zabývají ochranou kulturního dědictví, mezi tyto instituce patří především Ministerstvo kultury ČR, Národní památkový ústav a orgány státní památkové péče, dále vysoké a střední školy s akreditovanými obory zaměřené na dokumentaci památek a muzea a galerie výtvarných umění, podrobněji viz úvod metodiky.

Metodika byla schválena odborem vědy a výzkumu Ministerstva kultury. Ministerstvo doporučuje tuto metodiku pro využití při ochraně kulturního dědictví ČR.

Oponenti:
doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.
doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D.

© PhDr. Vít Honys, 2015; Mgr. Táňa Šimková, 2015; Mgr. Lucie Radová, 2015; Mgr. Hana Veselá, 2015
© Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, 2015
ISBN: 978-80-85036-59-6
© Univerzita J. E. Purkyně, filozofická fakulta, 2015
ISBN: 978-80-7414-951-1

OBSAH:

ÚVOD 7
1. K OTÁZCE SMYSLU DOKUMENTACE OHROŽENÝCH KOSTELŮ A KAPLÍ 9
2. VYMEZENÍ ZKOUMANÉHO OKRUHU SAKRÁLNÍCH STAVEB 15
3. PŘÍPRAVA DOKUMENTACE 19
4. NÁLEZOVÉ SITUACE A METODY DOKUMENTACE 22
4.1. Exteriér 32
4.1.1. Exteriér – prostorové vztahy a urbanismus 32
4.1.2. Exteriér – kompoziční a hmotové řešení 35
4.1.3. Exteriér – významné prvky a detaily 37
4.2. Interiér 43
4.2.1. Interiér – dispoziční a komunikační schéma, jednotlivé prostory ...43
4.2.2. Interiér – významné prvky prostoru, jeho výzdoby a mobiliáře 43
4.2.3. Interiér – podkroví a krovy 62
4.2.4 Interiéry věží (zvonic) a dalších prostorů areálu 66
5. ZÁVĚR 71
6. SEZNAM LITERATURY (VÝBĚROVÝ) 73
7. SEZNAM VYOBRAZENÍ 77
8. SEZNAM PŘÍLOH 80
9. PŘÍLOHY 81

Úvod

Jedním z problémů, který Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem vnímá jako neblahý syndrom charakterizující památkový fond severozápadních Čech, je stav a postupující devastace chátrajících a většinou nevyužívaných sakrálních staveb. Jde o kostely, církevní sbory i prostorové kaple různých rozměrových i prostorových dimenzí. Mnohdy se tyto objekty nacházejí ve špatně dostupných lokalitách a povědomí o jejich existenci a stavu je minimální. Stejně tak mnohé dosud nejsou předmětem památkové ochrany a jejich případná záchrana je z mnoha ohledů, včetně např. neujasněnosti vlastnických vztahů, komplikovaná. Do seznamu ohrožených památek paradoxně přibývají i v současné době další nové objekty, u nichž se havarijní stav (nejčastěji stavu statiky) projeví v důsledku vnějších okolností, kterými mohou být klimatické extrémy, stav podloží či nešťastné úpravy bezprostředního okolí objektu ve vzdálenější minulosti – za jiné lze snad jmenovat zřícení průčelí s částí lodi cenného kostela sv. Matouše v Dobroměřicích u Loun před několika lety. Nemusí jít tedy jen o dědictví poměrů nedávné minulosti. Na druhé straně roste zájem obcí i veřejnosti o tyto památky a na jejich záchranu vznikají i občanská sdružení. Nadále bezprizorní nejčastěji zůstávají objekty nacházející se v opuštěných lokalitách.

O to více je za daných poměrů maximálně potřebná dokumentace a sumář dostupných informací o těchto objektech, kterým z tohoto hlediska nebyla v minulých desetiletích věnována pozornost. Jde i o povinnost morální, neboť stále nelze zapomínat, že právě oblast severozápadních Čech byla ve druhé polovině 20. století postižena z mnoha důvodů obecně známých největšími úbytky památkového fondu i potenciálu. Provádění této dokumentace je nutno realizovat operativně a na základě metodického návodu, odpovídajícího současným nárokům.

Odkaz na výzkumnou aktivitu a okruh uživatelů

Z výše uvedených důvodů Národní památkový ústav (dále jen NPÚ) – územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem zahrnulo do výzkumného projektu pod názvem: „Dokumentace, digitalizace a prezentace ohroženého kulturního dědictví v příhraniční oblasti severozápadních Čech“ v rámci programu NAKI[1] i zpracování metodiky dokumentace sakrálních architektur. Byť částečně bylo možno využít již publikované informace metodiky věnované operativnímu průzkumu a dokumentaci historických staveb, jde, jak bude dále naznačeno, o specifickou oblast památkového fondu vyžadující speciální znalosti a vnímání řady souvislostí, se kterými

[1] Program aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity Ministerstva kultury ČR 2012–2015.

se u profánních objektů nesetkáváme. Jejím cílem také bylo vyhotovit metodický materiál dostupný jak začínajícím památkářům – dokumentátorům NPÚ, tak případným dalším zájemcům o tuto oborovou problematiku s možností využití pro přípravu studentů ve studijních oborech zaměřených na tuto oblast.

Autoři jsou si současně vědomi, že prezentovaný text nemusí být zcela vyčerpávající, a proto uvítají případné připomínky a podněty, které by mohly danou tematiku doplnit a obohatit.

I. K otázce smyslu dokumentace ohrožených kostelů a kaplí

Sakrální architektura Evropy představuje nepřeberné bohatství v rámci fondu jak státem chráněných kulturních památek, tak dalšího památkového potenciálu a je i na území našeho státu stěžejním reprezentantem kulturního dědictví národa. Je přitom dědictvím přinejmenším rovnocenným například s fondem veřejnosti přístupných hradů a zámků. Stav sakrální architektury je však současně jedním z alarmujících problémů našeho památkového fondu již po desítky let (nejde přitom o specifikum pouze naše, nýbrž i řady dalších evropských zemí). Na jeho stavu v českých zemích se podepsalo několik faktorů. Především to bylo zanedbání údržby řádově od poloviny 20. století do roku 1989, kdy dohled nad církvemi a jejich financováním převzal stát reprezentovaný státním úřadem pro věci církevní s krajskými a okresními církevními tajemníky a podpora údržby a obnovy církevních památek se tak stala z politických důvodů značně omezenou, resp. nevítanou.[2] Dále to byl, zejména v příhraničních oblastech, odsun původního německy hovořícího obyvatelstva a rychlá migrace následovných přistěhovalců, což vedlo k přerušení historického povědomí, poklesu religiozity a postupně i k zániku liturgické funkce a postupné devastaci těchto objektů. V některých oblastech bylo této skutečnosti ze strany tehdejších orgánů státní moci zneužito k demolici desítek kostelů a kaplí.[3] Další početné ztráty nejen sakrální architektury přinesla i likvidace řady celých obcí v důsledku povrchové těžby uhlí či výstavby přehradních nádrží. Přes početné ztráty mnohdy velmi hodnotných, tou dobou ještě nedostatečně doceňovaných sakrálních architektur zejména z období baroka a pozdějších slohových období zůstalo dochováno ještě stále mnohé, ovšem většinou v kritickém stavu. Bohužel situace se příliš nezlepšila ani po roce 1989. Syndrom opuštěných a chátrajících kostelů, typický původně pro pohraniční sudetské oblasti, kde se v posledních dvou desetiletích přece jen podařilo část

[2] V rámci objektivity nutno dodat, že již v období po první světové válce se v důsledku poměrně razantní pozemkové reformy výrazně omezily možnosti finanční podpory údržby kostelů a kaplí zejména prostřednictvím šlechtických patronátů; většina základní údržby či obnov byla prováděna z příspěvků věřících, jen ve výjimečných případech bylo využito státních subvencí. Během okupace došlo k úmyslnému zničení řady židovských synagog, údržba dalších křesťanských památek utrpěla nařízeným zákazem stavebních oprav, bezprostředně po ukončení II. světové války začaly chátrat opuštěné kostely v pohraničních oblastech dosud osídlených německy hovořícím obyvatelstvem. K problematice péče o sakrální památky v období od druhé světové války do roku 1958 blíže viz: Kristina UHLÍKOVÁ, *Ochrana sakrálních památek v českých zemích v letech 1945–1958*, in: Zprávy památkové péče 65, 2005/4, s. 335–339.

[3] Blíže viz např. *Zničené kostely severních Čech 1945–1989*, katalog výstavy občanského sdružení pro obnovu památek Úštěcka 2011 (bez místa vydání).

kostelů zachránit, se totiž začal výrazně rozšiřovat do původně zemědělských oblastí směrem ke středu Čech (např. Lounsko, Žatecko, Rakovnicko), patrně v souvislosti s generační výměnou obyvatelstva, vylidňováním části vesnic, a tím i úbytkem živé religiozity. Kdysi hustá síť římskokatolických farností se počala postupně redukovat, jejich centra se přesunula do měst a s rostoucími obvody správ takto redukovaného počtu farností počet venkovských liturgicky nevyužívaných chátrajících kostelů a kaplí logicky vzrůstal.[4] K pozitivním jevům posledních let však patří probouzející se zájem o sakrální památky, většinou kaple, případně i opuštěné kostely ze strany obecních úřadů a vznikajících občanských sdružení zaměřených na záchranu kulturního dědictví. Tyto iniciativy projevují také zájem o dostupný dokumentační materiál. Lze tedy říci, že se nalézáme v době, která vybízí k urychlenému podchycení chátrajících hodnot těchto objektů, a to nejen z důvodů ryze dokumentačních pro potřeby institucionální státní památkové péče, ale s možností využití pro formující se záchranné aktivity obcí a občanských sdružení.

Problém nevyžívaných, ohrožených či v torzálním stavu dochovaných sakrálních architektur je dnes fenoménem většiny evropských zemí západní a střední Evropy.[5] Přestože Česká republika patří k zemím, kde tento jev v průběhu let výrazně narůstá, byl teoreticky a metodicky řešen většinou pouze v určitém segmentu problematiky; pro oblast severozápadních Čech ve spojitosti s možnostmi alternativního využití liturgicky „mrtvých" sakrálních staveb, v posledních letech na různých úrovních v celostátním měřítku.[6] V období posledního půlstoletí byly na různé úrovni provedeny stavebně historické či operativní průzkumy pouze

[4] V některých oblastech severních Čech, např. na Lounsku, Žatecku či Litoměřicku není výjimkou, spadá-li pod správu jedné římskokatolické farnosti více než dvacet kostelů. K tomu nutno připočítat i některé kaple, byť většina z nich spadá pod správu obecních úřadů.

[5] V mezinárodním měřítku jsou tomuto fenoménu věnovány i mezinárodní dokumenty především *Charta o novém využití starých církevních staveb z r. 1987, Zpráva s Rezolucí Rady Evropy o nadbytečných sakrálních stavbách z r. 1989*; blíže viz: *Redundant Religious Buildings,* Strasbourg 1989. Podrobněji k této problematice Eliška NEJEZCHLEBOVÁ, *Alternativní využití jako možnost záchrany ohrožených kostelů a kaplí.* Nová využití pro staré kostely, sborník z konference konané v Teplicích 23.–26. 10. 1997 (P. Hrubý tech. red.), Ústí nad Labem 2002, s. 85–150. Výjimkou jsou země s tradičně vysokou religiozitou, avšak i v nich narazíme na lokální oblasti s podobnými problémy (Itálie, oblast Kladska a částečně i Slezska v dnešním Polsku), v ortodoxních oblastech střední a východní Evropy (Ukrajina, Rusko) je naopak doslova „hlad" po budování nových sakrálních objektů, obvykle v tradičním stylu revokujícím kontinuitu ortodoxních církví.

[6] V historické retrospektivě je nutno zmínit nedokončenou řadu soupisů památek uměleckých a historických, která však do regionu severozápadních Čech zasáhla jen okrajově, dále některé realizované stavebně historické průzkumy, zaměřené ovšem především na objekty určené k demolici (např. na teritoriu historického jádra Mostu) či zcela ojedinělé odborné studie a články. Přehled vyhodnocení aktuálního stavebního stavu ohrožených kostelů vč. základních konstrukčních prvků 2. pol. 80. let 20. století přinesl Miloš SLÁDEK, *Značně zchátralé a zbořené kostely v Čechách*, Bibliotheca Strahoviensis 2, 1996, s. 201–225.

u vybraného okruhu uměleckohistoricky nejvýznamnějších sakrálních staveb některých oblastí podle jejich ohroženosti či konkrétního badatelského zájmu odborníků; v některých případech to byly jen archivní rešerše či podobné neúplné elaboráty. Doba před rokem 1989 systematické dokumentaci kostelů a kaplí příliš nepřála – zejména v pohraničních oblastech se v torzální architektury proměnilo, či zcela zaniklo bez detailnější dokumentace velké množství sakrálních objektů. V následujícím období bylo možno zaznamenat snahy tento dluh částečně splatit, a to jak pracovníky tehdejších památkových ústavů ve spolupráci s externími specialisty (např. výzkumný úkol tehdejšího SÚPP pod vedením J. SOMMERA: Výzkum venkovských kostelů v Čechách v letech 1995–2001), tak i na úrovni zejména uměnovědně zaměřených studijních oborů vysokých škol. Zveřejněné výsledky (výstupy z průzkumů, odborné studie), někdy v různém stadiu rozpracovanosti, mnohdy přinesly zcela zásadní nová zjištění pro poznání vývoje sakrální architektury nejen v regionálním měřítku.[7] Tato skutečnost ke zvýšení intenzity dokumentační činnosti zejména v donedávna opomíjených oblastech příhraničí severozápadních Čech přímo vybízí. Přesto se v těchto oblastech s vysokým počtem ohrožených sakrálních architektur stále nalézá vysoký podíl těch, které nikdy nebyly detailně zdokumentovány. K tomu je třeba dodat, že dodnes na rozdíl od obecných metodických zásad dokumentace zejména profánních architektonických památek obecně nebyl dosud formulován žádný metodický materiál, který by tuto poměrně komplikovanou problematiku řešil specificky. Sakrální objekty ovšem na rozdíl od profánních vedle zcela odlišného poslání svá specifika mají, počínaje půdorysnou dispozicí přes vnitřní členění až po značně odlišný charakter vnitřního vybavení a výzdoby. Předkládaný materiál, byť se zaměřuje na dokumentaci sakrálních architektur obecně, bere v potaz skutečnost, že nejvíce opomíjeny jsou právě vážně ohrožené sakrální architektury minimálně či zcela nevyužívané, v odlehlejších lokalitách apod. a zaměřuje se v rozhodující míře právě na problémy dokumentace těchto dosud stále početných staveb. Tyto torzální či opuštěné architektury sakrálních staveb jsou specifické na rozdíl např. od zřícenin hradů či jiných profánních torzálních staveb mimo jiné i proto, že obvykle jako náladově působící zříceniny či ruiny vnímány nejsou (předpokládá se u nich potenciální

[7] Např. Zdeňka MICHALOVÁ, *Konstrukce krovu severní věže poutního kostela Narození Panny Marie ve Vranově u Brna*, Průzkumy památek 2012/I, s. 116–125; některé další články včetně konceptů připravované metodiky některých architektonických detailů viz též: Průzkumy památek 2012/II. Okruh otázek různých segmentů problematiky stavebně historického průzkumu, byť jen s okrajovým zaměřením na sakrální stavby popularizuje publikace *Zkoumání historických staveb* (Vladimír RAZÍM, Petr MACEK, edd.), Praha 2011.

možnost restituce původního stavu).[8] Vnímání sakrálních architektur a jejich výzdoby je mnohoúrovňové – od sledování architektonické koncepce ve všech souvislostech přes variabilitu konstrukčních a technických řešení, umělecké a uměleckořemeslné prvky výzdoby a jejich přínos k dějinám umění až po souvislosti s dějinami hmotné a duchovní kultury (liturgická funkce) a hodnoty hudebně akustické. Z toho vyplývá, že i dokumentace zejména ohrožené sakrální památky tedy má svá specifika – snaží se především urychleně podchytit maximální možné množství informací a nálezových situací v naznačené šíři, které mohou klást u objektu v torzálním stavu řadu otázek ohledně jejich interpretace. Ta bývá aktuální zejména v případě, že bude uvažováno o alespoň částečné restituci ohrožené či torzální stavby do původního stavu.

Na rozdíl od profánních architektur byla primární funkcí těchto objektů samozřejmě funkce náboženská – liturgická (u prostorových kaplí obvykle praktikovaná jen příležitostně).[9] Této funkci se podřizovalo i provedení a charakter vnitřní výzdoby, představující mnohdy to nejkvalitnější, co možnosti daného regionu umožňovaly a často s velkorysou podporou patrona. V průběhu dalšího vývoje však v některých případech, zejména od 18. století, tyto objekty nesměle získávaly funkce další. Především u prostorových kaplí, ale i některých kostelů mimo intravilán obce se uplatnila např. funkce orientační (poloha při rozcestí, cestách, návrších), v některých případech se tyto kaple staly i významným orientačním či vyhlídkovým bodem (stejně jako věže či průčelí urbanisticky či krajinně exponovaných kostelů), případně také indikátory historické cestní sítě. S touto funkcí je spojena i funkce nazývaná v současné literatuře enviromentální ve spojení s úpravou okolního přírodního prostředí skupinou stromů vysazených při zřízení či významné obnově prostorové kaple či menšího kostela. Od ní se odvíjí funkce nazývaná „moderně estetickou“, která se počíná formovat v lidském povědomí již od doby romantismu a jejíž význam můžeme v podmínkách regionu postiženého rozsáhlými krajinnými devastacemi i ztrátou historického povědomí považovat zejména v současné generaci za velmi výrazně vnímanou, někdy téměř dominantní. Nakonec nelze opomenout význam výpovědních hodnot sakrálních architektur jako pramenného zdroje poznání o stavebním, uměleckém, ale i spirituálním vývoji nejen objektu vlastního, ale i vnímání objektu v jeho širších souvislostech.

---

[8] Jiří VARHANÍK, *K památkové ochraně zříceniny,* in: Zříceniny historických staveb a jejich obnova, Praha 1998, s. 37. K problematice zničených či torzálních sakrálních staveb dále Luděk KRČMÁŘ, Zdeněk PROCHÁZKA, Jan SOUKUP, *Zničené kostely*, Domažlice 2004 a pro přehled webové stránky M. Valenčíka www.znicene.kostely.cz.

[9] K funkcím drobné sakrální architektury viz např. Jindřich NUSEK – Jan SVOBODA a kol., *Příběh kapliček – drobné sakrální objekty na Podblanicku*, Vlašim 2001, s. 54–58.

Důležitým specifikem křesťanských sakrálních architektur je jejich duchovní obsah, který je dán aktem svěcení (konsekrace) či žehnání (benedikace) a jímž se prostor stává posvátným místem. U kostelů užívaných katolickou církví tato skutečnost může být smazána pouze zbořením podstatné části stavby či rozhodnutím místního ordináře (což je výjimečné a platí převážně pro torzální části profanované architektury z období např. josefínských reforem, na rozdíl od chátrajících sakrálních staveb období po II. světové válce), nikoliv např. znesvěcením. Tento duchovní rozměr je nutné respektovat a považovat jej za součást autentických památkových hodnot. Pokud není možno navrátit objekt výhradně jeho původní liturgické funkci, je u zachovalejších objektů nutné respektovat využití, které není s tímto prvotním posláním v rozporu a umožňuje případný návrat k této funkci v budoucnu. Složitější bývá situace u objektů již výrazněji narušených, s torzálním stavem dochování výzdoby a vnitřního vybavení, resp. u objektů i architektonicky dochovaných v torzu. S respektem k výše naznačenému se odvíjí i možnost potenciální nezbytně nutné rehabilitace a využití takovýchto architektur v budoucnu. Tyto možnosti lze přibližně charakterizovat následovně:

1. stabilizace ohrožené torzální architektury v nejnutnějším rozsahu (obvodové zdivo), ponechání náladového působení jen s průběžnou nejnutnější nenáročnou údržbou s možností příležitostných bohoslužeb či alternativních kulturních akcí „pod širým nebem“, někdy kombinované s jednoduchým účelovým zastřešením.
2. částečná rehabilitace historické architektury v nejnutnějším rozsahu po stavební stránce se zakonzervováním torz interiérových prvků výzdoby.
3. celková rehabilitace historické architektury včetně interiérové výzdoby a v částečné či úplné míře i vybavení.
4. dílčí rehabilitace torzální historické architektury se zapojením novodobých prvků a s novodobou úpravou interiéru.

Kromě toho nejsou v současné době výjimkou situace, kdy relikty architektury jsou ponechány svému osudu a postupnému samovolnému zániku. Před volbou z možných alternativ je nutné předem provést důslednou dokumentaci nejen hmotných součástí architektury a její výzdoby (v podstatě při každé rozsáhlejší obnově hrozí riziko ztrát části jejich výpovědních hodnot a naopak adekvátní reflexe získaných poznatků přispívá v průběhu procesu obnovy k rehabilitaci jejích památkových hodnot), ale i podchycení podstatných souvislostí z historie i souvislostí duchovního obsahu vztahujících se ke konkrétní stavbě (místní kultovní tradice, zvyklosti, její odrazy v architektuře i výzdobě stavby atd.). Nelze tedy na stavby tohoto druhu nahlížet jako na pouhé nositele výpovědních hodnot, ale také jako na objekty s jistým spirituálním obsahem umožňující využít tento duchovní potenciál také jako námět k vhodné formě oživení objektu.

V současné době se oprávněně zdůrazňuje vedle náročného a mnohdy problematicky realizovatelného (časové a finanční důvody) standardního stavebně historického průzkumu význam operativního průzkumu a dokumentace (dále OPD). Je ovšem nutné při limitované personální kapacitě odborných organizací státní památkové péče vzít v úvahu, že i při systematickém postupu je možné jej při respektování aktuálních odborně metodických nároků realizovat pouze u selektivního výběru staveb, navíc obvykle pouze v rámci segmentu objektů památkově chráněných. Přesto provedení alespoň kompletní detailní fotodokumentace, popisu a charakteristiky stavebních závad všech minimálně nějakým způsobem ohrožených a chátrajících staveb je velmi žádoucím cílem, který může pozvolna zanikající informace v časově dostupném limitu zachovat s možným využitím pro budoucnost. Toto konstatování by nemělo být chápáno jako rezignující vůči požadavkům na provádění OPD, nýbrž jako alternativa jakéhosi dokumentačního minima ve vztahu k plošné hustotě těchto památek a současně reálným personálním a časovým možnostem odborných pracovníků příslušných územních odborných pracovišť NPÚ a dalších zainteresovaných subjektů. Výhodou tohoto dokumentačního minima by však mohla být snadná kompatibilita se stávajícím metainformačním systémem užívaným v rámci dokumentační činnosti NPÚ a tím i větší operativnost využití v rámci jeho pracovní náplně.

2. Vymezení zkoumaného okruhu sakrálních staveb

Zaměření tohoto textu se soustředí na dvě základní skupiny prostorových sakrálních architektur bez ohledu na skutečnost, zda jsou, či nejsou prohlášeny za státem chráněnou kulturní památku. Jsou jimi kostely bez rozdílu konfese, resp. liturgické prostory církevních sborů a synagogy, prostorové kaple, případně jejich relikty vč. např. jejich pozůstatků v rámci areálu (např. zvonice). Za základní kritérium zde byl zvolen uzavřený vnitřní prostor umožňující sloužení liturgického obřadu, jde tedy o prostory s vnitřní plochou více než 1 m hloubky a šířky (nikoliv tedy výklenkové kaple s nikou apod.), případně jejich soubory **(obr. 1)**, například areály poutních kostelů a kaplí. Příkladem může být poutní kostel se samostatně stojící studánkovou kaplí a zvonicí opodál apod. Za součást areálu jsou samozřejmě považovány i obvodové hřbitovní zdi, márnice aj. Z hlediska dochovalosti nepovažujeme za rozhodující převažující míru zachování, nicméně u skutečně torzálních architektur považujeme za důležité kritérium pro zařazení do této skupiny dochování alespoň reliktů obvodového zdiva viditelně nad úroveň terénu do výšky umožňující rozeznání vstupních, resp. okenních otvorů a dalších základních

Obr. 1. Zahořany u Litoměřic, kostel Nejsvětější Trojice, pohled od severu na areál kostela se zvonicí a hřbitovní kaplí; celý areál umístěný na pohledově exponovaném návrší obklopuje zděná hřbitovní zeď. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2012.

Obr. 2. Šluknov – Království, Kaple žaláře Krista, pohled od východu, v čelní západní straně je patrný relikt oválného okenního otvoru s koutovými výběhy po nasazení klenby. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2012.

výpovědních znaků o architektonické dispozici **(obr. 2)**. Nejsou sem tedy zařazeny objekty, z nichž zbyly pouze relikty základů dochované přibližně v úrovni či pod úrovní terénu doprovázené rozptylem torz těžko identifikovatelných fragmentů ostění a zdiva, například po demolici sakrální stavby. V případě areálu musí splňovat tyto podmínky alespoň jedna z dochovaných staveb. V rámci reálné terénní praxe je pochopitelné, že při stanovení výběru sakrálních staveb určených k dokumentaci je nutné dát přednost sakrálním architekturám ohroženým, kdy jde o ohrožení jak bezprostřední existence objektu, tak významného segmentu jeho hodnot s absencí nezbytné péče a údržby. Je třeba zdůraznit, že i když v naprosté většině jde o liturgicky nevyužívané a léta zanedbané objekty, v ojedinělých případech jsou tyto objekty na první pohled relativně zachovalé v celistvosti, ale velmi vážně ohrožené staticky. Oproti tomu nemá samozřejmě význam upřednostňovat při dokumentaci např. průběžně udržované a stabilizované objekty v torzálním stavu dochování obvodového zdiva.

Metodický text vychází z praktických zkušeností nabytých při dokumentování sakrálních objektů na teritoriu Ústeckého kraje. Ten je

vysokým zastoupením nejrůznějších forem chátrajících sakrálních architektur, bohatstvím variability provedení i poměrně nízkým procentem zastoupení jejich památkové ochrany včetně rozsáhlých rezerv v jejich dokumentaci pro tyto účely dobrým modelovým příkladem.

Většina dosavadní domácí literatury věnovaná dokumentaci sakrálních objektů (nikoliv výhradně torzálních) se donedávna obvykle orientovala podle badatelského zaměření jen na určitý historický segment vývoje objektu (např. románské či gotické prvky), čemuž bývala zpravidla uzpůsobena i struktura katalogového hesla, např: *patrocinium, poloha a základní charakteristika památky, nejstarší písemné doklady a status, patronát, stavební vývoj na základě písemných pramenů a rozboru stavby (vč. základních údajů o proměnách vybavení), prvky středověké architektury, kresby půdorysu, nálezových situací, profilů*.[10] Komplexnější zpracování bývá většinou výsadou ojedinělých průzkumových elaborátů, jejichž některé výstupy, přínosné metodicky i obsahově, bývají v různé formě v posledních letech rovněž publikovány. Z hlediska alespoň metodického přístupu zasluhují srovnání některé zahraniční monografické práce, které však obvykle vznikly v souvislosti s náročnou komplexní obnovou objektu; navíc zpravidla nešlo o vysoce ohrožené a v různé míře devastované objekty srovnatelné se situací v našich pohraničních oblastech.[11] V sousedících německy hovořících zemích je metodika dokumentace sakrálních staveb v publikovaných příručkách obvykle zahrnuta pod všeobecné zásady dokumentace stavebních památek. Jako příklad lze uvést příručku zpracovanou referátem stavebních průzkumů braniborského zemského památkového úřadu a zemského archeologického muzea: *Anforderungen an eine Bestandsdokumentation in der Baudenkmapflege*. Arbeitsmaterialien zur Denkmaplflege in Brandenburg Nr. 1, Wünsdorf 2002. Zde jsou vymezeny základní metodické principy pro dokumentaci stavebních památek a struktura dokumentačního elaborátu, tj. identifikační údaje o památce, specifikace starší plánové dokumentace včetně měřítka, soustředění dostupné fotodokumentace a dalších podkladů (restaurátorské průzkumy, zprávy) pojednání o významu kresebné (půdorys, řez), fotografické a písemné dokumentace, postup zanášení do tzv. raumbuchu a kompletace závěrečné zprávy. V nepočetné průvodní ilustrativní fotografické a kresebné příloze v podstatě žádná sakrální stavba zastoupena není.

Obšírnější publikace *Handreichung zur Bestandsuntersuchung und Dokumentation*, Halle 2010 je koncepčně pojata obdobně, ale jednotlivé

[10] Z nejnovější literatury viz např: Karel KIBIC ml., Vojtěch VANĚK, *Středověká sakrální architektura na Čáslavsku*, Praha 2010; Karel KIBIC ml., Vojtěch VANĚK, *Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku*, Praha 2012. Menší články a studie možno nalézt především v periodiku Průzkumy památek či Zprávy památkové péče.

[11] Např: *Die Stadtkirche St. Marien zu Pirna* (hrsg. v. Albrecht Sturm), Pirna 2005.

metody dokumentace popisuje důkladněji. Bere v úvahu šíři dochovaného architektonického dědictví obecně a soustřeďuje se na náročnější formy kresebné, plánové a specielní dokumentace blízké rozsahu našich stavebně historických průzkumů vč. rešerše dostupných archivních a dokumentačních materiálů. Pojednává také o nejnovějších dokumentačních metodách (3D scanner). Podstatně podrobněji je zde rozebrána metoda raumbuchu (dnes akceptovaná i v české dokumentační praxi) a dokonce jsou zde speciální kapitoly věnovány dokumentaci industriální architektury, památek zahradního umění či specifikům dokumentace stavby před zbořením. Sakrální architektura je zde však zastoupena jen na několika málo příkladech v souvislosti s kresebnou dokumentací či analýzou stavebně historického vývoje (průčelí dómu v Halberstadtu, areál konventu Jerichow), navíc nikoliv typických pro české poměry; zaměření na profánní architektury – např. městské domy, resp. středověkou architekturu je zde tedy rovněž více než zřejmé. Ze sousedního Slovenska a Rakouska takto specializovaná publikovaná metodika známa není.

Předkládaný text je tedy svým zacílením výhradně na architekturu sakrální se zaměřením na nálezové situace v prostředí Čech a soustředěním se na snadno dostupné formy dokumentace bez mimořádně nákladného vybavení v co největším plošném rozsahu nepochybně přínosný. Oproti domácí obecně orientované metodice *Operativní průzkum a dokumentace historických staveb* z r. 2005 je tato metodika vedle minimalizace kresebné dokumentace a preference co nejširší digitální fotodokumentace a přehledného popisu vč. charakteristiky stavebního stavu zaměřena výhradně na specifika sakrálních staveb a jejich nálezových situací. Nepředpokládá vyhotovování složitější výkresové a měřické dokumentace před zahájením či v průběhu stavebních prací, nýbrž využití pro dokumentaci co nejširšího okruhu sakrálních objektů a s ohledem na snadnou archivaci v digitální podobě umožňuje průběžnou aktualizaci a doplňování v průběhu toku času s možností doplnění dle aktuální potřeby do podoby blízké OPD.

3. Příprava dokumentace

S ohledem na samovolnou destrukci chátrající stavby se předpokládá dokumentace v rozsahu blízkém nárokům na OPD. Cílem je nejen podchytit informace a nálezy postupně zanikající, ale současně upozornit na důležité vypovídací prvky a skutečnosti, které by měly být zohledněny a využity při přípravě záchrany a obnovy objektu. Ve své podstatě jde o podchycení momentální nálezové situace. Nejedná se v žádném případě o náhradu OPD (zejména zde nedochází k vytváření výkresové a měřické dokumentace, vyjma náčrtku půdorysu a výstupního elaborátu v intencích metodicky doporučené struktury), nicméně je třeba počítat s tím, že může být následně využita svou fotodokumentační a popisnou částí pro tento účel, případně s delším časovým odstupem jako důležitý pracovní zdroj informací. Proto je třeba k dokumentaci přistupovat zodpovědně. Účelem dokumentace a popisu není interpretace získaných údajů (vyjma skutečností prokazatelně zřejmých), zejména ne tam, kde si nejsme jistí s určením.

Je vhodné, aby zpracovatelé dokumentace byli náležitě odborně připraveni. Vedle pracovníků odborných organizací státní památkové péče to mohou být i další poučené osoby (např. studenti vysokoškolských oborů příslušného zaměření) se základními zkušenostmi s touto prací. Přitom nejde jen o potřebné teoretické vybavení, ale především o praktické zkušenosti s ovládáním digitálního fotoaparátu pro dokumentační účely (ve většině sakrálních objektů je nutno provádět fotodokumentaci ve velmi komplikovaných světelných podmínkách). Podle potřeby je také třeba s dostatečným předstihem dohodnout s příslušným správcem objektu umožnění vstupu (pokud objekt není nezajištěn a volně přístupný). Při současných velkých spádových okruzích farností s množstvím sakrálních objektů je třeba počítat s velkou předběžnou časovou tolerancí. U objektů ve vlastnictví obcí je třeba vyrozumět příslušný obecní úřad, u památkových objektů raději i v případě, že je objekt nezajištěný. Náhlé zjištění okolních obyvatel, že se v objektu pohybuje(í) neznámá(é) osoba(y), může vést za současné situace (vykrádání sakrálních objektů) k podezření na nekalé živly a možné nepříjemnosti a nedorozumění ohledně důvěry. Kromě toho může u odlehlejších objektů tohoto druhu docházet i k příležitostnému shromažďování společensky problematických osob (riziko agresivních výpadů, sezónní obývání bezdomovci apod.). U torzálních architektur zarostlých vegetací je třeba zvážit i volbu vhodného období, kdy je stavba vegetací co nejméně zastíněna (časné jaro či pokročilý podzim, kdy je ovšem nevýhodou menší počet klimaticky i světelně příznivých dnů).

Před prováděním terénní dokumentace je nutné seznámit se s dosavadním stavem poznání historie objektu, obdobně jako při provádění

OPD. Jde jak o publikované práce, tak i nepublikované evidenční materiály, průzkumové elaboráty, plánovou dokumentaci a fotodokumentaci či historickou ikonografii (některé z nich vedle archivů NPÚ je možno objevit i ve fondech jiných institucí, např. muzeí, obecních úřadů, orgánů státní správy apod.). V mnoha případech (např. prostorových kaplí, kostelů z hlediska dějin umění a architektury považovaných do nedávna za nepříliš zajímavé apod.) však tyto materiály budou velmi sporé a jejich hodnota problematická – někdy bude nutno nedostatek informací doplňovat podle možností často až následně archivním průzkumem završeným rešerší. Typickým případem může být např. absence poznatků o patrociniu zchátralé venkovské kaple v příhraničí, kdy se potenciální archivní prameny nedochovaly a mnohdy nepomohou ani vzpomínky nejstarších lokálních pamětníků. Podle možností je vhodné pro zpracování archivní rešerše zapojit spolupracovníka znalého práce s archivními fondy a písemnými prameny, neboť ne každý dokumentátor je pro tuto činnost odborně vybaven historickým, archivním a paleografickým školením.[12] Na rozdíl od OPD je však dokumentace prováděna zpravidla na objektu, na kterém není zahajována rekonstrukční stavební činnost, nicméně stav objektu a jeho rychle se prohlubující chátrání často vyžadují při prováděné dokumentaci pohotové zohlednění konkrétní situace. Stále je třeba mít na paměti, že předmětem musí být soustředění souhrnných informací o dokumentovaném objektu.

Pracovní pomůcky

K terénní dokumentaci je třeba se vybavit náležitým oblečením a obuví. Je třeba počítat se znečištěním, prolézáním hustou vegetací, kterou bývá řada objektů zarostlých, s rizikem bodnutí hmyzem (klíšťata, vosy). Přitom je třeba dodržovat zásady bezpečnosti práce a eliminovat možná zranění a úrazy, podle potřeby užívat ochranné pracovní pomůcky (obuv s protiskluzovou a dostatečně silnou podrážkou, v případě vstupu na konstrukční prvky či do prostorů s výrazněji narušeným stavem stropních konstrukcí přilbu, vhodné jsou i ochranné rukavice – např. při kontaktu s povrchy silně znečištěnými či jinak problematickými) a zejména ve stavebně ohrožených objektech nevstupovat na konstrukce ohrožené a nestabilní. V případě instalace lešení, provádění stavebních

[12] Nejdůležitějšími pramennými zdroji bývají fondy příslušných farních úřadů uložené ve státních okresních archivech, někdy i městské či obecní archivy uložené tamtéž, případně fondy klášterních archivů deponované obvykle v územně příslušných státních oblastních archivech. Dále pak patronátní archivy uložené rovněž ve státních oblastních archivech, pro mladší období i archivy stavebních úřadů, případně státní správy. Nelze opomíjet i spisové a dokumentační fondy územně příslušných muzeí, orgánů a organizací státní památkové péče, včetně SHP prováděných SÚRPMO uložených v Národním archivu apod. Bližší informace o archivních fondech viz webové stránky: www. cesarch.cz a http://www.mvcr.cz/clanek/archivni-fondy-a-sbirky-v-ceske-republice.aspx.

prací na objektu apod. dodržovat pokyny vedení stavby, nevstupovat na nedostatečně zabezpečená vyšší patra lešení a zejména nepřeceňovat své vlastní schopnosti. Nedodržování těchto zásad může končit tragicky. Nedostatečnou dostupnost určitých partií či detailů lze mnohdy vyřešit alespoň orientačním snímkem z potřebné vzdálenosti.

Nezbytnou součástí vybavení je kvalitní digitální fotoaparát pro fotodokumentaci, pokud možno s kvalitním objektivem. Zvláště pro interiéry je nezbytnou součástí vybavení kvalitní stativ. Fotografování s elektronickým vestavěným bleskem je vhodné využívat s ohledem na jeho nežádoucí vedlejší efekty jen v nezbytně nutných případech (záběry na větší vzdálenosti v temném interiéru); pro zmírnění vedlejších efektů se v praxi osvědčilo odstínění vestavěného blesku či rozptýlení záblesku odraznou deskou nebo změkčující předsádkou.

Další nezbytnou součástí vybavení jsou desky s poznámkovými papíry a psacími potřebami. Pro rychlý záznam o aktuálním stavebním stavu objektu se osvědčila předem připravená a vytištěná tabulka obsahující kolonky věnované stavu statiky, odvodnění, úrovni zavlhčení a zasolení a dále sledující v exteriéru i interiéru stav nejvýznamnějších stavebních prvků (střechy, omítky, zdivo, klenby, stropy, krovy apod. – viz další text a příloha). Další důležitou součástí vybavení je příruční svítilna, dostatečně dlouhé (alespoň 10 m) svinovací měřící pásmo, případně laserové měřidlo, které usnadní především stanovení výškových měr. Pro některé fotografické záběry detailů je vhodné i měřítko s výraznou stupnicí či skládací metr. V případě vyšších či rozměrnějších objektů přijde vhod pro sledování vzdálenějších detailů také dalekohled.

Písemné záznamy nezapomeneme identifikovat názvem, lokalizací objektu a datem, což oceníme při delším časovém odstupu od zpracování. Někdy přijde vhod i GPS pro identifikaci nebo přesnou lokalizaci daného objektu (jde zejména o odlehlé menší a torzální objekty, které dosud nejsou prohlášeny za kulturní památku).

4. Nálezové situace a metody dokumentace

Podchycení nálezové situace lze zajistit třemi základními metodami: písemným záznamem (popisem), obrazovou (fotografickou, kresebnou) a měřickou dokumentací. Úkolem dokumentace ve výše naznačeném rozsahu v žádném případě není destruktivní průzkum (např. sondáž omítkových vrstev, nátěrů apod.), byť jeho samovolné symptomy mnohdy máme možnost u chátrajících objektů podchytit. Jen výjimečně jako doplňkové metody se uplatní metody speciální (dendrochronologie, petrografie, historické trasologie, frotáže, pauzování, fotogrammetrie, 3D skenování aj.). Nejčastěji u povrchů s degradovanou reliéfní či do hloubky tesanou nápisovou složkou využijeme techniku frotáže (přejížděním měkkou tužkou či uhlem přes tenký papír položený na plochu s nápisem), případně pauzování.

Základní charakteristiky výše zmíněných metod podává již publikovaná metodika OPD,[13] proto se v našem textu zaměřujeme především na jejich aplikaci pro konkrétní nálezové situace u sakrálních architektur (zejména ohrožených). Pro rychlé a přehledné pořízení záznamů o stavu objektu při práci v terénu je praktické využít strukturovaného již výše zmíněného předem připraveného formuláře (např. ve formátu EXCEL) – formalizované tabulky pro identifikaci objektu a jeho následný popis, úzce provázaný s hodnocením stávajícího stavu ohrožených sakrálních památek.

Typizovaná tabulka, vyvinutá s ohledem na základní části sakrálních staveb a jejich vlastnosti, přispívá ke komplexnosti požadovaného souboru informací, ale je také zároveň velmi vhodným vodítkem pro provádění základního popisu a hodnocení stavu objektu, zejména v případech, kdy dokumentaci provádí méně zkušený dokumentátor. Formalizovaný popis v podobě tabulky je využitelný také pro případy, kdy jej provádí dokumentátor, ale zápis údajů do databáze jiný pověřený pracovník. Díky tomuto postupu je možné do dokumentace ohrožených objektů zapojit také zájemce z laické veřejnosti. V neposlední řadě slouží vyplněná tabulka k archivaci dat, což je důležitý moment zejména u silně ohrožených objektů, kde dochází k další degradaci. Uchovaná data, byť sama reflektují již poškozený stav stavby, mohou v budoucnosti sloužit jako informační zdroj při rekonstrukci již zaniklé podoby, či spolu s další kresebnou, plánovou a fotografickou dokumentací sloužit jako vzor při případné obnově stavby a jejích částí.

Uváděná tabulka představuje pouze základní přehled požadovaného popisu na úrovni jednotlivých částí a jejich vlastností. Díky elektronickému formátu tabulky, který je užíván při přepisu údajů z terénu, je

[13] Jiří BLÁHA, Vít JESENSKÝ, Petr MACEK, Vladimír RAZÍM, Jan SOMMER, Jan VESELÝ, *Operativní průzkum a dokumentace historických staveb*, Praha 2005, s. 19–24.

možné tabulku libovolně dle charakteru konkrétního objektu přepisovat, rozšiřovat či naopak při absenci údajů zkracovat. Součástí tabulky je vedle popisu a určení charakteru jednotlivých prvků také hodnocení stavebně-technického stavu v rovině hodnotící stupnice: destruovaný, havarijní, silně zanedbaný, mírně zanedbaný a dobrý stav, které je doprovázeno rubrikou příčiny stavu, sledující hlavní poruchy objektu.

Formulář tabulky je rozdělen do čtyř základních částí: Identifikace objektu, Celkový stav, Exteriér a Interiér. Systém tabulky se odvíjí od základních zvolených deskriptorů, jejichž volba je určena především charakterem dané části tabulky – např. u celkového stavu je užíván jako deskriptor statika (exteriér/interiér), vlhkost do výše, základová půda, atd. Od těchto deskriptorů se pak odvíjejí základní dané vlastnosti, které vycházejí především ze zkušenosti s terénní situací ohrožených památek. Jednotlivé deskriptory a vlastnosti jsou sledovány po řádcích pro každou část objektu zvlášť – u kostelů jsou těmito částmi v základu loď, presbytář, věž a sakristie, u kaplí buď celek objektu, či obdobné části jako u kostelů. Stejně jako u deskriptorů a vlastností mohou být také sledované části rozšiřovány či omezovány dle skutečné situace v terénu. V následujícím přehledu podáváme základní soupis deskriptorů s komentářem k jejich vyplňování:

Celkový stav:

- *Statika* exteriér/interiér

trhliny – vyplňujeme: ano/ne + přibližnou šířku, případně lokalizaci (např. ano, vertikální, 1,5 cm, SZ nároží).

- *Založení*

hloubka základové spáry – udáváme v metrech, **základová půda** – udáváme materiál (např: navážka, žula), **zdivo základů** – rovněž (např. lomové, pískovec – štuky); příslušné sloupce vyplňujeme jen v případě, kdy je možné skutečnosti objektivně zjistit.

- *Vlhkost exteriér/interiér*

vlhkost do výše – vyplňujeme průměrnou hodnotu v cm, do sloupce **narušení** vyplňujeme narušený materiál (např. omítky, zdivo).

- *Salinita exteriér/interiér*

projevy zasolení – vyplňujeme ano/ne, **narušení** vyplňujeme narušený materiál (viz výše).

- *Odvodnění*

sloupce **žlaby**, **svody**, **vyústění svodů**, **odvodňovací rigoly**, **okapní chodníky**, **dešťová kanalizace**, **revizní šachty** – vyplňujeme ano/ne, v případě kladné odpovědi podle možností u **žlabů**, **svodů**, **odvodňovacích rigolů a okapních chodníků** specifikujeme materiál (např. TiZn, Cu, beton, pískovcová dlažba), u **vyústění svodů** specifikujeme lokalizaci (např. okapový chodník). K hodnocení stavu viz **(obr. 11)**.

- *Větrání*

typ/způsob – specifikujeme (např. okenní větrání, vzduchový kanál), účinnost je možno hodnotit individuálně či procentuálně (např. vyhovující, nedostatečná, 100%).
příčiny stavu – vyplňujeme základní faktory (např. zatékání, náletová vegetace, propadlá klenba).

Exteriér – stav prvků:

- *Střechy*

krytina – vyplňujeme formu (např: skládaná), **materiál** – vyplňujeme konkrétní materiál (např: bobrovka, plech, eternit), **datace** – (alespoň přibližně např. 18. století, cca 1880), **původní krytina** – vyplňujeme ano/ne či pravděpodobnost (např. ano, pravděpodobně)
klempířské prvky – vyplňujeme lokalizaci (např. úžlabí, lem věže), pro další sloupce – **materiál**, **datace**, **původnost** platí totéž, co pro krytinu (viz výše).
vikýře – vyplňujeme tvar (např. volská oka), pro ostatní sloupce – **materiál**, **datace**, **původnost** – platí totéž co pro krytinu a klempířské prvky.
štíty – vyplňujeme ano/ne, případně lokalizaci, pro ostatní sloupce – **materiál**, **datace**, **původnost** platí totéž co pro krytinu, klempířské prvky a vikýře.
střešní prvky vyjmenujeme (např. kříž nad štítem průčelí, koule v rozích štítu apod.), pro ostatní sloupce – **materiál**, **datace**, **původnost** – platí totéž co pro krytinu, klempířské prvky, vikýře a štíty.
hromosvod vyplňujeme ano/ne, pro ostatní sloupce – **materiál**, **datace**, **původnost** – platí totéž co pro krytinu, klempířské prvky, vikýře, štíty.

- *Zdivo/fasády*

zdivo – vyplňujeme ano/ne, **materiál** specifikujeme (např., kámen, smíšené, lomové), **datace** udáváme alespoň přibližně (viz výše), **původnost** – vyplňujeme ano/ne, resp. pravděpodobně ano/ne.
konstrukce římsy specifikujeme (např: skládaná, omítaná), **materiál** specifikujeme (např: kámen, cihla, vápenná malta), **datace**, **původnost** – udáváme podobně jako u zdiva.
kamenické prvky specifikujeme (např. portál, erbovní kartuše), **materiál**, **datace**, **původnost** udáváme podobně jako u zdiva.
omítky - vyplňujeme ano/ne + specifikaci zvláštností (např. ano, pásová bosáž, sgrafita, červená pigmentace, přírodní tón), **materiál** specifikujeme podle možností (např. vápenné, vápenocementové vč. případné povrchové úpravy – kletování apod.), **datace**, **původnost** – udáváme podobně jako u zdiva.
nátěr – vyplňujeme ano/ne s případnou specifikací (např: ano, vápenný), **barevnost** –udáváme rozhodující zastoupené tóny především nejmladší dochované úpravy (např. světlý okr, lomená bílá), případné

tóny starších vrstev se zmíní, zvláště jde li o složitější souvrství, v textovém popisu **(obr. 9)**, **datace**, **původnost** – udáváme podobně jako u zdiva.

- *Okna*

počet – vztahujeme k exteriérovým oknům průčelí (číslicí), **povrchová úprava** specifikujeme (např. krycí nátěr, lakované dřevo), **materiál ostění** specifikujeme (např. zděné omítané, kamenné, smíšené omítané), **typ** specifikujeme základní členění (např. jednodílné, dvoukřídlé, vitráž), **mříže** uvádíme ano/ne, respektive u torzálního stavu počet dochování (např. pouze tři ze šesti), **rám** specifikujeme materiálově (dřevěný, železný), **křídlo** specifikujeme materiálem resp. vnitřním členěním (např. dřevo/čtyři tabulky), **zasklení** specifikujeme materiál, resp. strukturu (sklo, sklo v olověné síti, vitráž/vitraj), **sítě** – udáváme ano/ne, resp. u torzálního stavu počet dochování.

- *Dveře*

počet – vztahujeme k exteriérovým dveřím průčelí (číslicí), **materiál ostění** specifikujeme (např. zděné omítané, kamenné,), **typ** specifikujeme (např. kazetové dvoukřídlé), **mříže** uvádíme ano/ne, **rám** specifikujeme materiálově (dřevěný, železný) **křídlo** specifikujeme materiál (např. dřevo, kovové pláty apod.) **kování** uvádíme formu zhotovení (např. kované, odlitek apod.).

Interiér – stav prvků:

- *Klenby*

konstrukce specifikujeme (např. valená, křížová žebrová), **materiál** rovněž (např. pískovec/cihla, bedněná omítaná apod.), **dataci** udáváme konkrétním nebo přibližným letopočtem **(obr. 17).**

- *Stropy*

skladbu specifikujeme (např. trámový, omítaný), **materiál** rovněž (např. dřevo, rákos, omítka), **datace** – viz výše.

- *Krovy*

konstrukce specifikujeme (např. hambalková, stojatá/ležatá stolice), **materiál** rovněž (např. dřevo), **datace** – viz výše **(obr. 27, 28).**

- *Omítky*

plochy stěn, **klenba/strop**, **architektonické články**, **sokl** – uvádíme ano/ne s případným uvedením malířské výzdoby, vyskytuje-li se na některé či více uvedených partiích interiéru, **materiál** specifikujeme (např. vápenné, štukové), **nátěr** specifikujeme (např: vápenný, akrylátový), **barevnost** rovněž (např. okrová, starorůžová) **malby** – uvádíme ano/ne, **technika** specifikujeme (např: fresco secco, hlinka pojená klihem), **námět** specifikujeme (např. Zmrtvýchvstání Páně, šablonová dekorativní malba apod.), **datace** – viz výše **(obr. 19, 20, 21, 23).**

- *Podlaha*

typ specifikujeme (např. dlažba, prkenná), **materiál** rovněž (např. pískovcové/cementové dlaždice, topinky, dřevo), **datace** viz výše **(obr. 18).**

- *Okna (in)*

počet – platí pouze pro okna v interiéru (např. z oratoře do presbytáře apod.), ostatní vyplňujeme obdobně jako u oken exteriéru.

- *Dveře (in)*

počet – platí pouze pro dveře v interiéru (např. ze sakristie do presbytáře, ze schodiště na kůr apod.) vyplňujeme obdobně jako u dveří exteriéru.

- *Zvony*

umístění specifikujeme (např. západní věž, sanktusník, zvonice), **počet** uvádíme číslicí pro existující zvony, **zvonová stolice** specifikujeme materiál (např. dubové dřevo, ocel), **zvonění** – uvádíme aktuální způsob, (tedy buď ruční, nebo elektrické), **datace** – viz výše.

- *Hodiny*

umístění specifikujeme (např. jihozápadní věž, zvonice), **typ** – uvádíme pokud možno typ stroje + zastoupení ciferníku (např. stroj s kotvovým krokem, Amantovým krokem, nejsme-li si jisti, alespoň stroj, ciferník), **datace** – viz výše.

V případě, že příslušné prvky či skutečnosti nelze vyplnit (např. nejsou v objektu zastoupeny, jsou zcela zaniklé), snažíme se nenechávat příslušné kolonky prázdné, ale vyplňovat slovem žádné, resp. do příčin stavu: nezastoupeny, nevyskytovaly se, nejsou doloženy.

Zde je vhodné zmínit, že v rámci obdobných projektů existují již předpřipravené podobné tabulky popisu stavu objektu viz např: http://www.mondis.cz/. Kromě toho je třeba počítat s tím, že pro potřeby evidence těchto objektů v rámci Národního památkového ústavu ve formulářích evidenčního či dokumentačního listu **(příloha A)** musí být dokumentovaný objekt přesně identifikován – jsou tedy nutné základní identifikační údaje:

Základní identifikací je slovní lokace obec/okres/kraj, podrobnější pak **přesná identifikace** konkrétního místa. U objektů, které mají číslo popisné (to je však u sakrálních staveb zcela výjimečně – jde například o sbory protestantských denominací) a svou vlastní parcelu, je důležité uvést v případě městské zástavby ulici, *číslo popisné/evidenční/orientační* dále pak *číslo parcely: stavební/pozemková*.

Dále je vhodná a pro drobné objekty bez vlastní parcely přímo nutností **jednoznačná identifikace místa** pomocí tzv. GPS.[14] Je nutné vždy udávat souřadnicový systém, ve kterém jsou souřadnice naměřeny. Pro příklad uvádíme dvojice nejpoužívanějších systémů:

[14] GPS – dnes používán název GNSS - Global Navigation Satellite System.

S-JTSK[15] (například: X -829 840, Y -992 477);
WGS 84[16] (například: 50°36‘51.475“N, 14°51‘41.748“E).

Dalším z identifikátorů je **PaGIS** – jednoznačný identifikátor v památkovém GISu[17] převážně pro objekty s číslem popisným **(obr. 3)**.

Daleko více u sakrálních staveb připadá v úvahu **PB** – přírůstkový bod, který doplňuje řadu PaGIS, bodově identifikuje jakékoliv místo v terénu promítnuté do mapy (použití pro drobné objekty, kaple, boží muka, torza apod.)[18] **(obr. 4)**.

Více informací o dostupných informačních systémech NPÚ, které využívají oba druhy identifikátorů, je k dispozici na internetových stránkách https://iispp.npu.cz. Zde jsou i jednotlivé uživatelské příručky. [19]

Pro písemný záznam popisu lze doporučit následující strukturu:[20]

1) Celková situace
Umístění objektu, vztah k další zástavbě.
2) Figura objektu
Stručný popis figury objektu.
3) Průčelí
Hlavní průčelí, další průčelí, jejich případná podobnost. Osy, zmínit přítomnost plastických prvků a důležitých detailů.
4) Střešní krajina
Typy střech, krytina.

[15] S-JTSK – Jednotná trigonometrická síť katastrální, tzv. Křovákovo zobrazení.

[16] WGS 84 – World Geodetic System 1984, Světový geografický systém používaný v Evropě i USA.

[17] PaGIS – lze jej odečíst z mapy na adrese: http:// iispp.npu.cz v sekci mapové projekty (např. v projektu územní identifikace). Jedná se o body identifikující především všechny objekty s číslem popisným; vizuálně jde o černý bod na mapě, který ve své atributové tabulce má informaci o přesných souřadnicích své polohy v systému S-JTSK (z mapy mohou tento identifikátor vyvolat uživatelé přes ikonu „i“ a volně jej mohou kopírovat všichni zpracovatelé, jde o volně dostupný údaj).

[18] PB – přírůstkový bod – používáme pro vše, co nemá bod PaGIS, v témže mapovém projektu je zobrazen jako hvězdička. Ve své atributové tabulce má informaci o přesných souřadnicích své polohy v systému S-JTSK (z mapy mohou tento identifikátor vyvolat uživatelé přes ikonu „i“ a volně jej mohou kopírovat všichni zpracovatelé, jde o volně dostupný údaj).
Nově vkládat mohou všichni zaměstnanci NPÚ a zaregistrovaní uživatelé (například v rámci projektů NAKI a DKRVO).

[19] Na uvedené adrese je rozcestník informačního systému, v položce Ostatní odkazy – Dokumentace jsou popisy projektů i uživatelské příručky pro GIS NPÚ, MIS i ISAD (archeologická data).
https://iispp.npu.cz

[20] V případě absence sledovaných strukturovaných bodů je možné příslušný bod vynechat (např: chybí-li vnitřní vybavení, zůstalo-li zachováno z objektu pouze obvodové zdivo atd.).

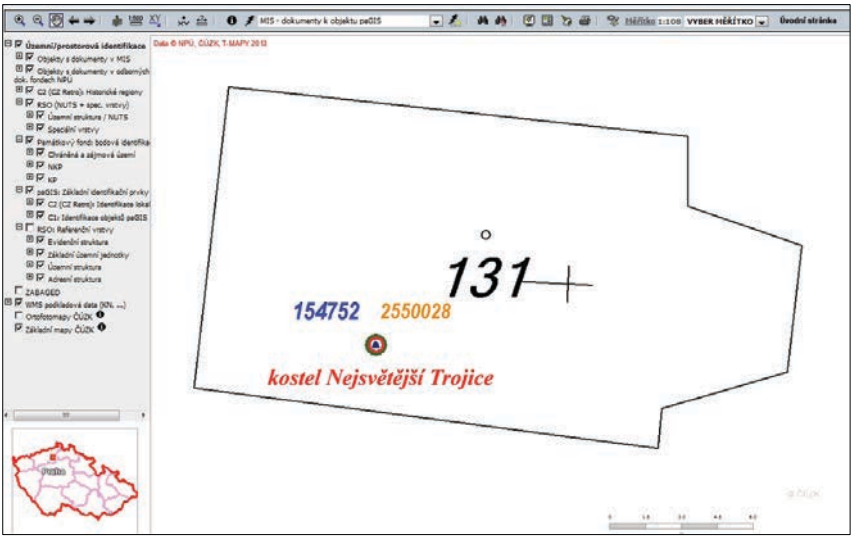

Příklad znázornění bodu PaGIS (Zahořany, okr. Litoměřice, kostel Nejsvětější Trojice)

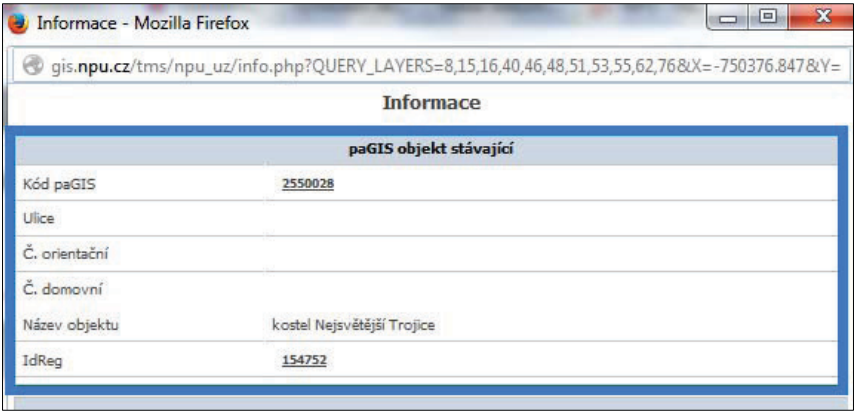

detail atributové tabulky vyvolané ikonou **i** (info), zvýrazněna část s kódem PaGIS a identifikátorem kulturní památky **(IdReg)**
NPÚ přechází od 1. 11. 2015 na nový informační systém, ve kterém tuto hodnotu (IdReg) nahradí **PrStav_id**

Obr. 3. Příklad znázornění PaGIS. Autor: Hana Veselá, 2014.

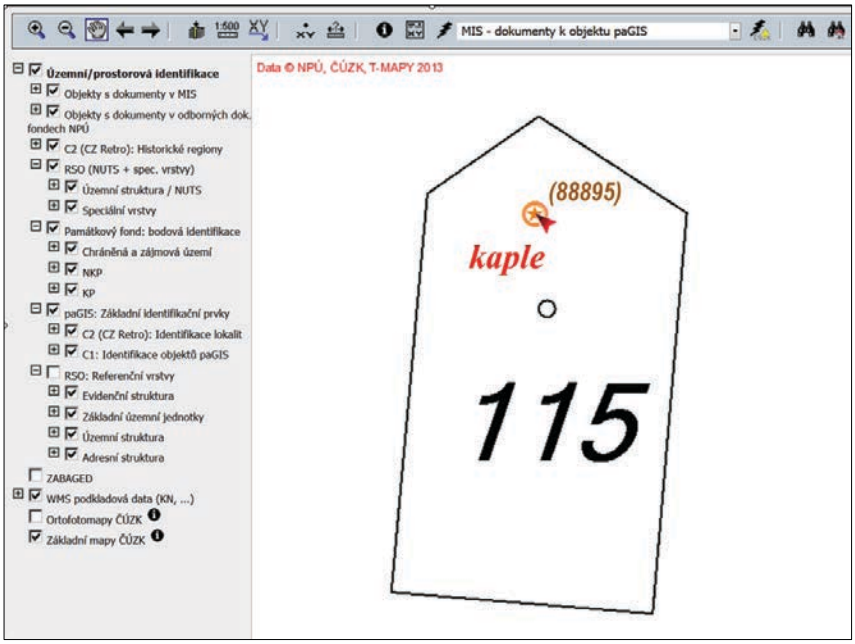

Příklad znázornění PB (Lochočice, okres Ústí nad Labem, kaple sv. Jana Křtitele na vrchu Jedovina)

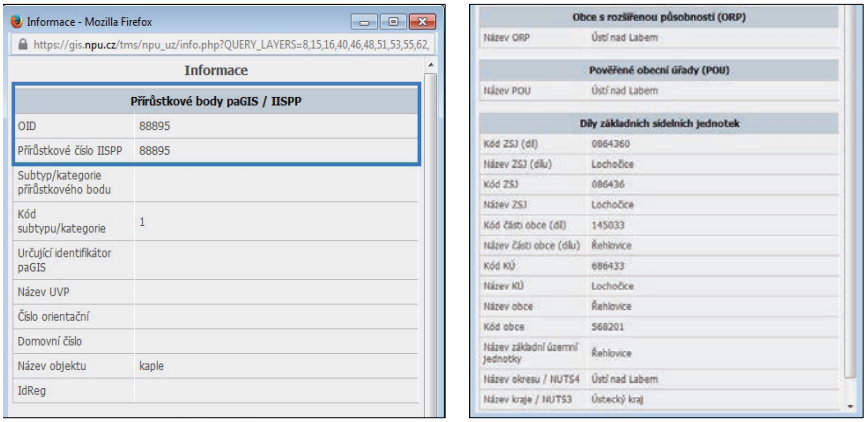

detail atributové tabulky vyvolané ikonou **i** (info), zvýrazněna část s číslem přírůstkového bodu (PB)

Obr. 4. Příklad znázornění tzv. přírůstkového bodu. Autor: Hana Veselá, 2014.

5) Dispozice
Hlavní křídlo, další přístavby, komunikace, trakty, počet místností – jen pro utvoření základní představy.

6) Podstřeší
Přítomnost protipožárního štítu, komínového tělesa, trakty, podlaha a nálezy na ní.

7) Krov
Typ konstrukce, vazby, etáže.

8) Vnitřní vybavení
Kazatelna, oltáře a další prvky mobiliárního vybavení (respektive jejich torza).

Slovní záznamy by měly obsahovat podle potřeby srozumitelné poznámky k fotografické a další (např. kresebné, spisové aj.) dokumentaci. Pokud se týče doporučeného formuláře k vystižení stavebního stavu objektu, je třeba vzít v úvahu, že nemusí být pro individuální nálezové situace plně dostačující, a je proto důležité pamatovat u jednotlivých hesel na poznámkové pole.

S vyhotovováním písemných podkladů pro popis objektu (který provádíme obvykle s určitým časovým odstupem) také průběžně provádíme fotodokumentaci. Zvláště u rozměrnějších a složitějších objektů ji s výjimkou celkových záběrů exteriéru neodkládáme až na konec, neboť s velkou pravděpodobností na některý z detailů zapomeneme. Nakonec vyhotovíme pracovní půdorys objektu se základními rozměry (v případě, že je k dispozici starší zaměření, je třeba brát v úvahu, že může být nepřesné, je vhodné údaje měřením in situ překontrolovat).

Pro lepší orientaci také provedeme zakreslení základních pohledových úhlů fotografických záběrů (fotopohledů) a významných detailů k vyhotovenému schematickému půdorysu **(obr. 5)**. Akceptovatelné je i zakreslení do tzv. čárového schématu. Půdorys vztahujeme k horizontální rovině v úrovni paty exteriérových soklů (resp. podlahy) objektu.

Pořízené snímky po návratu z terénu prohlédneme, podle potřeby případně upravíme a v počítači opatříme popisem, který by měl obsahovat číslování, identifikaci objektu a stručný popis, přičemž snímky řadíme vzestupně dle postupu níže v textu, tj. od celku k detailům, nejprve exteriér, poté interiér. V podmínkách územních odborných pracovišť by mělo být obvyklé archivování snímků s přiřazením potřebných informací a popisu (do tzv. Exifu[21]) pomocí například programu Zoner Media Explorer a dále by měly snímky být vloženy do integrovaného

[21] Exif (zkratka z anglického Exchangeable image file format) je specifikace pro formát metadat vkládaných do souborů digitálními fotoaparáty. Informace se vkládají do existujících souborových formátů, jako je JPEG, TIFF.

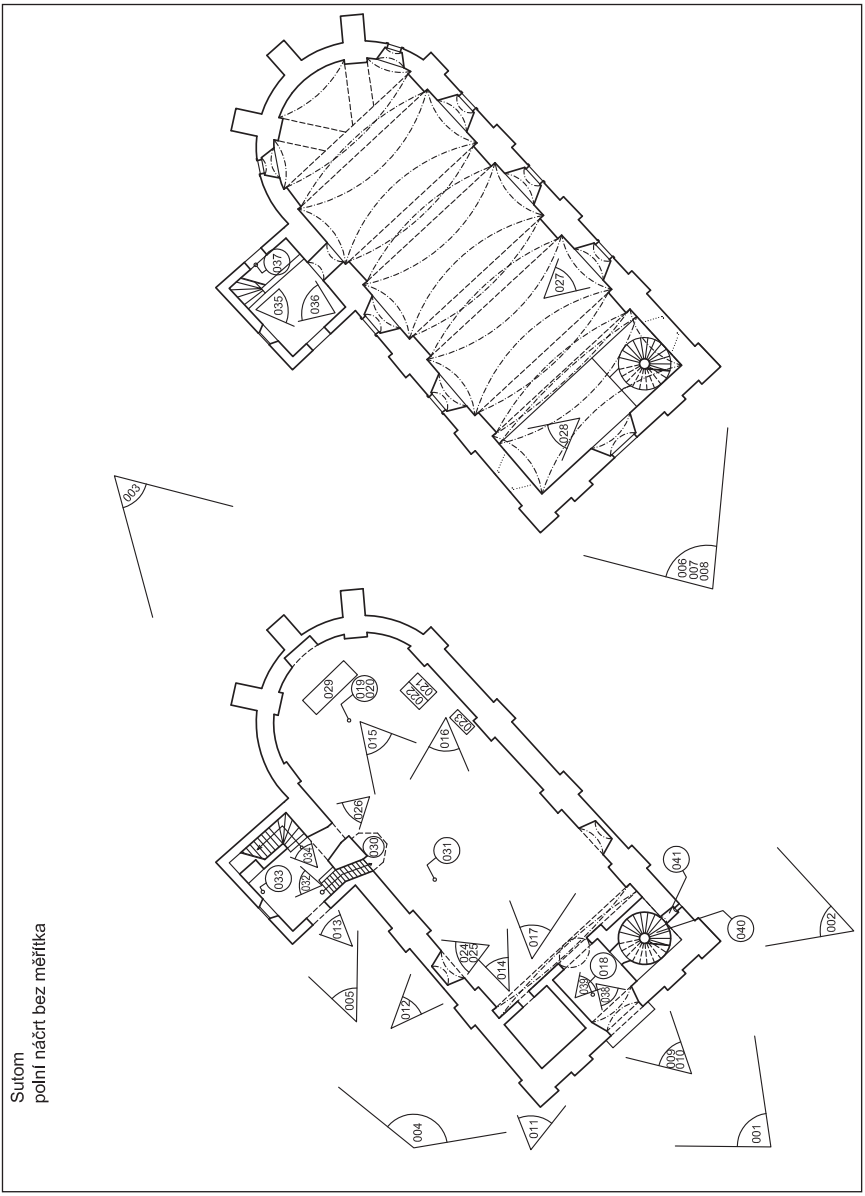

Obr. 5. Sutom, kostel sv. Petra a Pavla, polní náčrt bez měřítka s vyznačenými fotopohledy byl pro přehlednost zpracován zvlášť v úrovni dveří a oken a následně zpracován v prostředí CAD do výsledné podoby. Autor: Hana Ptáčková, 2013.

informačního systému NPÚ, do MISu **(příloha B)**.[22] Výstupy, tj. jedno tištěné paré nebo minimálně jedno v elektronické podobě (na CD nebo DVD) by měl předat zpracovatel příslušnému územnímu odbornému pracovišti Národního památkového ústavu do Odboru evidence, dokumentace a informačních systémů. Zde by měl být materiál evidován zodpovědným pracovníkem do systému Tritius do třiceti dnů od obdržení s ohledem na komplexnost vedené evidence.[23]

Zpětné vyhledávání všech zpracovaných a v této evidenci archivovaných průzkumů je možné v **online katalogu odborných knihoven a dokumentačních fondů** na volně přístupné adrese: http://iispp.npu.cz/carmen/[24] **(příloha C).**

Dále již přistupujeme ke konkrétním nálezovým situacím. Na základě zhodnocení dosavadních zkušeností lze konstatovat, že v rámci dokumentace je žádoucí písemnou a obrazovou (případně grafickou) formou podchytit a charakterizovat následující skutečnosti:

4.1. Exteriér

4.1.1. Exteriér – prostorové vztahy a urbanismus

(poloha objektu, vztahy mezi zkoumaným objektem, respektive souborem objektů a okolím, vztahy mezi objekty v rámci souboru, komunikační vztahy, prvky propojující jednotlivé stavby)

Sakrální stavba je obvykle určitou dominantou v intravilánu zástavby či v otevřené krajině (to platí jak pro kostely, tak pro prostorové kaple a menší sakrální stavby poutního charakteru či vzniklé při jiných příležitostech, často z podnětu soukromého fundátora). Je tedy žádoucí v písemném záznamu stručně charakterizovat její působivost ve vztahu k zástavbě, konkrétně k okolní střešní krajině, zejména historické zástavby, její figuru, relikty okolního hřbitova či dalších objektů – např. kaple různého zasvěcení či účelu, márnice, jejich vztah k sakrálnímu objektu apod. Dále případně zasazení do krajinného reliéfu (situování v širší krajině – návrší, pohledové dominanty), komunikační sítě (např. situování kaple na křižovatce cest – funkce, vztah k okolní vegetaci, někdy již historické). S tím souvisí i komunikační schéma přístupů k objektu (často k již zazděným vstupům apod.) včetně přístupových schodišť, vztahu k reliktům okolního hřbitova, jeho vstupním branám atd. Dále je vhodné

[22] MIS – Metainformační systém Národního památkového ústavu zajišťuje jednotné ukládání, popis a zpřístupnění digitálních nebo digitalizovaných dokumentů (fotografie, mapy, plány, textové dokumenty apod.) týkajících se objektů zájmu památkové péče nebo obecně odborné činnosti NPÚ http://iispp.npu.cz/mis_public/homepage.htm.

[23] V NPÚ jsou analogové dokumenty evidovány v samostatném systému Tritius, jehož vyhledávacím profilem je online katalog odborných knihoven a dokumentačních fondů http://iispp.npu.cz/carmen/.

[24] Obecná nápověda k vyhledávání v online katalogu je na adrese: http://iispp.npu.cz/carmen/help/index.

Obr. 6. Lužice u Mostu, torzo kaple sv. Blažeje, jižní průčelí s obtížně eliminovatelnými stíny ve větru se pohybujících větví sousedící vegetace. Foto: Vít Honys, 2012.

stávající situaci podle možností konfrontovat s historickými prameny, např. mapami stabilního katastru – a to i s ohledem na aktuální stav objektu. Zaniklé rybníky, vodoteče, změny ve výškové úrovni terénu, nové provedení silnic či realizace kanalizace v okolí mohou mít na stavbu negativní vliv a přispět k jejímu aktuálně špatnému technickému stavu.

Fotodokumentace: Fotografie jsou zde významným dokumentačním materiálem zachycujícím polohu objektu v rámci intravilánu obce či ve volné krajině. Zásadním problémem zde bývá nemožnost dostatečného odstupu (vegetace, ploty apod.) či naopak nutnost pořízení záběru z neúměrně velké vzdálenosti, což může být s ohledem na kvalitu fotografické techniky a momentální počasí kontraproduktivní, nemožnost pořízení záběru z optimální polohy (např. výšky, některých stran z důvodu zastínění či téměř úplného zakrytí objektu vegetací, terénní vlnou či jinou formou), vstup nevhodných prvků do záběru, u opuštěných objektů ve volné krajině často překáží vegetace, náletová zeleň, případně terénní situace **(obr. 6)**. Proto je žádoucí užívat podle možností kvalitní objektivy minimalizující optické deformace obrazu. Přestože ideálním snímkem je záběr kolmý na snímanou plochu, realita terénní situace to často neumožňuje. V některých případech jsou tedy tyto záběry limitovány a je nutné u nich potlačit kompoziční či estetický dojem, doporučit lze pořízení několika snímků podle možností v různých ročních obdobích a světelných podmínkách. Dalším problémem bývají technická omezení

Obr. 7. Děčín – Nové Město, starokatolický kostel, nedostatečný odstup od objektu a podhled způsobuje zejména u věže sbíhání os a vytváření dojmu tzv. padání. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2012.

daného fotografického vybavení. Problematické jsou např. záběry věží či vysokých průčelí rozměrnějších objektů, kde při snímání z podhledu vzniká dojem tzv. padání **(obr. 7)**; sbíhající linie lze odstranit za použití tzv. shift objektivů nebo dodatečně v grafickém programu.

Zjevně samostatné objekty či součásti areálu fotografujeme zvlášť a snímky řadíme do samostatných souborů v rámci objektů areálu. Snímky by měly odrážet reálnou situaci především z nejvíce frekventovaných pohledových úhlů, pro něž zpravidla byla daná architektura komponována, tedy obvykle z pohledů přístupových cest, resp. komunikací (u torzální sakrální architektury však mnohdy již dochovaných pouze v náznacích nebo téměř vůbec). Tím se dostáváme k další rovině významu dokumentace této situace – podchycení reliktů komunikačních přístupů k objektu. Jejich interpretaci, zvláště ve větší vzdálenosti od objektu, obvykle bude nutno vyhodnotit až dodatečně po porovnání s dostupnými prameny geografické povahy.

4.1.2. Exteriér – kompoziční a hmotové řešení
(tzv. figura objektu, resp. dalších objektů v rámci areálu – kaple, hřbitovy, hřbitovní zdi, márnice, schodiště apod.)

Zde jde o podchycení hmotové skladby dokumentovaného objektu (resp. souboru objektů); účelem je vedle poznání také přispět k určení stavebních proměn, na tomto základě pak přiřazení stavebního vývoje ke zvyklostem okolního regionu a zasazení do architektonického vývoje obecně. Objekty nalézající se v areálu objektu by měly být v písemném záznamu vyjmenovány a charakterizovány zvlášť (márnice, kaple, ohradní zeď hřbitova s branou, samostatná schodiště nepropojená s objektem, samostatná sochařská výzdoba apod.).

V první řadě charakterizujeme půdorys objektu (u souboru objektů začínáme pochopitelně vždy u objektu ústředního – např. kostel) a jeho vztah k hmotové skladbě. Z hlediska vývoje sakrálních staveb se

jen ojediněle setkáme se stylově čistou podobou dochovaného objektu románského období (nejčastěji jednolodní kostelíky zakončené apsidou, rotundy, ojediněle jiné formy), neboť jejich prvotní podobu zpravidla překryly či modifikovaly pozdější vývojové fáze. Většinu venkovských středověkých sakrálních objektů charakterizuje lehce obdélná loď s odsazeným přibližně čtvercovým presbytářem, od počátku 14. století s presbytářem trojboce uzavřeným, někdy s opěráky, které však nemusejí být pravidlem. U většiny venkovských kostelů této doby se věže až na výjimky (např. věže nad presbytářem v okruhu působnosti cisterciáckých konventů) nevyskytovaly a ve většině případů ani sakristie (výjimečně se vyskytnou boční kaple po stranách presbyteria či lodi, zejména u kostelů konventních).[25] V období pozdní gotiky, jejíž principy a zejména formální projevy přežívají v našich podmínkách až do období renesance, se vedle novostaveb s lodí halového či vícelodního typu můžeme setkat s přestavbami starších lodí, často s dopadem na rozdílnost objemů a střešní krajiny lodi a presbytáře. V řadě případů přibývají, zvláště u významnějších staveb, také věže či samostatné zvonice. Slohové projevy renesance poznamenaly hmoty sakrálních staveb většinou jen v omezené míře. Doba raného a počátků vrcholného baroka se v souvislosti s vítězstvím rekatolizace a potřebou napravit škody období třicetileté války podepisuje na řadě kostelů stavebními úpravami, které zasáhly nejčastěji loď (ta bývá často zvětšována do hloubky včetně úprav průčelí, okenních otvorů, zastřešení), dochází k nástavbám či definitivnímu zřizování věží (souvisí s doporučeními K. Boromejského ohledně počtu zvonů dle významu kostela), často ve vztahu k hlavnímu průčelí, ale i nad sakristiemi. U menších, původem středověkých kostelů se udržuje praxe samostatných zděných či dřevěných zvonic, resp. zvonic s dřevěnými nástavbami. Nástup vrcholného a pozdního baroka se vznikem mnoha kostelních novostaveb v řadě případů reflektuje odrazy vyspělejších předloh, někdy symbolického půdorysu – vedle longitudinálního či centrálního půdorysu jsou to např. ovály, trojboké půdorysy, případně snahy o dynamizaci průčelí či bočních stěn uplatňující se též u drobnějších architektur kaplí či poutních kostelů a areálů, v okruhu významných architektů pak architektury, jejichž hmotová působivost vzniká různými způsoby spojení či pronikání prostorových jednotek.[26] Působivé

[25] Blíže viz: Karel KIBIC ml., Vojtěch VANĚK, *Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku*, Praha 2012, s. 25–32.

[26] Blíže viz např: Mojmír HORYNA, Vladimír UHER: *Kryštof Dientzenhofer*, Praha 2005; Věra NAŇKOVÁ: *Architektura 17. století v Čechách,* in: Dějiny českého výtvarného umění II/1, Praha 1989, s. 249–278; TÁŽ, *Architektura vrcholného baroka v Čechách,* in: Dějiny českého výtvarného umění II/2, Praha 1989, s. 390–454. Petr MACEK, *Barokní architektura a stavitelství v severních Čechách*, in: Barokní umění v severozápadních Čechách, Ústí nad Labem 2003, s. 33–57.

hmotové seskupení ve vztahu ke krajině se uplatňuje také při vzniku řady poutních areálů, v některých případech obklopených ambity (zde je významný prostorový a hmotový vztah sakrální stavby k ambitu, resp. její případné inkorporování do areálu ambitů), v řadě případů však tvořených seskupením vícera staveb. Ke konci 18. století dochází ke zklidňování těchto tendencí, s epochou josefinismu navíc nastupuje éra působnosti generálního stavebního ředitelství, které určovalo předpisy pro nové sakrální stavby všech církví v oficiálním tvarosloví vídeňského novoklasicismu, které tím dostávají poměrně jednotný charakter potlačující výškové i hmotové odstupňování presbytáře od lodi a lišící se jen v detailech. V souvislosti s tolerančním patentem jsou formulovány zásady pro další skupinu sakrálních staveb nově povolených nekatolických vyznání – tzv. tolerančních sborů (šlo nikoliv o kostel, ale o modlitebnu), které měly mít obdélný půdorys a sedlovou či mansardovou střechu (tudíž připomínaly dům), vnějšek mohl být členěn pouze jednoduše, např. lizénovými rámci, objekt musel být situován stranou sídelního celku, nesměl být vybaven věžemi se zvony a hodinami, velkými okny a okázalými portály (a to až do roku 1848), ani přístupem z veřejné komunikace. V některých případech však v pozdějších dobách byly uděleny, zejména v otázce stavby věží, výjimky.[27] K rozšíření sborových novostaveb dochází po vydání tzv. protestantského patentu po r. 1861. Historizující slohy inspirované především románskými a gotickými formami v etapě tzv. „přísného historismu“, později eklekticky zapojující principy novobarokního a novorenesančního stylu, nastupují až na ojedinělé výjimky do sakrální architektury těsně před polovinou 19. století.[28] Nové principy přináší krátké období secese a nástupu slohů moderny.

Vedle půdorysu a hmotové skladby nezapomínáme ani na podchycení charakteru střešní krajiny objektu. Schematický půdorys s naznačením vstupních otvorů je žádoucí doplnit alespoň základními rozměry (délka, šířka, případně specifikovat tyto rozměry u výraznějších hmotových jednotek (loď, presbytář, věž apod.).

Fotodokumentace: Pro její pořizování tu platí shodná pravidla, jako v případě předešlém. Doporučit lze, zvláště u složitějších objektů, zakreslení úhlů fotografických záběrů do půdorysu.

[27] Blíže viz Marta PROCHÁZKOVÁ, *Přístavby věží u tolerančních modliteben*, in: Variety české religiozity v 19. století (1780–1918), Zdeněk R. Nešpor, Kristina Kaiserová (eds.), Ústí nad Labem 2010, s. 333–354.

[28] Blíže viz Taťána PETRASOVÁ, *Architektura státního klasicismu, palladiánského neoklasicismu a počátků romantického historismu*, in: Dějiny českého výtvarného umění III/I. 1780/1890, Praha 2001, s. 28–60; Mojmír HORYNA, *Architektura přísného a pozdního historismu*, in: Dějiny výtvarného umění III/2. 1780/1890, Praha 2001, s. 133–191.

4. 1. 3. Exteriér – významné prvky a detaily
(průčelí, armatury, ostění portálů, oken, dveří, kamenické a štukové prvky, omítky a nátěry, výplně okenních a dveřních otvorů, malířské dekorace, krytiny, klempířské prvky, technické prvky – odvody vody, zajišťovací statické prvky)

Popis by měl být přehledný, postihující základní charakteristiky a bez zahuštění obšírnými popisnými pasážemi, které dostatečně vystihuje fotodokumentace. Přitom se postupuje vždy od celku k detailu. Je možno postupovat v popisu celkovou charakteristikou (vhodné u jednodušších drobných staveb), případně po jednotlivých průčelích s charakteristikou prostorových plánů, zdiva, jeho završení včetně charakteristiky střešní krytiny, podle možností i konstrukce a skladby materiálu. Přitom postupujeme okolo objektu ve směru hodinových ručiček, tj. např. od západního průčelí k severnímu, východnímu atd. Opakující se skutečnosti znovu nepopisujeme, pouze na ně stručně, avšak srozumitelně odkážeme. Pozornost věnujeme především členění fasády, přičemž postupujeme od soklů (respektive od spodní části, pokud soklová část není vyčleněna) směrem vzhůru, charakterizujeme podle okolností osové členění (počet os – např. jednoosé, trojosé průčelí), všímáme si charakteru nároží, tvaru okenních otvorů, jejich záklenků, překladů, charakteru špalet (přímé, vně či dovnitř rozvíravé apod.) či případných nik. Stav narušení krycích vrstev omítek obvykle umožňuje specifikovat materiálovou skladbu zdiva, říms (včetně jejich krytiny), kamenné obložení soklu apod. Tyto skutečnosti mohou podat zajímavé informace o stavebním vývoji – např. přítomnost rozsáhlejší partie zdiva z kamenných kvádrů může u kostela středověkého založení upozornit na románskou fázi **(obr. 8)**, do některých partií, např. nároží, mohou být zazděny kamenné prvky předchozí sakrální stavby, jindy mohou být ve zdivu patrné stopy zazděných dveřních či okenních otvorů s pozůstatky portálů starší stavební fáze apod. Tento stav ale také zavazuje k podchycení při zanedbané údržbě postupně mizejícího formálního provedení – členění pláště a jeho specifik u jednotlivých průčelí. Jde především o vystupující relikty okenních paspart, lizénové rámce, pozůstatky vlysů, pilastry, římsy a jejich profilace, nárožní armatury (kamenné, ryté aj.), bosáže apod., případně relikty jejich otisků (odstranění vystupujících částí těchto prvků velmi často není jen záležitostí zanedbané údržby druhé poloviny 20. století, ale je i následkem zjednodušených starších obnov – např. po požáru). Vlivem degradace svrchních nátěrových či omítkových vrstev se často právě v těchto partiích objevují relikty nejstaršího barevného pojednání či členění **(obr. 9)**, případně relikty náročnějších starších uměleckořemeslných úprav (např. sgrafito) či malířsky pojednaných partií. Patří sem také štukové či v omítce provedené rámující či ozdobné prvky – orámování vstupních a okenních otvorů. S nimi souvisejí kamenické prvky ostění portálů dveří a oken, které v řadě případů mohou být kombinovány

Obr. 8. Černěves, kostel sv. Prokopa, jižní průčelí lodi, v soklové části se v místě opadaných empírových omítek projevuje struktura románského zdiva lodi, při západní hraně je v horní části patrný zazděný románský okenní otvor. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2009.

Obr. 9. Přečaply, kostel sv. Matouše, relikty historické barevnosti na nárožních kvádrech. Foto: Vít Honys, 2012.

Obr. 10. Libčeves, kostel Stětí sv. Jana Křtitele – situace odhaleného zdiva na severním průčelí věže se starším zazděným otvorem a různými typy kamenů, které patří různým historickým etapám stavby – indikace pro provedení případné fotogrammetrie. Foto: Lucie Radová, 2009.

se štukovými či omítkovými prvky; např. dolní části ostění bývají často kamenné, završující prvky s dekorací štukové **(obr. 10)**. V těchto případech se snažíme také co nejpečlivěji zdokumentovat napojení souvisejících omítkových a nátěrových vrstev a krycí povrchové úpravy, jejichž účelem bylo sjednotit rozdílný charakter materiálu. Od doby novověku, zejména vrcholného baroka a klasicismu se objevují i heraldické či nápisové kartuše, které mohou přinášet zajímavé souvislosti či informace k historii stavby a jejímu vývoji. Jejich fotodokumentaci věnujeme zvýšenou pozornost, neboť detaily těchto prvků rychle zanikají. Při případném přepisu nápisové složky postupujeme podle publikovaných epigrafických metodických pravidel (blíže viz pozn. č. 22). Stranou nemohou zůstat ani detaily kamenných uměleckořemeslných štukových a kamenosochařských prvků **(obr. 11)**. Tyto prvky bývají často pro své umístění ve vyšších polohách pro dokumentaci špatně dostupné, ale přesto se snažíme o jejich fotografickou dokumentaci pokud možno z více úhlů (většinou jde o koule, šišky, pylony, případně sochy v nárožích průčelí po stranách štítu či v nikách v ose nad portálem, ve štítu apod.). Podchycujeme vedle základní charakteristiky materiálu, je-li to možné (např. jemnozrnný pískovec, opuka, žula) samozřejmě i relikty jejich osazení, i když jsou zcela torzální nebo již zanikly (nicméně např. zkorodovaný trn je cenným svědectvím o jejich

Obr. 11. Libčeves, kostel Stětí sv. Jana Křtitele – detail destrukce románského obloučkového vlysu pod hlavní římsou kostela. Stavba nemá okapy, voda ze střechy volně stéká právě na tyto partie stavby. Foto: Lucie Radová, 2009.

existenci a umístění). Pak samozřejmě omítky a nátěry, výplně okenních a dveřních otvorů včetně mříží či reliktů kování, závěsů, zámků apod., malířské dekorace, klempířské prvky, krytiny vč. překrytí hřebenů a případných hromosvodů, technické prvky – odvody vody, zajišťovací statické prvky. Dále je nutné sledovat relikty omítkových a nátěrových vrstev fasád, jejich posloupnost a návaznost např. na kamenné prvky ostění vč. případných kružeb a jejich reliktů a portálů. Bližší charakteristika omítek (např. vápenné, hliněné, štukové, vápenocementové, cementové apod.) vyžaduje obvykle od zpracovatele už značné zkušenosti z praxe, nicméně v případě nejistot je vhodné se pokusit o charakteristiku alespoň jejich povrchu (omítky hrubé, stékavé, kletované, stříkané, resp. ejich kombinace). Dokumentujeme dále vstupní otvory, dveře, okenní rámy, resp. jejich relikty včetně pozůstatků kotvení, kování. Při charakteristice stavu je nutno sledovat stavebně technickou stránku objektu: trhliny ve zdivu, jejich směr, poklesy v základech, vychýlení zdí, pokles či poruchy hlavních říms, výši zavlhčení, zasolení, rozsah degradace omítek a zdiva (včetně vlivů nevhodných pozdějších zásahů – např. přetažení neprodyšnými cementovými omítkami), napadení dřevěných konstrukcí škůdci, degradaci a ztráty povrchu materiálu u kamenných a štukových prvků, stopy starších oprav (dozdívky, statická zajištění táhly či stažení jinými kovovými

Obr. 12. Telce, kostel sv. Mikuláše – zajímavá rytina nespecifikované stavby na kamenné desce kryjící ohradní zeď kostela vyžaduje rovněž dokumentační podchycení. Foto: Lucie Radová, 2011.

prvky apod.). Dále stav okapů (proděravění, zanesení náletovou vegetací, koroze) a návazných klempířských prvků, utilitárních větracích otvorů, resp. prostupů obdobného charakteru, vyústění okapů, odtoku vody a dalších technických prvků ovlivňujících stav objektu. Patří sem i údaj o existenci a stavu hromosvodu. Tyto údaje je vhodné zanášet do výše zmíněné systemizované tabulky. Dokumentace by neměla podle možností opomíjet ani dostupné starší ikonografické prameny, které mohou přispět k objasnění stavebně technických problémů objektu (např. u kostela v Hořeticích, okr. Louny bylo zjištěno, že výrazná trhlina na závěru presbytáře se vyskytovala již na počátku 20. stol.) s dopady na jejich aktuální řešení.

U doprovodných architektonických prvků areálu postupujeme obdobně, ale s respektem k jejich specifikům. Nejčastěji jde o obvodové hřbitovní zdi se vstupními branami, někdy i schodišti, ale i plochu mnohdy již jen částečně využívaného nebo vůbec nevyužívaného hřbitova. Zde se snažíme podchytit např. materiál a počet schodišťových stupňů (neboť se stávají na rozdíl od obdobných prvků pevně zakomponovaných do architektury objektu snadným cílem trestné činnosti) a všechny zdobné (např. krytí pilířů ozdobnými glazovanými taškami), resp. sochařské prvky. Samostatnou kapitolou jsou plochy hřbitovů s hroby, náhrobky či jejich relikty **(obr. 12)**. Obecně platí, že bychom

měli nejprve prohlédnout detailně obvodovou hřbitovní zeď, ale i obvodové zdi kostela – v případě, že hřbitov přestal plnit svou funkci již např. koncem 19. století, bývala plocha postupně zatravněna a omezený reprezentativní výběr náhrobků či nápisových náhrobních desek byl přemístěn právě k vnitřní straně zdi, v případě nápisových desek ve zdi zde byly ponechány desky již vložené, stejně jako náhrobky (případně hrobky) nějakým způsobem do zdi zakomponované. Ojediněle ale takto můžeme narazit i na torzo náhrobníku či epitafu z období renesance či baroka. V případě donedávna či dosud funkčního hřbitova se na ploše hřbitova nacházejí v různém stadiu dochování náhrobky zpravidla z časového rozpětí od období klasicismu či historizujících slohů až po současnost. Přestože v dané situaci obvykle detailní dokumentaci všech dochovaných náhrobků brání nejen čas, ale i bující vegetace, snažíme se fotograficky, případně stručným popisem zdokumentovat alespoň nejzajímavější z nich, které už za nějaký čas existovat nemusí (tedy se sochařským či zajímavým uměleckořemeslným či architektonickým provedením či ve vztahu k zajímavým osobnostem zde pohřbeným k horní časové hranici do roku 1945). Přitom je samozřejmě nutné užívat správného názvosloví, tedy rozlišovat typologicky hrobku, náhrobek, náhrobník či epitaf, resp. kenotaf (éra náhrobníků a epitafů končí zpravidla obdobím klasicismu na přelomu 18.–19. století).[29]

U řady sepulkrálních artefaktů hraje vedle výtvarného zpracování roli i výpovědní hodnota nápisové složky dochované často vlivem eroze, ošlapání apod. ve fragmentárním stavu (při dokumentaci fragmentárních nápisů můžeme vedle fotodokumentace z různých úhlů s úspěchem využít i metodu frotáže, resp. pauzování).

Fotodokumentace by měla sledovat v souladu s výše naznačeným metodickým postupem nejprve celkové záběry jednotlivých průčelí a posléze jednotlivé detaily. Sochařská díla se snažíme dle možností vyfotografovat ze čtyř, respektive alespoň ze dvou nebo tří pohledových stran. Tyto fotografie svou vypovídací hodnotou mohou výmluvně nahradit obšírný slovní popis. Pro fotografování detailů podle situace zvažujeme i volbu osvětlení – zejména šikmé sluneční světlo, případně i umělé, dává vyniknout plasticitě a různým nerovnostem a detailům. Záblesková přístroje s ohledem na nepříznivé vedlejší efekty využíváme raději jen v nezbytných případech, např. při fotografování v protisvětle nebo interiérech. Stejné principy platí i pro další soliterní sochařskou výzdobu areálu. Dalšími prvky areálu mohou být drobné kaple (prostorové – výklenkové), u jejichž popisu postupujeme obdobně jako u ústředních sakrálních

[29] K typologii sepulkrálních památek viz např: Jiří ROHÁČEK, *Epigrafika v památkové péči*, Praha 2007, s. 54–57; Petr HRUBÝ, *Šlechtické sepulkrální památky Litoměřicka do počátku 18. století jako historický pramen*, Ústí nad Labem 2010, s. 20; K sepulkrálním památkám období klasicismu a 19. století: Roman PRAHL, *Umění náhrobku v českých zemích 1780–1830*, Praha 2004.

architektur. Vzhledem ke značnému množství pořízených snímků zanášíme úhly záběrů do půdorysu jen ve výběru (zejména v případech, kdy lokalizace záběru není zřejmá).

4. 2. Interiér

4. 2. 1. Interiér – dispoziční a komunikační schéma, jednotlivé prostory (včetně suterénních)

Vycházíme od hlavního průčelí a pokračujeme stručnou charakteristikou postupem po hlavní komunikační trase. Ve většině případů jde (zejména u kostelů) nejprve o předsíň (např. v podvěží či samostatnou – později vybudovanou prostorovou jednotku), dále o prostor lodi a k němu připojené prostory (boční kaple), presbytář, sakristii přístupnou z presbytáře (exteriérové vstupy do sakristií se vyskytují obvykle až cca od 16. st.), potom další prostory. Těmi může být oratoř nad sakristií, či v jejím sousedství, nebo i situovaná protějškově, depozitář (často situovaný pro symetrii jako protějšek sakristie, někdy rovněž s oratoří, případně další připojené kaple a další prostory (u věží po patrech odspodu), resp. krypty (jsou-li přístupné). Nezapomínáme na charakteristiku komunikačních přístupů na kůry, tribuny apod. Komplikovanější může být případ sakrálního objektu kombinovaného s areálem ambitu, který může být samostatný či s inkorporovanou ústřední sakrální stavbou do jednoho z polí ambitu. U menších prostorových kaplí je situace nekomplikovaná – jde obvykle pouze o jedinou prostoru. Pro podchycení užíváme stručný písemný záznam.

Fotodokumentaci zpravidla pořizujeme až v rámci dokumentace významných prvků prostoru.

4. 2. 2. Interiér – významné prvky prostoru, jeho výzdoby a mobiliáře

(podlahy, stěny a jejich členění, zastropení, omítky, konstrukce kůru, nátěry, štukové a sochařské prvky, malířské prvky, výplně otvorů a jejich kování, navazující mobiliární prvky – oltáře, kazatelny, oltářní mřížky, torza varhan apod.)

V našich podmínkách se setkáváme se sakrálními interiéry, u nichž zpravidla stylově dominuje vedle reliktů románské, častěji gotické etapy, dochované obvykle u později upravovaných staveb v partii presbytáře či části lodi, etapa barokní, klasicistní či etapa eklektických slohů. Značná část naší dokumentačně orientované literatury se ve snaze podchytit nejstarší vývojové etapy orientuje především na dokumentaci reliktů středověké, či raně novověké stavební fáze (do období 18. stol.). To však neznamená, že by stejná pozornost neměla být věnována i mladším etapám vč. časově nejmladší fáze úprav. V rámci obnov bývá tato nejmladší fáze z důvodů prezentace hodnotnějších starších vývojových vrstev často odstraňována (někdy je s ohledem na nízkou kvalitu technologického

provedení odsouzena k zániku i samovolně) a její výpovědní hodnota se ztrácí či omezuje, přitom zejména u torzálních architektur může být tato zdánlivě málo významná informace úspěšně využita v rámci prezentace torzální sakrální stavby veřejnosti. V rámci dokumentace by nemělo být stručnou formou opominuto také hledisko prostorového vyznění a působivosti (z hlediska architektonického, případně i akustického). Přitom je třeba sledovat i zajímavé odlišnosti ve vztahu k exteriéru (např. půdorys závěru exteriéru se nemusí shodovat s řešením půdorysné linie v interiéru, exteriérově může být kněžiště zakončeno polygonálně, v interiéru odlišně, exteriér může vykazovat rustikální nepravidelnosti apod.). To může platit i o půdorysných dispozicích celé stavby.[30]

U staveb v torzálním či vysoce havarijním stavu navíc může dojít k nečekanému odhalení archeologických situací, při postupujících destrukcích některých stavebních konstrukcí lze objevit velmi zajímavé nálezy **(obr. 13)** (např. postupnou destrukcí zazdívky dveřního otvoru dojde k odhalení výplně obsahující části gotických profilovaných kamenných prvků ze starší stavební etapy), časté jsou relikty nástěnných maleb v zazděných nikách či špaletách apod. Cenné jsou i nepatrné relikty informací např. o zaniklých stropních či klenebních konstrukcích **(obr. 14)** a o jejich rozdílnostech v různých stavebních fázích (rovněž využitelné pro případnou prezentaci vývoje objektu veřejnosti).

Po úvodní charakteristice prostoru věnujeme pozornost řešení podlah (kamenné a cihelné dlažby, topinky, keramické a terazzo dlažby a jejich relikty, případně stratigrafie), včetně proměn jejich horizontální úrovně. Dále se věnujeme stěnám, jejich členění a tektonickému systému (sokly, pilastry, pilíře, polosloupy, přípory, konzoly, vstupní a okenní otvory a jejich orámování apod.). U soklových partií, kde došlo k úpravám, se snažíme sledovat i úseky vizuálně skryté např. za prvky mobiliárního vybavení (zde je možno objevit např. relikty původních profilů). U přípor gotických kostelů sledujeme možné druhotné úpravy (např. stopy odtesání konzol, relikty odtesaných spodních partií přípor apod.), charakterizujeme v duchu užívané terminologie případné zachované konzoly apod. **(obr. 15).** Zvýšenou pozornost věnujeme korunním kladím, profilovaným římsám a jejich průběhu. Např. pro vývoj a hodnocení barokní architektury je významné, zda je korunní kladí průběžné, či v některých úsecích redukované, nebo zda jde pouze o úseky říms pod náběhy kleneb. Podle možností se snažíme alespoň fotograficky dokumentovat profilace. U sloupů, polosloupů a pilastrů nezapomeneme vyhodnotit

[30] Příkladem může být bývalá barokní poutní kaple sv. Víta v Sinutci, okr. Louny, která se v exteriéru jeví jako půdorysem obdélná, trojboce uzavřená, zatímco interiér s ohledem na okosená vnitřní nároží má centralizující oktogonální půdorys.

Obr. 13. Lubenec – Libyně, kostel sv. Jiljí, závěrový bok presbytáře, při částečné destrukci zazdívky gotického okna bylo ve světlém otvoru odhaleno kamenné ostění s jeptiškou, pocházející zřejmě z počátku výstavby kostela v 1. polovině 14. století. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2011.

Obr. 14. Bílý Kostelec, kostel sv. Havla, interiér lodi, z plochého stropu kostela se dochovaly pouze omezené úseky štukového profilovaného fabionu s relikty barevných nátěrů ve více vrstvách. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2012.

Obr. 15. Chouč, kostel sv. Kateřiny – poškození povrchu kamenné konzole v úsledku působení vlhkosti včetně mikrovegetace. Foto: Lucie Radová, 2010.

hlavice (krychlové, figurální, dórské, jónské, korintské, kompozitní, toskánské aj). U okenních otvorů již sledujeme výhradně okenní otvory interiérové (s výjimkou vnitřních špalet, případně rámů a výplní). Sledujeme tvar otvoru a jeho završení (např. oblouk lomený, plný – polokruhový, plochý, převýšený apod.) i charakter okenní špalety (přímé, rozvíravé dovnitř) a vztah k členění vnitřního prostoru (osovost umístění, zasahování do prostoru kladí či jeho prorážení – významné zejména pro vrcholně a pozdně barokní architekturu). S okenními otvory souvisí i okenní rámy a jejich výplně, často dochované v torzu či se stopami pozdějších úprav patrných často právě z interiérové strany. Při jejich popisu včetně členění je možno úspěšně využít již publikované metodiky.[31] Stejně tak podchycujeme i výplně interiérových dveřních otvorů (počet dveřních křídel, směr otvírání, typ dveřních výplní – např. svlakové, švartnové, rámové s výplněmi rámovanými profilovanými lištami vč. charakteru případné výzdoby). Zde se snažíme fotograficky zaznamenat všechny důležité detaily (profily, spoje, kování, zámky se stručnou chararakteristikou konstrukce, eventuelně výtvarné výzdoby – u řemeslně významných prvků dle možností i s přiložením měřítka). Vitráže či vitraje (donedávna se oba tyto pojmy nerozlišovaly, v poslední době se pojem vitraj aplikuje pro výtvarnou strukturu barevných skel v olověné síti opatřenou na rozdíl od vitráže malbou vypalovacími barvami) okenních otvorů pochopitelně popisujeme s ohledem na vizuální uplatnění v rámci interiéru. U zanedbaných objektů jsou často vážně poškozené s hrozící rychlou ztrátou výtvarných detailů či nápisové složky (často jediný nositel informace o jejím pořízení), proto je fotodokumentace těchto detailů zásadní. V dnešní době i u prosté struktury zasklení je významné i dochované foukané sklo.[32] Příčinou neutěšeného stavu bývá vedle vandalismu a klimatických vlivů prostředí hroucení olověné sítě. Dále podchycujeme různé

[31] Alfréd SCHUBERT, *Péče o výplně historických okenních a dveřních otvorů*, Praha 2004.
[32] Blíže k problematice viz např: Ludvík LOSOS, *Vitráže*, Praha 2006.

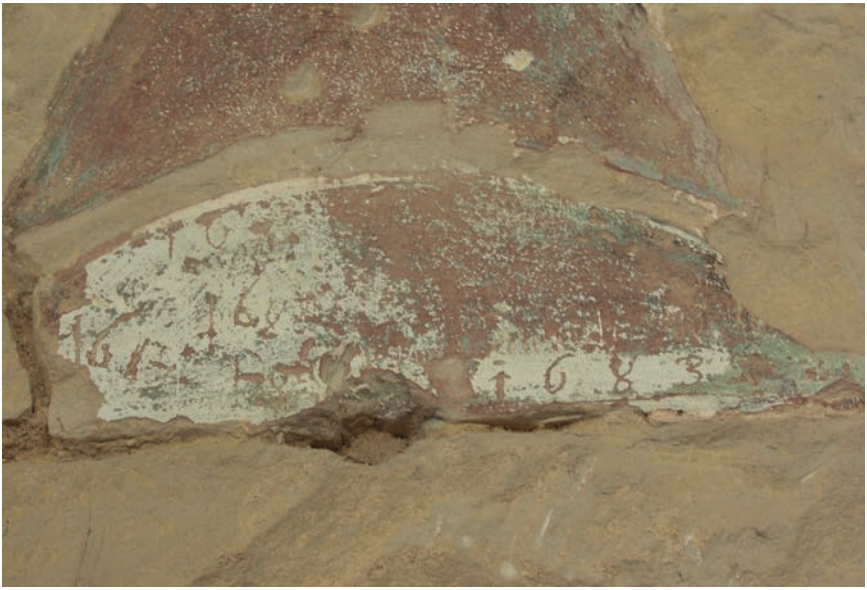

Obr. 16. Minice, kostel sv. Martina, severní stěna interiéru presbytáře, detail reliktu po odtesaném středověkém sanktuáři s datací „1683“. Foto: Lucie Radová, 2008.

zvláštnosti, např. niky a další obdobné otvory a jejich zazdívky, kropenky a jejich relikty u vchodů. Všímáme si i drobných detailů, jako jsou trhliny, stopy kotvení, závěsů (např. pro výtvarné závěsné prvky, zvonek u sakristie) a podle možností i charakteristiky zdiva a jeho skladby, případných zazdívek, reliktů starších ostění zazděných otvorů, stop odtesaných sanktuárií na stěnách presbyteria apod. **(obr. 16).** Za hlavním oltářem v úrovni podlahy, nebo ve výklenku ve stěně bývá sakrárium, výlevka na vodu užitou při liturgii, ve středověku někdy spojené se sanktuáriem. Nezapomínáme na popis interiéru sakristie. Charakteristickým prvkem lodi (někdy i presbyteria) bývají téměř vždy původní či později vestavěné či rozšiřované západní empory a hudební kůry, často zalamované po stranách lodi. Před jejich popisem nezapomeneme charakterizovat přístupová schodiště, která vedou ve většině případů z lodi, ale i předsíní či podvěžím a podkruchtím. Zděná zábradlí kůru bývají většinou relativně dobře dochována. Hůře na tom bývají dřevěné balustrády kůru či bedněné poprsnice, často dochované víceméně torzálně či v reliktech. Zde neopomineme podchytit půdorysné (např. zalamování podél bočních stěn), konstrukční a materiálové řešení, průběh půdorysné linie čela (např. konvex-konkávní) a jeho řešení s významnými detaily (členění, balustráda apod.). Dále věnujeme pozornost zastropení,

Obr. 17. Encovany – Prachová, kaple sv. Václava, z klenby lodi se dochovaly pouze meziklenební pasy a koutové náběhy nasazené na přízední pilastry. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2012.

které obvykle představují různé typy kleneb (v gotice křížová, žebrová, později síťová, hvězdová, sklípková, v renesanci necková, valená s lunetami, hřebínková, v baroku valená, klášterní, kupolová, česká placka, pruská placka aj.), rákosové omítané ploché stropy s fabionem apod. **(obr. 17).** U pozdně renesančních, raně a vrcholně barokních kostelů se však můžeme (někdy skrytě nad mladší stropní konstrukcí) setkat s dřevěnými kazetovými, často ornamentálně malovanými stropy (mnohdy později přemalovanými), u nichž je záhodno podchytit alespoň základní principy členění vč. profilace lišt a výzdoby (která současně napomůže přibližnému datování). V interiérech věží mohou řady otvorů pro trámy po obvodu prozradit změny přepatrování. Při detailní prohlídce interiéru nezapomínáme ani na suterénní prostory, především vstupní otvory krypt, které se nalézají zpravidla v podélné ose prostoru před vítězným obloukem či bezprostředně za ním, obvykle však přístupné nejsou a s ohledem na možná zdravotní rizika se o přístup do nich ani nepokoušíme **(obr. 18)**.

Dále je nutno věnovat pozornost omítkám a nátěrům. Až na nepatrné výjimky (zejména vysoce torzálních – reliktních objektů) se dochovala v různém rozsahu souvrství omítek z různých časových období, jejichž narušený stav většinou dovoluje poměrně úspěšně analyzovat vývoj nátěrů i omítek. V této souvislosti je třeba upozornit, že někdy na těchto vrstvách může být zachycen otisk umístění zaniklého přízedního mobiliárního prvku **(obr. 19)**, např. skříně, přenosné kazatelny apod. S problematikou omítek úzce souvisí i štuková plastická výzdoba, která se v našich podmínkách objevuje od období pozdní renesance a vrcholí v období raného a vrcholného baroka. K nejrozšířenějším prvkům patří v raném baroku lišty rámující zahloubená pole lemovaná perlovcem, rollwerkové orámování, karyatidy, schematicky modelované hlavičky cherubínů, resp. celé postavičky putti propojené obvykle celou zadní plochou s podkladem. Dále jsou to kartuše s heraldickým či jiným symbolickým obsahem

Obr. 18. Kozly, kostel sv. Martina, interiér – detail různých typů dlažeb položených v interiéru lodi. Foto: Lucie Radová, 2010.

Obr. 19. Soběnice, kostel sv. Petra a Pavla, loď, v postranních výklencích lodi při presbytáři se v interiérové výmalbě dochovaly otisky vedlejších oltářů, pod jedním z nich byla umístěna signatura a datace výmalby interiéru, provedená 9. 12. 1910 malířem Jar. Kouřilem. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2014.

Obr. 20. Bílý Kostelec, kostel sv. Havla, závěrová strana presbytáře, díky degradaci svrchní šablonové malby z 19. století se na povrchu omítek projevují torza originální figurální a ornamentální výzdoby presbytáře, v závislosti na celkovém havarijním stavu objektu však dochází k rychlé ztrátě detailů a ploch maleb. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2012.

podpírané putti ve vrcholu vítězných oblouků, někdy poodhrnujícími štukový závěs, ve vrcholném baroku masivní plastická orámování malbou opatřených polí a klenebních hran, akantové a páskové rozviliny doprovázené drobnými putti, doplňky z umělého mramoru či štukolustra aj. Štuková dekorace později ustupuje do pozadí ve prospěch malířské výzdoby či tónovaných ploch a většinou se redukuje na rámovací prvky s drobným plastickým rokajovým či mřížkovým dekorem, k určitému vzepětí dochází pak v etapě eklektických slohů a secese. Dalším důležitým zjištěním mohou být relikty malířské výzdoby **(obr. 20)** – nástěnných maleb. Je třeba mít na paměti, že u staveb středověkého či raně novověkého založení je nutno počítat s nálezy malířské výzdoby, které vyžadují v případě pozitivního nálezu odborné restaurátorské konsolidační ošetření, proto se nikdy o své vůli nepokoušíme o sondování případných nálezů pod mladšími nátěry. Středověké malby bývají nejčastěji v presbytáři, v partiích kolem vítězného oblouku a na severní stěně proti bočnímu vchodu, často ale bývaly takto pojednány severní i jižní stěna středověké lodi, jejich rozsah tak může být současně cenným dokladem rozsahu středověké stavební fáze. Tam, kde došlo ke změně zastropení, resp. jeho snížení, mohou tyto relikty pokračovat přes úroveň stropu až do prostoru krovu. V důsledku jeho pozdějšího zvýšení můžeme např. na okrajích odvrácené strany štítu narazit na skryté pozůstatky původní barevnosti. Neméně často je ale možno na podobné nálezy narazit i v etapě baroka a rokoka, případně raného klasicismu. Jako příklady lze uvést malované iluzivní baldachýny lemující architektury přístěnných oltářů, nebo niky se sochami světců či verze uctívaných milostných obrazů zavěšených na stěně lodi, někdy i presbytáře. Nezřídka je možno narazit na tyto malby za dřevěnými architekturami bočních oltářů, které je často v krátkém časovém odstupu zastínily a odsunuly mimo pozornost, navíc špatně přístupná

Obr. 21. Blatno, kostel sv. Michaela, interiér, severozápadní roh lodi s torzem iluzivního malovaného bočního oltáře a deponovaného okenního rámu. Foto: Vít Honys, 2014.

partie stěny za oltářem umožnila zachování těchto maleb mnohdy pod tenkou vrstvou nátěru v relativně dobrém stavu, pokud se zrovna v tomto místě výrazně neuplatnila vzlínající vlhkost. Tyto malby mohou být opět velmi významné i pro prezentaci interiéru, zvláště v případě, že se vnitřní mobiliární zařízení vůbec nebo převážně nedochovalo **(obr. 21)**. V neposlední řadě nelze zapomínat na skutečnost, že malířská výzdoba mohla vyplňovat i zahloubená pole štukových rámů, např. na klenebních pásech, ale i v ploše kleneb a stropu, ovšem i když se s ní v prvotním konceptu počítalo, nemusela být realizována nebo byla nahrazena jednodušší variantou provedení (např. imitace mramorování či odlišná tonalita).

Při popisu stavu podchycujeme u nástěnných malířských a štukatérských děl rozsah dochování, soudržnost omítkových vrstev, stabilitu, zavlhčení a zasolení malířsky pojednané či štukové vrstvy apod. (charakteristika stability dochovaného rozsahu a případných závažných negativních změn či procesů platí i pro malířská díla na dřevěné podložce). U dřevěných konstrukcí je zásadní možné napadení plísněmi, dřevokaznými houbami a dřevokazným hmyzem, u kovových prvků korozivní narušení povrchu, případně mechanická poškození.

Fotograficky dokumentujeme nejprve celky a všechny podstatné detaily, pokud možno v přirozeném světle, což si vzhledem ke špatným světelným podmínkám vyžaduje použití stativu a delších expozičních časů. Umělé osvětlení používáme s mírou, pokud je to technicky možné vyhýbáme se přímému nasvícení snímaných prvků a používáme vhodnější boční nasvícení. Využít lze také odraženého světla, kdy se hlavice přídavného blesku nebo jiného světelného zdroje otočí proti větší bílé ploše např. stropu, boční zdi nebo odrazné desce, docílí se tak měkkého rozptýleného nasvícení scény bez hlubokých stínů a kontrastů.

Prvkům mobiliárního vybavení zachovaným obvykle v různém stavu věnujeme v popisu samostatný oddíl.

Oltáře

Dominantním prvkem vnitřního vybavení křesťanských sakrálních staveb jsou oltáře, především oltář hlavní s často výpravně pojednaným oltářním retáblem zejména u katolických kostelů, v nichž se nalézá rovněž různý počet obvykle neméně výpravných oltářů bočních. Popsat složitý vývoj křesťanského oltáře je mimo možnosti rozsahu této studie a je nutno zde odkázat na odbornou literaturu.[33] U sakrálních staveb protestantských církví se hlavní oltář ve výtvarně náročnějších podobách retáblů s nízkým ohrazením – balustrádou uplatňoval pouze v luteránských kostelech, obvykle s výjevy scén ze života Kristova s didaktickým obsahem. Specifickou formou jsou kazatelnicové oltáře propojené vertikálně s kazatelnou a někdy i varhanami, resp. varhanní emporou (u nás zejména v oblastech přiléhajícím k protestantskému Sasku), u ostatních církví se uplatňoval jednoduchý tzv. stůl Páně který byl jakožto připomínka společné Poslední večeře umisťován před lavicemi v přední části a obvykle míval nízké ohrazení, u reformovaných sborů se často nacházel i ve středu sakrální stavby.[34] Hlavní oltáře (někdy i starší postranní oltáře) mívaly v souladu s liturgickými předpisy až na výjimky menzu z pevného materiálu spojenou s podlahou („altare fixum" pevně spojené s architekturou kostela). U sakrálních staveb se zachovalým presbyteriem z předbělohorského období téměř vždy spočívá architektura barokního retáblu na původní či lehce upravované kamenné či vyzdívané blokové menze středověkého původu. Ta také bývá obvykle jediným pozůstatkem této vývojové fáze – v našich podmínkách se dnes již s oltáři v podobě gotické archy spočívající na menze zpravidla nesetkáváme, neboť byly většinou transferovány do galerií či muzeí nebo získaly jiné, druhotné umístění v rámci kostela, v některých případech došlo k zakomponování jejich umělecky nejvýznamnějších částí do slohově pozdějších retáblů. Poměrně řídké jsou v sakrálních prostorech i renesanční oltářní architektury. Zachovaly se především ty, které byly zhotoveny z pevného materiálu – kamene, zpravidla v původně protestantských kostelích (např. Svádov, okres Ústí nad Labem, kostel sv. Jakuba). Pro katolické kostely jsou význačným přelomem ve vývoji hlavního oltáře období po tridentském koncilu a zásady formulované Karlem Boromejským, kdy význam hlavního oltáře je ideově posílen včleněním pro věřící viditelného

[33] Joseph BRAUN, *Der christliche Altar,* München 1924; Mojmír HORYNA, *Pražská retáblová tvorba 1680–1730*, 1973 disertační práce uložená v knihovně Ústavu dějin umění FF UK Praha; viz též některé práce např. Jana ROYTA, Tomáše HLADÍKA, Petry NEVÍMOVÉ, Štěpána VÁCHY.

[34] Stůl Páně býval v této formě realizován u většiny tzv. tolerančních sborů. Blíže viz např: Blanka ALTOVÁ, *Kostely českých evangelických sborů z hlediska teorie kolektivní paměti*, in: Variety české religiozity v dlouhém 19. století (1780–1918), Zdeněk R. Nešpor, Kristina Kaiserová (eds.), Ústí nad Labem 2010, s. 326–332.

svatostánku v hlavní pohledové ose.[35] Existovaly ale i vedlejší a někdy – v našich kostelích od doby barokní – i hlavní oltáře bez pevné, kamenné či zděné menzy (v dobových inventářích kostela vedených jako „altare portatile“ pouze s vloženým oltářním kamenem s autentikou)[36]. Naprostá většina oltářních architektur u nás dochovaných je tvořena menzou s obložením různých forem, na které spočívá tabernákl s návaznou různě členěnou architekturou retabula. Zejména v období vrcholného a pozdního baroka a rokoka se od dob renesance přísně architektonizovaná struktura oltářního retáblu portálového typu transformuje do různých forem s hloubkově prostorovými ambicemi a kombinací materiálů. Jsou to portálové, edikulové, ojediněle polociboriové, resp. i ciboriové, dále naturalistické a zejména rámové oltářní architektury – ty jsou charakteristické volnou předsunutou menzou, na níž spočívá ozdobně řešený tabernákl, a na stěně závěru za ní v bohatě řezaném rámu je zavěšený obraz titulárního světce s plastickými, případně sochařskými rámovacími doplňky. Při jejich popisu je nutné všímat si také různých forem vazeb mezi případnými prostorově oddělenými prvky zejména rámových oltářů, respektive vazeb na architektonické parametry prostoru, do něhož jsou zakomponovány, vyznění kompozice ve vztahu k účinku dopadajícího světla atd. Je tedy nutné zapojení kritéria celistvosti barokního souborného uměleckého díla – tzv. „Gesamtkunstwerku“, který může být případnými přesuny při nepochopení původní souvislosti vážně poškozen. Vazba k architektuře prostoru je jednoznačná u oltářních architektur štukových či z umělého mramoru pevně propojených se stěnou, podlahou aj. Přitom tyto architektury mohou být opatřeny dřevěnými polychromovanými sochařskými či dekorativními snadno odnímatelnými doplňky, ty však je třeba v rámci obecně uznávané ochrany věci jako celku vnímat vždy jako součást věci. Jednodušší bývají různé varianty oltářních retáblů klasicistních a historizujících.

Specifická je situace v případě synagog, kde je dominantním prvkem interiéru výklenek na uložení tóry, opatřený dvířky a v našich podmínkách jen výjimečně opatřený dalšími prvky architektonického orámování.

U nevyužívaných či minimálně využívaných kostelů obvykle v interiérech nalézáme (často jako důsledek kriminální činnosti) již jen relikty oltářních architektur, které bývají dochovány nejčastěji již bez skulpturální výzdoby a obrazů, většinou jde o torza oltářních menz a oltářních retáblů, někdy s relikty řezbářské výzdoby, jako materiál převažuje dřevo s jádrem zděné menzy s kamennou krycí deskou, někdy převzatou

[35] Blíže viz Johana KOFROŇOVÁ, *Problematika sakrálního prostoru po tridentském koncilu ve světle názorů církevních autorit,* Umění XLVIII, 1/2000, s. 41–54.

[36] Pevný charakter menzy nicméně souvisel s podmínkou konsekrace (k níž došlo na rozdíl od benedikace často až po dlouhém časovém odstupu) a možností trvalého uchovávání Nejsvětější Svátosti ve svatostánku oltáře.

Obr. 22. Blatno, kostel sv. Michaela, interiér, torza říms a krycí desky menzy rokokového hlavního oltáře po jižní straně presbytáře. Foto: Vít Honys, 2012.

Obr. 23. Všestudy, kostel sv. Michaela, interiér, detail rozpadajícího se torza architektury rokokového hlavního oltáře z umělého mramoru. Foto: Vít Honys, 2014.

ze starší vývojové etapy **(obr. 22)**. Jen výjimečně se setkáme s oltářními architekturami se zděným jádrem a povrchovým pojednáním technikou štukolustra, výjimečně i z umělých mramorů, přičemž obě techniky je nutno rozlišovat – umělý mramor na rozdíl od štukolustra je na lomu probarvený ve hmotě **(obr. 23)**.[37] Přes častý torzální stav je nutné vnímat, že zejména s architekturou hlavního oltáře je spojena podstata sakrality presbyteria (zasvěcení, uložení ostatků s autentikou do krycí desky či výklenku v čelní stěně oltářní menzy). Je nutné si všímat dřevěného obložení oltářních menz, kde mohou být z rubové strany pozůstatky nápisů o opravách, renovacích či provedení, podchytit jejich konstrukční provedení (menza tumbovitá, bloková) a stav včetně krycí desky (stopy po usazení autentiky), u zcela reliktních zděných i dřevěných menz si všímáme pozůstatků otisků jejich bočních profilů v sousedících vrstvách omítek, které mohou být důležitým podkladem pro jejich rekonstrukci. V menzách středověkého původu mohou být výjimečně ukryty i ostat-

[37] Blíže viz: Ludvík LOSOS, Miloš GAVENDA, *Štukatérství*, Praha 2010, s. 130–142.

Obr. 24. Zahořany, kostel Nejsvětější Trojice, presbytář, silně poškozená malovaná kazatelna patří k souboru originálního vybavení kostela, které vzniklo pravděpodobně společně s výstavbou kostela mezi lety 1653–1657. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2012.

kové schránky. Důležité je podchytit i konstrukční řešení retáblu (např. rámová konstrukce s vloženým rámem obrazu), jakož i jeho členění (např. dvouetážová portálová architektura; edikulová architektura s nástavcem apod.), nápisy z rubové strany, pozůstatky jeho povrchových úprav (monochromní úprava – např. v černém odstínu v kombinaci se zlacením, polychromie – nejčastěji mramorování na křídovém podkladě, leštěná běl, zlacení), relikty řezbářské výzdoby a stav včetně odhadu ztrát architektonických či zdobných prvků (zde je nutné porovnání se starší fotodokumentací, mnohé napoví např. nepolychromovaná místa reliktní oltářní architektury). Relikty řezbářské výzdoby zaniklých oltářních retáblů, které charakterem dekorativního prvku mohou významně přispět k dataci jejich vzniku, je možno objevit např. v zásypu podlahy. V prostorách lodí kostelů, zejména v podkruchtí či depozitu, můžeme narazit na pozůstatky rámové konstrukce tzv. Božích hrobů ve formě menzy s prohlubní pro uložení sochařsky ztvárněného dřevěného, později i sádrového korpusu mrtvého Krista (rovněž nálezy torz těchto korpusů nelze vyloučit). Všechna tato zjištění dokumentujeme fotograficky s poznámkami o lokaci nálezu a provedeme základní měřickou dokumentaci rozměrů menzy a oltářního retáblu, resp. jeho oddělitelných částí. (Při měření výškové dimenze retáblu se uplatní laserové měřidlo).

Kazatelny

Kazatelny **(obr. 24)** jsou významným prvkem vybavení sakrálních objektů křesťanských církví (s výjimkou církví ortodoxního ritu). U protestantských a reformovaných sborů, vč. tzv. tolerančních sborů, jsou často s ohledem na význam zvěstování Božího slova dominantním prvkem vybavení interiéru se situováním při delší straně prostoru poblíž jeho středu,

u luteránských kostelů někdy, jak již bylo výše řečeno, ve spojení s oltářem či varhanní emporou v ose prostoru. Bohaté formální variace kazatelen s řezbářskou, malířskou a sochařskou výzdobou se nacházejí i v katolických kostelích. Převaha kazatelen je zakomponována do architektonického členění interiéru při vítězném oblouku vsazením do stěny, přičemž přístup je zprostředkován buď samostatným přístupovým schodištěm, či schodištěm v průlomu stěny ze sousední sakristie. Jejich nosná konstrukce z trámů je pevně zabudovaná do zdiva, a je tudíž součástí stavby. Někdy jsou kazatelny situovány při severní, případně jižní stěně lodi či při některém z mezilodních pilířů. Obvykle se skládají z řečniště různých půdorysů (polygonálních, oválných, konvex-konkávních), často členěných vertikálními podpůrnými prvky, které bývají někdy podepřeny dalším podpůrným prvkem, např. ozdobnou konzolou nebo i sloupkem či pilířkem (někdy i z kombinovaných materiálů, např. patka kamenná, dřík dřevěný) a vrcholové, často ozdobně či figurálně završené stříšky a ve většině případů i přístupového schodiště. Pohledové části řečnišť bývají opatřeny výplněmi s malovanými či reliéfně ztvárněnými postavami nejčastěji evangelistů, od dob vrcholného baroka i skulpturální výzdobou, vrcholová stříška bývá rovněž završena skulpturálními prvky (ty však u ohrožených sakrálních prostorů často již chybí). U řádových kostelů řeholí sv. Františka se uplatňuje františkánský znak zkřížených paží s křížem. Zajímavým doplňkem parapetu řečniště může být drobný ohrazený pultík, někdy imitující ležící knihu, který sloužil pro zakrytí položeného textu přednášeného kázání. Materiálem kazatelen bývá nejčastěji dřevo, jen ojediněle, zejména u některých kazatelen renesančních může jít o kámen, v pozdním baroku i o umělý mramor či povrchovou úpravu typu štukolustro na dřevěné armatuře. V ohrožených kostelích se můžeme setkat s relikty kazatelen často situovanými při vítězném oblouku, kdy další truhlářské či řezbářské prvky je možno objevit různě rozmístěné v prostoru kostela či přilehlých prostorách (např. konzoly řečniště, stříška a její vrcholové prvky, relikty přístupového schodiště). U přenosných (v případě menších poutních kaplí) nebo na stěně zavěšených kazatelen není výjimkou zachování alespoň otisku v nátěru či omítce prozrazujícího původní umístění. Rovněž zde je nutné všechny nálezové situace dokumentovat fotograficky vč. oddělených fragmentů architektury a výzdoby s jejich lokalizací a základními rozměry.

Oltářní mřížky

V úrovni stupně oddělujícího presbyterium od lodi či v přední části prostoru presbyteria je možno narazit na relikty usazení oltářních mřížek oddělujících prostor určený pro svátost eucharistie (v katolických kostelích), resp. vysluhování Poslední večeře (v kostelích protestantských – zde obvykle ve formě ohrazení oltářního prostoru ze tří stran). Mnohé z nich byly odstraněny již na přelomu 60.–70. let 20. století v důsledku

až přehnaně překotného chápání změn katolické liturgie po II. vatikánském koncilu; avšak v málo využívaných či opuštěných kostelích se obvykle dochovaly, neboť ke změnám zde nebývalo důvodu. Na jejich stavu se však obvykle podepsal vandalismus. Obvykle to bývají jen segmenty trnoží s otvory pro usazení kuželek, či stopy kování pro uchycení balustrád oltářních mřížek, ať již dřevěných či kamenných, uprostřed v ose bývá někdy patrná prohlubeň v podlaze pro kovovou zástrč středových dvířek před oltářem. V případě nedochování mřížky může být jedním z mála pozůstatků její existence také otisk bočních sloupků v bočních stěnách presbyteria. Všechny tyto stopy je rovněž nutné fotograficky zdokumentovat.

Lavice

V lodi bývají dochovány celé bloky či alespoň relikty uspořádání bloků dřevěných lavic z nejrůznějších časových období od raného či vrcholného baroka do 19. století **(obr. 25 a, b)**. Tam, kde zanikly či jsou vyklizeny, prozrazují původní situování a velikost bloků lavic cihlami či topinkami vydlážděné obdélníky kontrastující s okolní kvalitnější dlažbou. Také v presbytáři bývají např. na zdech, ale někde i v podlaze relikty dřevěných patronátních lavic. Podle možností přístupu se většinou dochovaly lavice na kůrech či oratořích, někdy v zajímavých stupňovitých sestavách. Ačkoli bývají většinou odvezeny pro vyžití v jiném objektu či zničeny, bývají jejich relikty často nacházeny v různých prostorách stavby. Fotograficky dokumentujeme především ozdobná čela a profilované postranice, případně detaily poškození, významné nápisy a detaily povrchové úpravy.

Zpovědnice

Uplatňují se v katolických kostelích až v období posttridentském, tj. v našich podmínkách v časovém období od druhé poloviny 17. století až do 20. století. U výpravnějších interiérů mohly tvořit součást kompozice s další výzdobou prostoru (např. v návaznosti na štukovou výzdobu a další prvky), nejčastěji však byly situovány v bočních a zadních částech lodi kostela, u poutních areálů s ambity také v ambitech. Jejich centrální částí je polouzavřený prostor s čelními vstupními dvířky pro zpovídajícího kněze s postranními mřížkovými okénky (obvykle opatřenými textilním závěsem, někdy i uzavíratelnými či posuvnými dvířky) a jeden či dva postranní prostory pro kajícníka (u nejjednodušších zpovědnic tyto prostory nejsou vyvinuty a jsou nahrazeny pouze klekátkem pod okénky, někdy s jednoduchým přízemním pažením). Materiálem je téměř bez výhrady dřevo s nejrůznějšími povrchovými úpravami. Zpovědnice v ohrožených kostelích velmi podlehly chátrání či ničení a často z nich nacházíme pouhé relikty. Vedle fotografické dokumentace zaznamenáme jejich osové řešení, základní detaily provedení, případnou výzdobu a stav.

Obr. 25. a, b Sutom, kostel sv. Petra a Pavla, loď, tři bloky lavic z vybavení kostela, střední blok, určený původně k poloze u zdi, je na zadní straně opěradel opatřen datací 1727 a 1739. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2013.

Pro všechny výše uvedené prvky vybavení zhotovené ze dřeva je nutné v charakteristice stavu podchytit především napadení červotočem, případně plísněmi a dřevokaznými houbami, uvolňování polychromních vrstev, poškození truhlářských spojů apod.

Křtitelnice

Křtitelnice z nejrůznějších období bývaly umístěny většinou v prostoru lodi před vítězným obloukem, někdy je nacházíme i v zadní části lodi či v boční kapli. Křtitelnice z cínové slitiny, většinou z doby renesanční či raně barokní – obvykle jde o významná uměleckořemeslná díla – dnes nacházíme zpravidla již jen v běžně liturgicky využívaných kostelích, z ostatních jsou obvykle deponovány do bezpečí. Nejčastěji jsou kamenné (často jde o jeden z nejstarších prvků vybavení kostela převzatý z předchozí stavby) či dřevěné (obvykle z doby barokní a pozdější), do mísy bývá vložena mísa z cínové slitiny (někdy datovaná a signovaná, často postižená skvrnami korozních procesů). Mísa bývá završena odnímatelným víkem (někdy zvedacím na speciální kladce), někdy s náročnější výzdobou, jindy s jednoduchým symbolem kříže. Dřevěné křtitelnice či jejich části bývají opatřeny povrchovou úpravou (např. mramorováním či jinými formami polychromie). U ohrožených kostelů se často setkáme s jejich pouhými torzy (např. kamenná s podlahou pevně spojená noha s mísou, zatímco poškozený příklop se povaluje v jiných částech kostela). Dřevěné části bývají napadeny červotočem.

Další drobné prvky vybavení

Patří sem různé samostatné obrazy (olejomalby na plátně, plechu, grafiky, případně barvotisky), které se u nevyužívaných kostelů a kaplí objevují spíše sporadicky, obvykle deponované např. za hlavním oltářem, v podkroví, ve věži (vedle samostatných obrazů může jít např. o torza cyklu Křížové cesty se 14 zastaveními), případně samostatné dřevěné či sádrové sošky Panny Marie, světců ale i např. figurky z betléma. Někdy mohou pocházet i z jiných sakrálních objektů v okolí. Obrazy často bývají špatně čitelné v důsledku ztmavlých laků a nánosů nečistot, někdy se uvolňuje barevná vrstva, u polychromovaných soch polychromie. Proto s těmito artefakty manipulujeme opatrně a nikdy se nesnažíme jejich povrch mechanicky čistit. Dále to bývají svícny z cínové slitiny, dřevěné, mosazné či niklované, případně dřevěné žerdě korouhví (původně vertikálně vsazované do otvorů v lavicích) či korouhve samotné. Tyto artefakty nejrůznější úrovně bývají často značně poškozené, nicméně i tak je mezi nimi možné objevit zajímavá a hodnotná díla. Pro jejich bližší určení jsou nutné znalosti ikonografie a příslušných segmentů dějin umění. Dále sem lze zařadit nábytkové vybavení sakristií (kredenční skříně), lavaba apod. Fotografickou dokumentaci provádíme s ohledem na význam a hodnotu

(tj. např. u barvotiskové reprodukce stačí jedna dokumentační fotografie, u ostatních se snažíme o více záběrů, a to s ohledem na možné bližší odborné zhodnocení).

Relikty varhan, resp. dalších hudebních nástrojů

U nevyužívaných sakrálních objektů varhany patří vždy k nejohroženějším částem vybavení, a proto na rozdíl od situace před rokem 2000 bývají v případě, že se jednalo o převážně kompletní nástroj, již s předstihem, často péčí diecézního organologa, farnosti aj. částečně či zcela demontovány a uloženy jinde či transferovány do jiného objektu. Jiná bývá situace u objektů chátrajících již desetiletí, kdy již v průběhu 2. poloviny 20. století došlo k devastaci nástrojové části a odcizení většiny píšťalového fondu a případných prvků výzdoby. V řadě případů se jedná již jen o torza varhanní skříně a hracích stolů, někdy však i s původní vzdušnicí či s relikty hracího stolu a traktur. Varhanní nástroje 17.–18. století s ohledem na příslušnost k jihoněmeckému varhanářskému okruhu zpravidla nebyly příliš velké. Převažovaly jednomanuálové nástroje s pedálem a pozitivy, dále pak menší dvoumanuálové varhany rozčleněné na větší skříň hlavního stroje na kůru a pozitiv se strojem dalšího manuálu v zábradlí kruchty. Až do první čtvrtiny 18. století měly téměř všechny tyto nástroje hrací stůl vestavěný do čela postamentu varhanní skříně zády k oltáři či ze zadní strany nástroje, teprve později se u dvoumanuálových varhan rozšířily hrací stoly vestavěné do pozitivu s orientací k hlavnímu oltáři, případně (u jednomanuálových varhan) hrací stoly stejně orientované, ale volné, někdy vsazené do zábradlí kruchty. Velmi často je takovýto hrací stůl u starších varhan výsledkem přestavby v 19. století. Větší nástroje pokročilého 18. století mívaly varhanní skříně hlavního stroje symetricky rozčleněné po stranách západního okna (tzv. členění na C a Cs stranu) s hracím stolem volně stojícím uprostřed či vsazeným do pozitivu v zábradlí. Disponování skříně pozitivu s hracím stolem do zábradlí u dvoumanuálových varhan u nás přežívalo hluboko do 2. poloviny 19. století, podobně jako rezidua starších forem řezbářské ornamentiky, někdy i architektonických koncepcí. Otvor uprostřed zábradlí kůru tak zpravidla signalizuje původní umístění pozitivu či volně stojícího hracího stolu varhan, někdy však i celé varhanní skříně. S šířením tzv. varhanářského romantismu a později i tovární výroby varhan dochází k jisté unifikaci umístění strojů varhan do jediné skříně s prospektem, z něhož již nelze členění na jednotlivé stroje rozpoznat, a s volným hracím stolem před varhanní skříní (někdy i na boku skříně). Vedle klasické mechanické zásuvkové soustavy se v závěru 19. století začíná prosazovat tzv. soustava kuželová s rejstříkovou kancelou a krátce nato i traktury pneumatické, nahrazující ovládací soustavu dřevěných abstraktů stlačeným vzduchem vedeným v olověných trubičkách. Z reliktů torz varhanních strojů mají vedle pozůstatků píšťalového fondu, resp. hracích stolů hodnotu především vzdušnice **(obr. 26)**

Obr. 26. Kamenický Šenov, kostel sv. Jana Křtitele, interiér podstřeší, nález vzdušnice již zaniklého stroje zdejších rokokových varhan užité druhotně jako kryt otvoru v klenbě a závěs pro lustr. Foto: Vít Honys, 2010.

a traktury mechanické soustavy, u pneumatických (řádově od doby přelomu 19.–20. století) je hodnota již obvykle jen dokumentační. Podstatně častěji bývají dochovány relikty umístění měchové soustavy či celá soustava. Zde má značnou hodnotu především soustava tzv. klínových měchů, ale i mladší zásobníkový (od pokročilé 2. poloviny 19. století) či plovákový (od konce 19. století) měch může někdy využívat např. jednu z desek či dokonce celý sklad původního klínového měchu a vypovídat o starším řešení. Obdobně desky původních klínových měchů byly někdy druhotně užity na obvodové bednění novější měchové soustavy. V podlaze prázdného kůru lze často ještě rozeznat obrys původního situování varhanní skříně a v zásypu kůru se často najdou poškozené drobné dřevěné, výjimečně i deformované kovové píšťaly, zlomky říms, řezeb a abstraktů mechanických traktur varhan (resp. zbytky olověných trubiček traktur pneumatických), případně torza manuálových a pedálových kláves – ojediněle může jít o cenné výpovědi původních řešení. Na podlaze je někdy patrná obvodová linie půdorysu varhanní skříně(í), resp. jejich torz. Výběr z těchto prvků by měl být deponován a je možno jej využít pro srovnávací či doplňující studium. Odborný popis varhan je záleži-

tostí organologa – specialisty.[38] Ojediněle se najdou i poškozená či torzální harmonia (ta nemají s klasickými varhanními nástroji oproti mylně rozšířené lidové představě nic společného; principem jejich zvuku je na rozdíl od píšťalových varhan rozechvívání jazýčků proudem vzduchu podobně jako u akordeonu) či torza skříní přenosných pozitivů. V zásypech kůrů ale někdy objevíme i torza jiných hudebních nástrojů (např. paličku od tympánů, části dechových, resp. smyčcových nástrojů – prvky klarinetů, příčných fléten, mosazné snížce, roztruby či třeba taktovku). Tyto a výše uvedené prvky se snažíme dokumentovat fotograficky, podobně jako v předešlých případech. Na kůru se lze také setkat se skříněmi na noty (někdy s relikty archivů či zpěvníky) situovanými obvykle samostatně, ale někdy i ve formě vestavěné skříně v nice. Některé z těchto skříní bývají značného stáří z 18., ojediněle i konce 17. století apod. Nakládání se zbytky notových archivů náleží do kompetence příslušného diecézního organologa, jemuž případné nálezy oznámíme. Nálezy dokumentačně podchytíme fotograficky, přičemž pozornost věnujeme vždy partii s co největší výpovědní hodnotou (např. u nálezu dřevěné píšťaly z varhan čelní straně s labiálním otvorem – výřezem, u torza klarinetu straně s otvory, resp. relikty signatur apod.).

4.2.3. Interiér – podkroví a krovy

V naprosté většině případů u kostelních staveb převažují různá vývojová stadia krovů hambalkové soustavy. Krovy středověkého období vyznačující se mj. strmým sklonem krokví patří mezi unikáty, které si zaslouží detailní specializovanou dokumentaci. Mnohem častěji se setkáváme s krovy z období pozdní renesance a baroka, charakteristickými stojatými stolicemi, které mnohdy ve venkovském prostředí přežívají až do 19. století, případně s vývojově poněkud mladšími krovy s ležatými stolicemi typickými pro vrcholně a pozdně barokní období. V pokročilém 19. století se pozvolna začínají uplatňovat krovy vaznicové soustavy. U řady vážně ohrožených staveb se však mohou nalézat již jen torza krovových konstrukcí (často i obtížně dostupná), někdy v naprosto minimálním rozsahu nebo jejich otisky **(obr. 27)**. I v částečně torzálním stadiu je však možno charakterizovat alespoň základní typ krovové konstrukce. Obtížný bývá popis i přístupnost krovových konstrukcí věžních bání a završení věží vůbec.[39] Tam kde je krov ve větší míře zachovalý a dostupný, je třeba dokumentovat i zjištěné konstrukční zvláštnosti, např. otisk starší, již zaniklé konstrukce ve štítu, druhotné použití trámů

[38] Pro základní orientaci zejména ve vývoji varhanních skříní, ale i typologii varhanních strojů viz např: Jiří BELIS, *Výtvarný vývoj varhanních skříní v Čechách*, Praha 1988.

[39] Viz např: Jan VESELÝ, *Přemýšlení na báni – Osov (okres Beroun), kostel Narození sv. Jana Křtitele – Kresebná dokumentace jako nejsnazší způsob záznamu složité struktury,* in: Zkoumání historických staveb, Vladimír RAZÍM, Petr MACEK, (edd.), Praha 2011, s. 151–154.

Obr. 27. Bílý Kostelec, kostel sv. Havla, loď, na vnitřní straně štítu lodi se v režném zdivu dochoval otisk hambalkového krovu s věšadlem a částečně hmotově dochovaným zazděným vazným trámem. Otisk je jediným dokladem zaniklého krovu kostela, ve hmotě štítu jsou navíc rozeznatelné dvě stavební fáze. Foto: Táňa. Nejezchlebová, 2012.

či např. regionální zvláštnosti, jakými je třeba užití chmelových tyčí na sraz s hliněnou mazaninou do podlah krovů na Žatecku. Prostory podkroví mohly sloužit ke skladovacím účelům (v případě opevněných kostelů i jako útočištné prostory se zásobovacím zázemím). Pro středověké sakrální stavby je skladování zachyceno v písemných pramenech. Stopy skladovaných surovin se mohou dochovat v zásypech. Při pokusu o bližší časové určení krovových konstrukcí není možno setrvávat v iluzi stylové čistoty a jednoznačné datovatelnosti. V krovu může být řada prvků užita druhotně, známé jsou i příklady, kdy je celý barokní krov vyskládán ze svého středověkého předchůdce.

Současně je nutné pečlivě sledovat historické opravy, např. opravy krovu z první československé republiky bývají velmi dobře provedené a bývají na první pohled špatně čitelné **(obr. 28, 29)**.

Prvky starších konstrukcí mohou být ve hmotě štítu zazděné, kapsy ve štítě mohou dokládat existenci staršího typu zastřešení nebo např. exteriérových zvonic, v omítkách štítu jsou zbytky starších omítek a barevných úprav.

Do vstupních otvorů do podkroví byly často přemisťovány starší dveřní výplně z interiéru, které se dnes mohou skrývat pod protipožárním oplechováním.

Obr. 28. Telce, kostel sv. Mikuláše – datace v krovu svědčící o jeho opravě na počátku 20. století. Foto: Lucie Radová, 2011.

Obr. 29. Velká Černoc, kostel sv. Václava – detail precizní opravy úžlabní krokve, provedené ve 20. letech 20. století. Foto: Lucie Radová, 2009.

Obr. 30. Minice, kostel sv. Martina – detail závěsného zařízení (kladky) v prostoru krovu nad severním bočním oltářem k zavěšení lampy na věčné světlo. Foto: Lucie Radová, 2008.

Podlahu podkroví mohou tvořit hodnotné součásti staršího vybavení interiéru (malované parapety kruchty apod.), nebo naopak „levné“, ale z historického hlediska zajímavé konstrukce **(obr. 30)**.

V písemném záznamu vedle typu krovové konstrukce se snažíme dle dostupnosti provést případnou podrobnější charakteristiku (počet vazeb), uvést nejzajímavější detaily a zvláštnosti, charakterizovat stav (napadení dřevokazným hmyzem, houbou, hnilobou, opotřebování či narušení spojů). Podle možností provedeme průzkum vazeb krovu s ohledem na relikty technických zařízení používaných při konstrukci krovu – rumpály, části šlapacích jeřábů, kladky, atd.

Z terminologického hlediska by měl popis respektovat doporučený systém i názvosloví publikace Historické krovy I, II.[40] Popisuje se plná vazba, typ krovu, složení, směr složení, podélná vazba, zavětrování, nepravidelnosti, atd.

Fotodokumentace by měla zahrnovat celkový záběr, plnou příčnou vazbu, detail podélné vazby, detaily tesařských spojů, druhotně užité prvky, stopy tesařských nástrojů a montážní značky, případné nápisy a kresby.

[40] Jan VINAŘ, *Historické krovy* II, Praha 2006; Týž, *Historické krovy*, Praha 2009.

Připadá-li v úvahu podrobnější průzkum a dokumentace (přesahující zde doporučený rozsah), je žádoucí zkoumat stopy po způsobu transportu dřeva – otvory s houžvemi, případné stopy ve zděných konstrukcích koruny zdiva (zazděné otvory, atd.), u zděných štítů a průčelí věží, k nimž jsou krovy přiloženy – stopy po starších krovech – otisky v maltě a omítkách, zazděné starší okrajové vazby atd., starší úpravy omítek konstrukcí věží ukrytých pod novějšími konstrukcemi krovů – nároží, malované omítky, zazděné otvory atd.

Uvedenému pak odpovídá plánová dokumentace – základem plánové dokumentace je půdorys ve všech úrovních provedených stolic, včetně záznamu tesařských značek, příčný řez plnou a jalovou vazbou, podélný řez podélným zavětrováním a podélnou vazbou, u obou plánů pohled na vazbu ve směru sbíjení vazby, případné detaily řezbářské výzdoby s odebranými profilacemi; další dokumentace nalezených detailů – zazděné otvory, otisknuté starší krovy, řešení vystupujícího nároží atd.

Z dalších, již nadstandartních dokumentačních metod možno uvést dendrochronologické odběry – v místech se zachovaným podkořím, je-li možno, odebírat druhotně užité prvky, základní prvky plných vazeb, podélných vazeb, zazděné prvky, je-li k nim přístup, sanktusníky, technická zařízení atd. Dále pak frotáž – pro zachycení přesného tvaru a vzhledu tesařských značek a stop po opracování dřeva.

Vedle vlastní dokumentace je třeba věnovat pozornost i prostoru krovu, kde je často možno objevit různé relikty vybavení, neboť tento prostor zpravidla sloužil jako depozit poškozených a nepotřebných prvků vybavení. Mohou to být torza dřevěných soch či řezeb z oltářů, stříšky kazatelny, žerdě korouhví, prosklené skříňky na sošky, někdy i odložené obrazy – plátna, ale i vyřazené prvky varhan (např. torza polámané pedálové klaviatury, vzdušnice, v podkroví je někdy umístěna i celá měchová soustava, která se z prostorových důvodů na kůr nevešla). Jindy to jsou zkorodované ciferníky hodin či prvky zvonového příslušenství. Tyto prvky mohou mít nenahraditelný dokumentační význam.

Fotodokumentaci provádíme pokud možno v přirozeném světle za použití stativu, také zde platí, že je lepší vyhnout se přímému nasvícení a použít vhodnější boční nasvícení a odražené světlo, v tomto případě odražené od větší odrazné desky.

4.2.4 Interiéry věží (zvonic) a dalších prostorů areálu

(zvonové stolice, relikty zvonového vybavení, relikty hodinových strojů a jejich příslušenství)

Většina věží slouží v našich podmínkách obvykle jako zvonice, v řadě oblastí se ovšem uplatňují i zvonice samostatné (střední a východní Čechy, Polabí).

Zvonová soustava je ve zděné věži umístěna v tzv. zvonovém patře. Tvořena je zvonovou stolicí, do níž jsou (resp. byly) zavěšeny na různých typech závěsů zvony. Přestože z laického pohledu připomíná konstrukci propojenou se stavbou zvonice, do níž je dimenzována, ve skutečnosti tomu tak není, neboť zvonová stolice se ze statických důvodů nesmí rozpínat o zdivo, je tedy v podstatě vloženým zvononosným prvkem uloženým volně či zpravidla na vyložené trámy nižšího patra. Obvyklá zvonová stolice (zpravidla z období 16. – 19. století) je tvořena prahy, do kterých jsou začepovány stojky vzepřené jedním či více páry šikmých vzpěr a spojené ve vrcholu podélným trámem. V některých případech jsou stolice dvou, výjimečně i vícepatrové (obvykle jsou v dolním patře zavěšeny vedle sebe dva až tři větší zvony, přičemž nad menšími z nich bývaly ve vyšším patře zavěšeny ještě jeden nebo dva menší zvony), potom bývají podélnými trámy jednotlivá patra oddělena. Koruna zvonu je různými způsoby uchycena do závěsu (zpravidla ve formě dubové, často po stranách ozdobně profilované hlavice či nověji na kovovou zalomenou osu či traverzu), jehož čepy jsou uloženy do ložisek v krátkých horizontálních příčných trámech završujících stojky se vzpěrami, které současně plní funkci kleštin stahujících vzpěry. U historických zvonových stolic bývají často konce těchto trámů jednoduše profilovány.

Dřevěná zvonová stolice bývá obvykle zhotovena z tvrdého dřeva. Ojediněle se můžeme setkat u mladších objektů či následkem novodobých úprav i u starších objektů se zvonovými stolicemi ocelovými (řádově od počátku 20. století – viz např. Varnsdorf, evangelický kostel).

U zvonových stolic stručně charakterizujeme jejich konstrukci, materiál, patrovost, počet zvonů (i nedochovaných) a stav. Všímáme si ale i dalších detailů, kterými mohou být vedle profilací např. řezbářsky provedené detaily (Liběšice, o. Louny – kostel sv. Martina), dále relikty úhelníků a úchytů pro kladívka bicího mechanismu hodin na stojkách a vzpěrách (v minulosti často odbíjecí mechanismus věžních hodin z různých důvodů využíval běžných zvonů, ale toto zařízení často poškozující zvony bývalo posléze odpojováno s převedením na cimbály v jiném místě věže, jindy byl historický hodinový stroj vyřazen). Tyto relikty pak mohou být jediným svědectvím o instalaci hodinového stroje ve věži. Pozorně prohlížíme i povrch zvonové stolice, neboť se zde mohou vyskytnout ryté letopočty a další údaje.

Detailní popis, charakteristika a zhodnocení stavu zvonu je úlohou specialisty – kampanologa, ale přesto je nutné ovládat alespoň základní názvosloví pro popis zvonu a jeho příslušenství. Některé kampanologické pojmy nejsou zcela jednotné, přesto je možno pro bližší poučení doporučit odbornou literaturu posledních let.[41] Je žádoucí charakterizovat

[41] Petr KOUKAL a kol., *Péče o varhany a zvony, jejich památková ochrana*, Praha 2006, s. 51–77.

základní typ závěsu, korunu zvonu (víceramenná, talířová atd.), výzdobu čepce, pláště, věnce, podle možností (problematická dostupnost) zdokumentovat fotograficky či frotáží zejména nápisové, heraldické a reliéfní prvky, byť výsledek je často zkreslující díky nánosům ptačích exkrementů a částečně i korozních zplodin a dalších nečistot. Pokud již zvon není měřicky zdokumentován, měříme jeho největší průměr a výšku bez koruny a s korunou.

V řadě případů již ve zvonové stolici z nejrůznějších důvodů zvony nevisí, ale na podlaze zvonového patra či v patrech nižších se mohou povalovat dřevěné hlavice či kovové závěsy, srdce a další příslušenství (např. páka s protizávažím) zrekvírovaných zvonů. I ty mohou přinášet cenná svědectví, někdy se mohou vázat ke zvonům již dávno zaniklým, stopy příslušenství mohou přispět k přibližné dataci apod. Výjimečně se vyskytnou i deponované zvony (např. ze sousedních zbořených kostelů či kaplí), které přímou vazbu k dokumentovanému objektu mít nemusejí.

K vybavení řady věží dále patří nebo patřily hodinové stroje s ciferníky na jedné či více stranách věží. Přibližně do druhé třetiny 19. století se jednalo o stroje v kovaném klecovém rámu, jehož díly bývaly až do přelomu 18.–19. století spojeny kovovými klínky do provlečených oček, nejčastěji s tzv. kotvovým krokem (výjimečně lze ještě narazit i na stroje s vývojově starším krokem vřetenovým s kyvadlem), jen ojediněle od 2. pol. 18. stol. šrouby a maticemi, které se pak postupně prosadily v průběhu 19. století. Ty bývaly zpravidla umísťovány ve vyšších patrech věží co nejblíže poloze ciferníků s ohledem na rozvody k ručkám, odbíjecí kladiva ovládaná bicími stroji zpravidla tloukla na vnější část věnce tzv. hodinových cimbálů (liší se od klasických zvonů vynecháním či výrazným zkrácením krku) zavěšených napevno mimo zvonovou stolici, někdy i v lucerně věže či ve zvláštním vikýři věžní báně. V některých případech, snad z prostorových a úsporných důvodů, však docházelo k situování hodinového stroje do blízkosti zvonové stolice s odbíjením kladivy, jak již bylo výše řečeno, do klasických zvonů.

Ojediněle se již od konce 18. století uplatnily vedle zdokonalených forem klasického kotvového kroku i jiné principy hodinových kroků, ve větší míře se však rozšířily až s nástupem tovární výroby hodinových strojů od poslední třetiny 19. století. Tyto stroje jsou osazovány již do litinových rámů, často se signaturou dílny a samostatných ochranných skříní a jejich vzdálenost od ciferníků může být i větší díky osazení v nižších patrech věže. Limitujícím faktorem výškového umístění je však s ohledem na interval natahování (zpravidla 24 hod.) výška šachty pro závaží, která je mnohdy obedněná a táhne vertikálně věží mezi úrovní umístění stroje a pískovým ložem pro závaží (ta bývají u historických hodinových strojů kamenná, se závěsy, v novější době bývají již válcovitého tvaru).

Třebaže bližší poznání hodinových strojů vyžaduje specialistu, je možné na první pohled poznat alespoň základní charakteristiky. Dobře patrný bývá např. počet navíjecích bubnů s lany pro závaží. Jeden z bubnů (zpravidla prostřední) patří stroji jicímu, který pohání přes převody a krok ciferník, krajní patří strojům bicím – hodinovému a čtvrťovému (někdy bývá zastoupen jen bicí stroj hodinový), které spouštějí odbíjení hodin. Patrné často bývá tzv. krokové kolo, do jehož ozubů zapadá tzv. kotva navlečená na ose, na jejímž konci je zavěšeno závaží.

S hodinovými stroji souvisejí také rozvody na ciferníky ve formě kovových tyčí s ozubenými převody a klouby. Historické ciferníky se vyznačují hluboko do 19. století užíváním čtyř římských I místo klasické římské čtyřky, ale také stopami původně obráceného pořadí ruček (na rozdíl od dnešní praxe bývala velká ručka hodinová, malá, obíhající po malém vnitřním ciferníku, minutová). I když toto řešení bývalo později měněno ve prospěch dnešního systému (přehazováním a protahováním či zkracováním ruček), hodnotným dokladem tohoto řešení mohou být právě pozůstatky později zatřeného malovaného vnitřního minutového ciferníku. Staré, poškozené či vyřazené ciferníky často najdeme deponované v patrech věží či v podkroví.

5. Závěr

Závěrem je třeba konstatovat, že nastíněný přehled možných nálezových situací samozřejmě nemůže být vyčerpávající, neboť jejich pestrost, navíc znásobená stavem ohroženosti řady těchto objektů, přináší situace mnohdy nečekané. Proto je vhodné vedle studia příslušné odborné literatury atypické nálezové situace konzultovat s příslušnými oborovými specialisty. Seriózní podchycení těchto situací však nezastupitelným způsobem může obohatit naše poznání v mnoha významových rovinách a současně přispět k jejich uchování i do budoucna.

Předností níže popsaného způsobu dokumentace je totiž v rámci možné vazby na metainformační systém užívaný v rámci pracovišť NPÚ možnost průběžné aktualizace zejména fotografické dokumentace a údajů o stavu objektu, což může vést v konečném důsledku k operativnímu usnadnění práce širšího okruhu odborných pracovníků této instituce.

6. SEZNAM LITERATURY (VÝBĚROVÝ)

Anforderungen an eine Bestandsdokumentation in der Baudenkmalpflege, Brandenburg 2010.

Blanka ALTOVÁ, *Kostely českých evangelických sborů z hlediska teorie kolektivní paměti*, in: Variety české religiozity v dlouhém 19. století (1780–1918), (Zdeněk R. Nešpor, Kristina Kaiserová eds.), Ústí nad Labem 2010, s. 326–332.

Die Stadtkirche St. Marien zu Pirna (hrsg. A. Sturm), Pirna 2005.

Jiří BELIS, *Výtvarný vývoj varhanních skříní v Čechách*, Praha 1988.

Jiří BLÁHA, Vít JESENSKÝ, Petr MACEK, Vladimír RAZÍM, Jan SOMMER, Jan VESELÝ, *Operativní průzkum a dokumentace historických staveb*, Praha 2005.

Joseph BRAUN, *Der christliche Altar,* München 1924.

Tomáš BROŽ, Lucie RADOVÁ, Jaroslav SKOPEC, *Dokumentace areálu kostela sv. Michaela v Bítozevsi (okres Louny)*, Zprávy památkové péče 70, 2010/2, s. 128 – 129.

Jiří BUREŠ – Vít HONYS, *Vitraje chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Mostě*, Ústí nad Labem 2010.

Günter ECKSTEIN, *Empfehlungen für Baudokumentationen. Bauaufnahme – Bauuntersuchung.* Arbeitsheft 7, Landesdenkmalamt Baden-Württemberg, Stuttgart 2003.

Handreichung zur Bestandsuntersuchung und Dokumentation, Halle 2010.

Vít HONYS, *Výzdoba a vybavení interiéru kostela svatého Vavřince v Kostomlatech pod Milešovkou v časech rozkvětu místního mariánského kultu,* in: Monumentorum Custos 2009, s. 3–18.

TÝŽ, *Oltáře, kazatelny, varhany – památka movitá či nemovitá,* in: Monumentorum Custos 2010, s. 27-36.

Mojmír HORYNA, Vladimír UHER, *Kryštof Dientzenhofer*, Praha 2005.

Petr HRUBÝ, *Šlechtické sepulkrální památky Litoměřicka do počátku 18. století jako historický pramen*, Ústí nad Labem 2010, s. 20.

Zdeněk CHUDÁREK, *Ochrana historického detailu a jeho záchranná dokumentácia*, Pamiatky – príroda 18, 1987, s. 173–175.

TÝŽ, *Speciální památkové průzkumy v současnosti,* Památky a příroda 15, 1990/7, s. 398–404; Zprávy památkové péče 56, 1996/7–8, s. 209–211.

Vít JESENSKÝ – Michael RYKL, *Hloubkový stavebně historický průzkum pro potřeby památkové péče*, in: Dějiny staveb 2001, Plzeň 2002, s. 67–82.

František KAŠIČKA, *Stavebně historický průzkum (skripta ČVUT)*, Praha 2002.

Karel KIBIC ml., Vojtěch VANĚK, *Středověká sakrální architektura na Čáslavsku*, Praha 2010.

Karel. KIBIC ml., *Vesnické kostely na panství cisterciáckého kláštera v Sedlci u Kutné Hory*, Zprávy památkové péče 71, 2011/4, s. 281–288.

Karel KIBIC ml., Vojtěch VANĚK, *Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku*, Praha 2012.

Johana KOFROŇOVÁ, *Problematika sakrálního prostoru po tridentském koncilu ve světle názorů církevních autorit*. Umění XLVIII, 1/2000, s. 41–54.

KOLEKTIV, *Péče o architektonické dědictví III. Vybrané kapitoly k tématu péče o stavební a umělecké památky,* Praha 2009.

KOLEKTIV, *Zříceniny historických staveb a jejich památková ochrana*, Praha 1998.

Petr KOUKAL a kol. *Péče o varhany a zvony, jejich památková ochrana*, Praha 2006.

Ludvík LOSOS, Miloš GAVENDA, *Štukatérství*, Praha 2010.

Ludvík LOSOS, *Vitráže*, Praha 2006.

Luděk KRČMÁŘ, Zdeněk PROCHÁZKA, Jan SOUKUP, *Zničené kostely*, Domažlice 2004.

Jan LEIBL, Táňa NEJEZCHLEBOVÁ, Kamil PODROUŽEK, *Kostel sv. Floriána v Ústí nad Labem – Krásném Březně*, Průzkumy památek 2011/2, s. 31–46.

Petr MACEK, *Barokní architektura a stavitelství v severních Čechách*, in: Barokní umění v severozápadních Čechách, Ústí nad Labem 2003, s. 33–57.

TÝŽ, *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum*, Praha 2002.

Nová využití pro staré kostely (red. Petr Hrubý), sborník statí z konference v Teplicích 23.–26. 10. 1997, Ústí nad Labem 2002.

Zdeňka MICHALOVÁ, *Konstrukce krovu severní věže poutního kostela Narození Panny Marie ve Vranově u Brna*, Průzkumy památek 2012/I, s. 116–125.

Monumentorum Tutela. Ochrana Pamiatok 22, Bratislava 2010.

Věra NAŇKOVÁ, *Architektura 17. století v Čechách,* in: Dějiny českého výtvarného umění II/1, Praha 1989, s. 249–278.

TÁŽ, *Architektura vrcholného baroka v Čechách,* in: Dějiny českého výtvarného umění II/2, Praha 1989, s. 390–454.

Táňa NEJEZCHLEBOVÁ, *Dvě dveřní křídla z kostela sv. Vavřince v Želině u Kadaně jako příklad vzhledu historických dveří z období pozdní gotiky a pozdního baroka*, in: Monumentorum Custos 2012, s. 67–74.

TÁŽ, *Fragment profilovaného ostění z kostela sv. Prokopa v Černěvsi*, in: Monumentorum Custos 2012, s. 75–80.

Jindřich NUSEK, Jan SVOBODA a kol., *Příběh kapliček – drobné sakrální objekty na Podblanicku*, Vlašim 2001.

Roman PRAHL, *Umění náhrobku v českých zemích 1780–1830*, Praha 2004.

Marta PROCHÁZKOVÁ, *Přístavby věží u tolerančních modliteben*, in: Variety české religiozity v 19. století (1780–1918), (Zdeněk R. Nešpor, Kristina Kaiserová eds.), Ústí nad Labem 2010, s. 333–354.

Průzkumy památek II, XVIII, Praha 2011.

Vladislav RAZÍM, *K dnešnímu stavu dokumentování památek,* Průzkumy památek 6, 1999/1, s. 1–4.

Redundant religious buildings, Strasbourg 1989.

Jiří ROHÁČEK, *Epigrafika v památkové péči*, Praha 2007.

Miloš SLÁDEK, *Značně zchátralé a zbořené kostely v Čechách*, Bibliotheca Strahoviensis 2, 1996, s. 201–225.

Manfred SCHULLER, *Building Archeology*, Monuments and Sites VII, ICOMOS 2002.

Vereinigung der Landesdenkmalpfleger in der Bundesrepublik Deutschland (Hrsg. M. Petzet), *Gefährdete Kirchen in Mecklenburg*, Reihe Berichte zur Forschug und Praxis der Denkmalpflege in Deutschland, Band 7, Schwerin 1998.

Alfréd SCHUBERT, *K operativnímu průzkumu a dokumentaci dochovaného stavu architektonických památek*, Zprávy památkové péče 61, 2001/5, s. 149–153.

TÝŽ, *Péče o výplně historických okenních a dveřních otvorů*, Praha 2004.

SVORNÍK 4/2006 – Sborník příspěvků ze 4. konference SHP „Poznání a dokumentace historických staveb“ 31.5.–3. 6. 2005 v Poděbradech.

Jiří ŠKABRADA, *Konstrukce historických staveb*, Praha 2003.

Kristina UHLÍKOVÁ, *Ochrana sakrálních památek v českých zemích v letech 1945–1958*, Zprávy památkové péče 65, 2005/4, s. 335–339.

Jan VESELÝ, *Přemýšlení na báni – Osov (okres Beroun), kostel Narození sv. Jana Křtitele – Kresebná dokumentace jako nejsnazší způsob záznamu složité struktury,* in: Zkoumání historických staveb (Vladimír Razím, Petr Macek, edd.), Praha 2011, s. 151–154.

Jan VINAŘ, *Historické krovy,* Praha 2009.

Zkoumání historických staveb (Vladimír Razím, Petr Macek, eds.), Praha 2011.

Kolektiv: *Zříceniny historických staveb a jejich obnova*, Praha 1998.

7. Seznam vyobrazení

Obr. 1. Zahořany u Litoměřic, kostel Nejsvětější Trojice, pohled od severu na areál kostela se zvonicí a hřbitovní kaplí; celý areál umístěný na pohledově exponovaném návrší obklopuje zděná hřbitovní zeď. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2012.

Obr. 2. Šluknov – Království, Kaple žaláře Krista, pohled od východu, v čelní západní straně je patrný relikt oválného okenního otvoru s koutovými výběhy po nasazení klenby. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2012.

Obr. 3. Příklad znázornění PaGIS. Autor: Hana Veselá, 2014.

Obr. 4. Příklad znázornění tzv. přírůstkového bodu. Autor: Hana Veselá, 2014.

Obr. 5. Sutom, kostel sv. Petra a Pavla, polní náčrt bez měřítka s vyznačenými fotopohledy byl pro přehlednost zpracován zvlášť v úrovni dveří a oken a následně zpracován v prostředí CAD do výsledné podoby. Autor: Hana Ptáčková, 2013.

Obr. 6. Lužice u Mostu, torzo kaple sv. Blažeje, jižní průčelí s obtížně eliminovatelnými stíny ve větru se pohybujících větví sousedící vegetace. Foto: Vít Honys, 2012.

Obr. 7. Děčín – Nové Město, starokatolický kostel, nedostatečný odstup od objektu a podhled způsobuje zejména u věže sbíhání os a vytváření dojmu tzv. padání. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2012.

Obr. 8. Černěves, kostel sv. Prokopa, jižní průčelí lodi, v soklové části se v místě opadaných empírových omítek projevuje struktura románského zdiva lodi, při západní hraně je v horní části patrný zazděný románský okenní otvor. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2009.

Obr. 9. Přečaply, kostel sv. Matouše, relikty historické barevnosti na nárožních kvádrech. Foto: Vít Honys, 2012.

Obr. 10. Libčeves, kostel Stětí sv. Jana Křtitele - situace odhaleného zdiva na severním průčelí věže se starším zazděným otvorem a různými typy kamenů, které patří různých historickým etapám stavby - indikace pro provedení případné fotogrammetrie. Foto: Lucie Radová, 2009.

Obr. 11. Libčeves, kostel Stětí sv. Jana Křtitele – detail destrukce románského obloučkového vlysu pod hlavní římsou kostela. Stavba nemá okapy, voda ze střechy volně stéká právě na tyto partie stavby. Foto: Lucie Radová, 2009.

Obr. 12. Telce, kostel sv. Mikuláše – zajímavá rytina nespecifikované stavby na kamenné desce kryjící ohradní zeď kostela vyžaduje rovněž dokumentační podchycení. Foto: Lucie Radová, 2011.

Obr. 13. Lubenec – Libyně, kostel sv. Jiljí, závěrový bok presbytáře, při částečné destrukci zazdívky gotického okna bylo ve světlém otvoru odhaleno kamenné ostění s jeptiškou, pocházející zřejmě z počátku výstavby kostela v 1. polovině 14. století. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2011.

Obr. 14. Bílý Kostelec, kostel sv. Havla, interiér lodi, z plochého stropu kostela se dochovaly pouze omezené úseky štukového profilovaného fabionu s relikty barevných nátěrů ve více vrstvách. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2012.

Obr. 15. Chouč, kostel sv. Kateřiny – poškození povrchu kamenné konzole v důsledku působení vlhkosti včetně mikrovegetace. Foto: Lucie Radová, 2010.

Obr. 16. Minice, kostel sv. Martina, severní stěna interiéru presbytáře, detail reliktu po odtesaném středověkém sanktuáři s datací „1683". Foto: Lucie Radová, 2008.

Obr. 17. Encovany – Prachová, kaple sv. Václava, z klenby lodi se dochovaly pouze meziklenební pasy a koutové náběhy, nasazené na přízední pilastry. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2012.

Obr. 18. Kozly, kostel sv. Martina, interiér – detail různých typů dlažeb položených v interiéru lodi. Foto: Lucie Radová, 2010.

Obr. 19. Soběnice, kostel sv. Petra a Pavla, loď, v postranních výklencích lodi při presbytáři se v interiérové výmalbě dochovaly otisky vedlejších oltářů, pod jedním z nich byla umístěna signatura a datace výmalby interiéru, provedená 9. 12. 1910 malířem Jar. Kouřilem. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2014.

Obr. 20. Bílý Kostelec, kostel sv. Havla, závěrová strana presbytáře, díky degradaci svrchní šablonové malby z 19. století se na povrchu omítek projevují torza originální figurální a ornamentální výzdoby presbytáře, v závislosti na celkovém havarijním stavu objektu však dochází k rychlé ztrátě detailů a ploch maleb. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2012.

Obr. 21. Blatno, kostel sv. Michaela, interiér, severozápadní roh lodi s torzem iluzivního malovaného bočního oltáře a deponovaného okenního rámu. Foto: Vít Honys, 2014.

Obr. 22. Blatno, kostel sv. Michaela, interiér, torza říms a krycí desky menzy rokokového hlavního oltáře po jižní straně presbytáře. Foto: Vít Honys, 2012.

Obr. 23. Všestudy, kostel sv. Michaela, interiér, detail rozpadajícího se torza architektury rokokového hlavního oltáře z umělého mramoru. Foto: Vít Honys, 2014.

Obr. 24. Zahořany, kostel Nejsvětější Trojice, presbytář, silně poškozená malovaná kazatelna patří k souboru originálního vybavení kostela, které vzniklo pravděpodobně společně s výstavbou kostela mezi lety 1653–1657. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2012.

Obr. 25. Sutom, kostel sv. Petra a Pavla, loď, tři bloky lavic z vybavení kostela, střední blok, určený původně k poloze u zdi, je na zadní straně opěradel opatřen datací 1727 a 1739. Foto: Táňa Nejezchlebová, 2013.

Obr. 26. Kamenický Šenov, kostel sv. Jana Křtitele, interiér podstřeší, nález vzdušnice již zaniklého stroje zdejších rokokových varhan užité druhotně jako kryt otvoru v klenbě a závěs pro lustr. Foto: Vít Honys, 2010.

Obr. 27. Bílý Kostelec, kostel sv. Havla, loď, na vnitřní straně štítu lodi se v režném zdivu dochoval otisk hambalkového krovu s věšadlem a částečně hmotově dochovaným zazděným vazným trámem. Otisk je jediným dokladem zaniklého krovu kostela, ve hmotě štítu jsou navíc rozeznatelné dvě stavební fáze. Foto: Táňa. Nejezchlebová, 2012.

Obr. 28. Telce, kostel sv. Mikuláše – datace v krovu svědčící o jeho opravě na počátku 20. století. Foto: Lucie Radová, 2011.

Obr. 29. Velká Černoc, kostel sv. Václava – detail precizní opravy úžlabní krokve, provedené ve 20. letech 20. století. Foto: Lucie Radová, 2009.

Obr. 30. Minice, kostel sv. Martina – detail závěsného zařízení (kladky) v prostoru krovu v prostoru nad severním bočním oltářem k zavěšení lampy na věčné světlo. Foto: Lucie Radová, 2008.

Obr. 31. Blatno, kostel sv. Michaela, detail pozdně barokní zvonové stolice ve věži zbavené všech zvonů včetně závěsů, v pozadí torzo šachty pro závaží hodinového stroje. Foto: Vít Honys, 2012.

8. Seznam Příloh

Příloha A. Ukázka zpracované karty dokumentované sakrální památky.
Autor: Hana Veselá, 2014.
Příloha B. Ukázka dokumentů vložených do MIS.
Autor: Hana Veselá, 2014.
Příloha C. Ukázka vyhledávání analogových dokumentů.
Autor: Hana Veselá, 2014.
Příloha D. Seznam SHP a dokumentací autorského kolektivu.
Autor: T. Nejezchlebová, 2014.
Příloha E. Seznam dílčích dokumentací autorského kolektivu.
Autor: Hana Veselá, 2014.
Příloha F. Ukázka formalizované tabulky stavu objektu.

9. Přílohy

Příloha A – ukázka karty ohrožené památky – sakrální architektury, zpracovaná v databázi Filemaker. Z tohoto prostředí jsou exportovány karty ve formátu PDF v digitální i tištěné podobě.

Karta ohrožené památky

Sakrální architektura

katastrální území	Část obce	Obec	Okres	Kraj	Číslo rejstříku ústř. seznamu
Zahořany u Litoměřic číslo k.ú. 789941	**Zahořany**	Křešice	Litoměřice	Ústecký	**42561 /5-2465**

Název (označení) památky	Schválení zápisu/rozhodnutí o prohlášení	Součást	Ochranné pásmo
kostel Nejsvětější Trojice	prohlášeno rozhodnutím školské komise ŠKK ONV 10. 6. 64 čj. 457/64		

Umístění památky	Parcelní čísla	Identifikátor objektu v památkovém gisu:	Vlastník
ve středu na parcele st. 131 číslo popisné evid. orient.	st.p.č. 131 *	PaGIS 2550028	Římskokatolická farnost Zahořany u Křešic 41148 Křešice

Slohově a časově určení	Autorské určení	Stavební (funkční) typ
raně barokní stavba z let 1653 - 1657	zřejmě B. Spinetti	kostel kód AC040

Identifikační foto

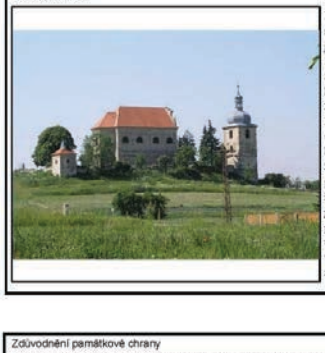

Popis

1) Celková situace Kostel Nejsvětější Trojice stojí na výrazném návrší v jižním dílu vesnice Zahořany mimo vlastní zástavbu vsi. Díky výrazné zvýšenému reliéfu tvoří výraznou dominantu krajiny. Orientovaný jednolodní kostel stojí v centru kostelního areálu, který na temeni návrší vymezuje zděná hřbitovní zeď. Přístup ke kostelnímu areálu se realizuje dvěma postranními komunikacemi po severním svahu návrší. Součástí areálu je hranolová zvonice uzavřená bání a drobná čtvercová márnice se stanovou střechou a lucernou, obojí vtažené do hmoty obvodové zdi.

2) Figura stavby Vlastní stavba kostela se skládá z obdélné lodi a krátkého trojboce uzavřeného presbytáře. K jeho severnímu a jižnímu boku jsou v interiéru přiloženy vedlejší prostory, tudíž se z exteriéru pohledově uplatňuje pouze polygonální závěr presbytáře. Stavbu uzavírají dvě samostatné střechy s nestejnou hladinou hřebene. V obou případech se jedná o sedlovou střechu s jednou valbou.

3) Průčelí Jednotlivá průčelí kostela vyrůstají z mírně předsazeného cihlového soklu a jsou ukončena profilovanou korunní římsou. V polovině výšky dělí plochu průčelí průběžná profilovaná mezipatrová římsa. Průčelí jsou zhotovena ze smíšeného zdiva s převažujícím zastoupením lomově světlé opuky. Zdivo je dynamizováno negativně propadlými obdélnými poli, určenými hladkými lizénovými rámy. Povrch zdiva pokrývají narušené relikty vápenné omítky dvojího typu. V plochách negativně propadlých polích se uplatňuje jednoduchá hlazená omítka s kompaktním povrchem. Na lizénových rámech je pomocí hrubé vápenné omítky se stříkaným povrchem vytvořena iluzivní nízká bosáž. Architektonické články jsou zhotoveny formou vysokého profilovaného štuku na →

(pokračování popisu na dalším doplňkovém listu)

Zdůvodnění památkové chrany

Kostel s areálem je významnou krajinou dominantou, zároveň se jedná o kvalitní raně barokní stavbu litoměřického stavitele italského původu B. Spinettiho, kostel lze zařadit do skupiny raně barokních kostelů typických pro region dolního Polabí. *

Odkaz na literaturu

Literatura: Pochem E. a kol., Umělecké památky Čech 4 T/Ž. Praha 1982, s. 323 - 324.
Stavebně-historický průzkum: x
Operativní průzkumy a dokumentace: x

Stav zachování památky, příp. návrhy opatření

2013: havarijní stav, kostel bez pravidelné údržby, staticky porušen, vnitřní vybavení v havarijním či destruovaném stavu. *

Odkaz na fotodokumentaci

digitální fotodokumentace aktuálního stavu objektu, rok pořízení: 2012, autor: T. Nejezchlebová (uloženo na MIS)
digitální fotodokumentace aktuálního stavu objektu, rok pořízení: 2013, autor: M. Pavlíková (uloženo na MIS)
fotodokumentace objektu, rok pořízení: 1963, uložení: NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem, fototéka negativy, základní fond, sign. svazku 13168
fotodokumentace objektu, rok pořízení: 1975, uložení: NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem.

Dřívější a současný způsob využití, stavební vývoj

2013: bez využití *

Odkaz na měřickou a jinou dokumentaci

Plánová dokumentace: polní náčrt půdorysného řešení kostela a zvonice s vyznačenými fotopohledy. Rok pořízení: 2012, Autor: H. Ptáčková
Projektová dokumentace: x

Movité památky (čísla rejstříku)

hlavní oltář Nejsvětější Trojice (chybí obrazy)
boční oltář Královny nebes (chybí obraz)
boční oltář sv. Antonína (chybí obraz)
boční oltář sv. Rodiny (chybí obraz)

Evidenční list zpracoval

30.9.2013 Nejezchlebová

Poznámky

výstup vznikl v rámci projektu NAKI: DF12P01OVV009, s názvem „Dokumentace, digitalizace a prezentace ohroženého kulturního dědictví v příhraniční oblasti severozápadních Čech"

Přehled doplňkových listů

Doplňkový list - č. 2a

Sakrální architektura

Část obce	Obec	Okres	Název (označení) památky	Číslo rejstříku ústř. seznamu
Zahořany	Křešice	Litoměřice	kostel Nejsvětější Trojice	**42561/5-2465**

Zahořany, okres Litoměřice, Ústecký kraj, areál kostela Nejsvětější Trojice, kostel,

Zahořany, okres Litoměřice, Ústecký kraj, areál kostela Nejsvětější Trojice, kostel,

Zahořany, okres Litoměřice, Ústecký kraj, areál kostela Nejsvětější Trojice, kostel,

Zahořany, okres Litoměřice, Ústecký kraj, areál kostela Nejsvětější Trojice, kostel,

Zahořany, okr. Litoměřice, Ústecký kraj, 42561/5-2465, interiér, celkový pohled do interiéru od západu

Zahořany, okr. Litoměřice, Ústecký kraj, 42561/5-2465, interiér, celkový pohled do interiéru od východu

Součástí karty mohou být i náhledy pořízené fotodokumentace včetně zákresu fotopohledů.

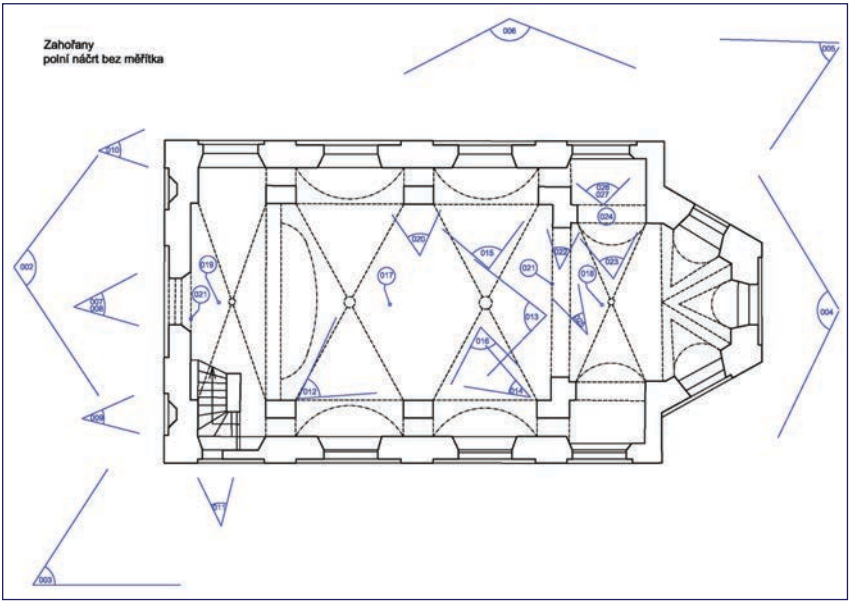

Příloha B – ukázka dokumentů vložených do MIS (metainformačního systému NPÚ). Vyhledávání a detail dokumentů, v tomto případě zpracovaných k ohrožené památce, kostelu Nejsvětější Trojice v Zahořanech, okres Litoměřice. http://iispp.npu.cz/mis_public/homepage.htm

Nepřihlášen

Metainformační systém
Centrální část

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV

Detail dokumentu

Tisk Zavřít

Náhled:

Originál dokumentu:	digitální
Typ/druh dokumentu:	Typ dokumentu: fotografická dokumentace Barevnost dokumentu: barevný Záběr: exteriér - celek
Jméno souboru:	U0018198.jpg
Formát souboru:	image/jpeg
Autor záznamu:	Mgr. Hana Veselá
Popis dokumentu:	Zahořany, okr. Litoměřice, Ústecký kraj, 42561/5-2465, areál kostela Nejsvětější Trojice, celkový pohled na areál od severovýchodu
Název pracoviště:	ÚOP v Ústí nad Labem
Velikost dokumentu (v bytech):	6318667 B
Rozměry obrazového dokumentu:	3543 x 2362 pixelů
Autor originálu:	Mgr. Marta Pavlíková;
Klíčová slova:	Kulturní památka nemovitá;
Uživ. klíčová slova:	DDaP; kostel;
Datum vzniku:	08.08.2013

Vazby dokumentu na aplikace IISPP

Aplikace	Druh záznamu	Ident. zázn.	Hodnota ident.	Bližší specifikace		Odkaz
ÚSKP	Kulturní památky	IdReg	154752	Rejstř. č.	42561/5-2465	
				Název	kostel Nejsvětější Trojice	
				Stav ochr.	zapsáno do státního seznamu před r.1988	

Územní identifikace dokumentu

Územní rozsah:	objekt lokalizovaný

Objekty paGIS

Kód paGIS	Název objektu	Část obce	Č. dom.	Ulice	Č. or.	Kat. území	Obec	ORP	Okres
2550028	kostel Nejsvětější Trojice	Zahořany	0			Zahořany u Litoměřic	Křešice	Litoměřice	Litoměřice
2550030	hřbitovní kaple	Zahořany	0			Zahořany u Litoměřic	Křešice	Litoměřice	Litoměřice
2550029	zvonice	Zahořany	0			Zahořany u Litoměřic	Křešice	Litoměřice	Litoměřice

Přírůstkové body

Přír. bod	Název objektu	Část obce	Č. dom.	Ulice	Č. or.	Kat. území	Obec	ORP	Okres

Lokality

Kód CZ	Název lokality	Reálný typ	Kat. území	Obec	ORP	Okres	Kraj
18685	Zahořany	ves	Zahořany u Litoměřic	Křešice	Litoměřice	Litoměřice	Ústecký kraj

Historické regiony

Kód RS	Název hist. regionu
153	Litoměřice

Náhled Žádost o užití Zavřít

Příloha C – ukázka vyhledávání analogových dokumentů evidovaných v Online katalogu Odborných knihoven a dokumentačních fondů (Tricius/Carmen). Příkladem je kostel Nejsvětější Trojice v Zahořanech, okres Litoměřice. http://iispp.npu.cz/carmen/

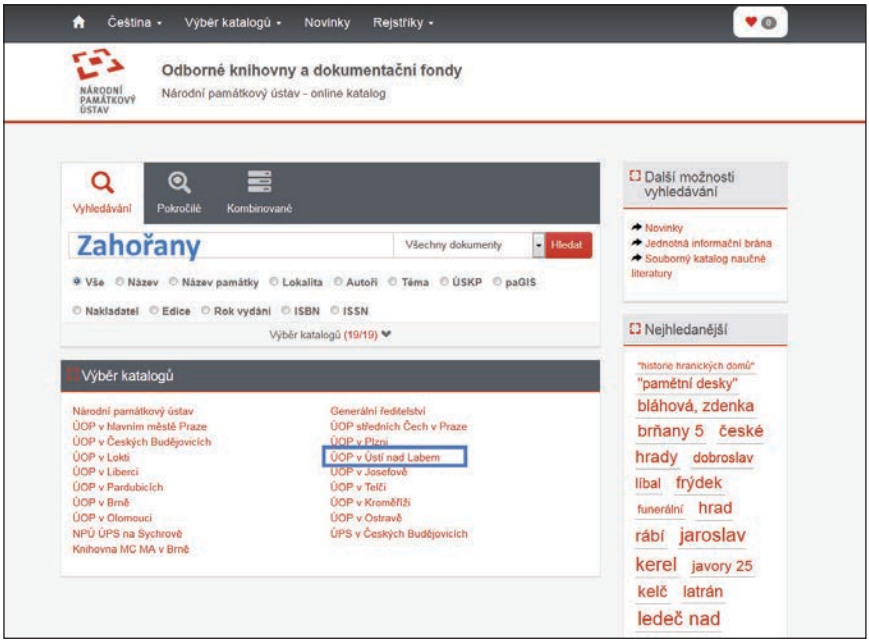

Využívání řezů při selekci výsledků vyhledávání v Online katalogu Odborných knihoven a dokumentačních fondů (Tricius/Carmen).

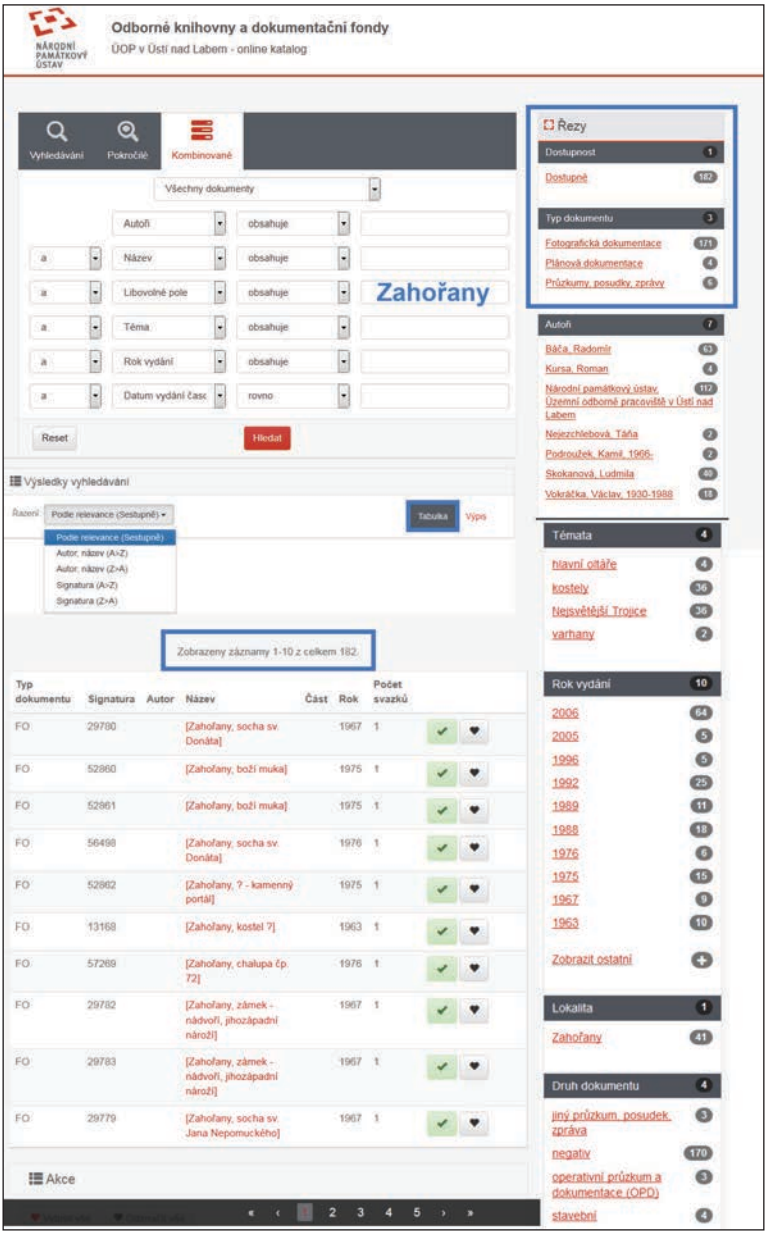

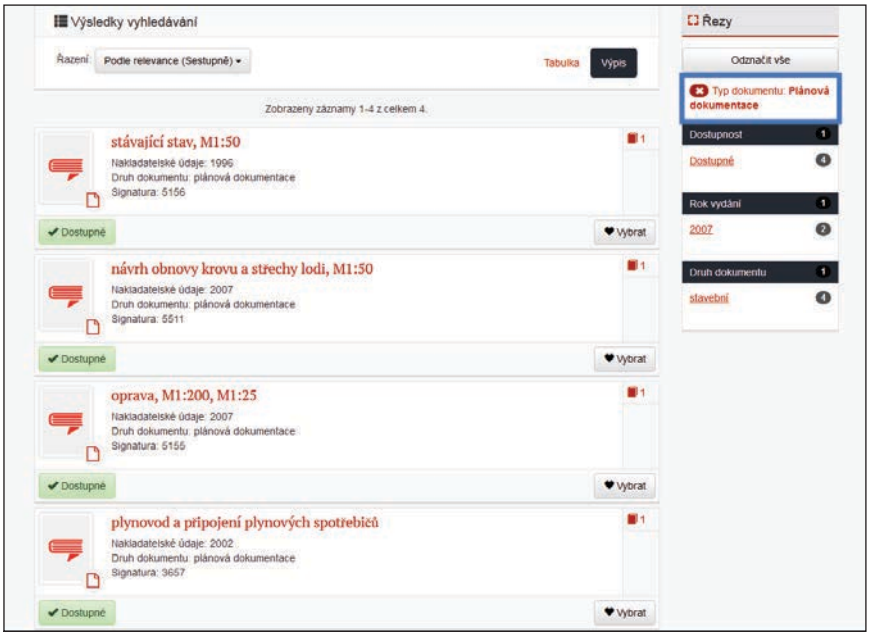
Výsledky vyhledávání
Řazení: Podle relevance (Sestupně)
Tabulka
Výpis
Zobrazeny záznamy 1-4 z celkem 4.
stávající stav, M1:50
Nakladatelské údaje: 1996
Druh dokumentu: plánová dokumentace
Signatura: 5156
Dostupné
Vybrat
návrh obnovy krovu a střechy lodi, M1:50
Nakladatelské údaje: 2007
Druh dokumentu: plánová dokumentace
Signatura: 5511
Dostupné
Vybrat
oprava, M1:200, M1:25
Nakladatelské údaje: 2007
Druh dokumentu: plánová dokumentace
Signatura: 5155
Dostupné
Vybrat
plynovod a připojení plynových spotřebičů
Nakladatelské údaje: 2002
Druh dokumentu: plánová dokumentace
Signatura: 3657
Dostupné
Vybrat
Řezy
Odznačit vše
Typ dokumentu: Plánová dokumentace
Dostupnost
Dostupné
Rok vydání
2007
Druh dokumentu
stavební

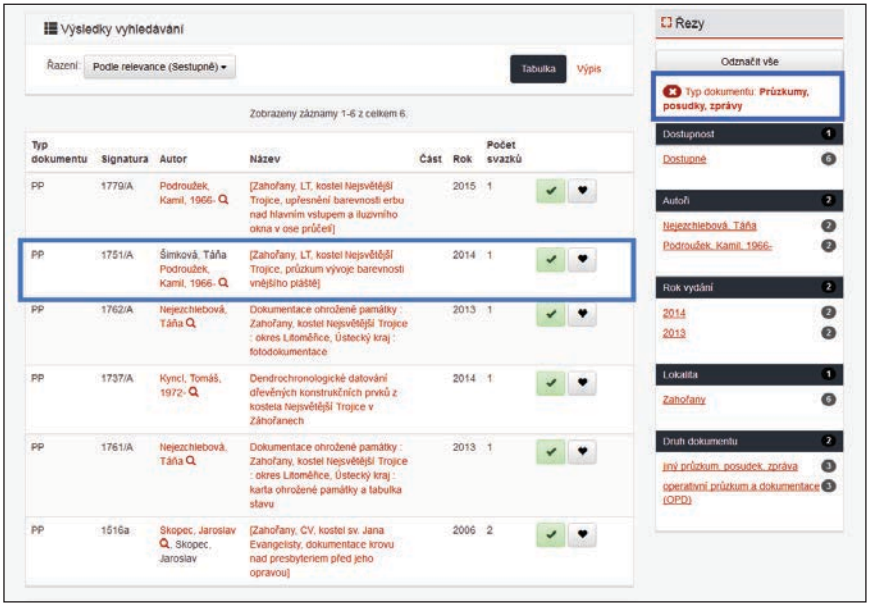
Výsledky vyhledávání
Řazení: Podle relevance (Sestupně)
Tabulka
Výpis
Zobrazeny záznamy 1-6 z celkem 6.
Typ dokumentu
Signatura
Autor
Název
Část
Rok
Počet svazků
PP 1779/A Podroužek, Kamil, 1966- [Zahořany, LT, kostel Nejsvětější Trojice, upřesnění barevnosti erbu nad hlavním vstupem a ilužvního okna v ose průčelí] 2015 1
PP 1751/A Šimková, Táňa Podroužek, Kamil, 1966- [Zahořany, LT, kostel Nejsvětější Trojice, průzkum vývoje barevnosti vnějšího pláště] 2014 1
PP 1762/A Nejezchlebová, Táňa [Zahořany, kostel Nejsvětější Trojice : okres Litoměřice, Ústecký kraj : fotodokumentace 2013 1
PP 1737/A Kyncl, Tomáš, 1972- Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků z kostela Nejsvětější Trojice v Zahořanech 2014 1
PP 1761/A Nejezchlebová, Táňa Dokumentace ohrožené památky : Zahořany, kostel Nejsvětější Trojice : okres Litoměřice, Ústecký kraj : karta ohrožené památky a tabulka stavu 2013 1
PP 1516a Skopec, Jaroslav Skopec, Jaroslav [Zahořany, CV, kostel sv. Jana Evangelisty, dokumentace krovu nad presbyteriem před jeho opravou] 2006 2
Řezy
Odznačit vše
Typ dokumentu: Průzkumy, posudky, zprávy
Dostupnost
Dostupné
Autoři
Nejezchlebová, Táňa
Podroužek, Kamil, 1966-
Rok vydání
2014
2013
Lokalita
Zahořany
Druh dokumentu
jiný průzkum, posudek, zpráva
operativní průzkum a dokumentace (OPD)

Detail záznamu OPD (operativního průzkumu) kostela Nejsvětější Trojice v Zahořanech v Online katalogu Odborných knihoven a dokumentačních fondů (Carmen).

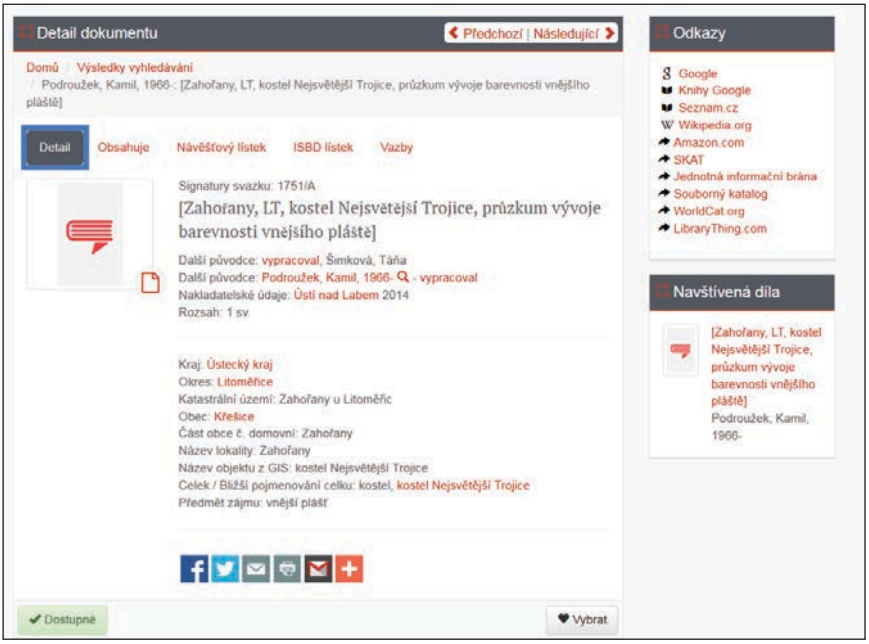

Vazby – poslední záložka detailu záznamu v Online katalogu Odborných knihoven a dokumentačních fondů (Carmen)

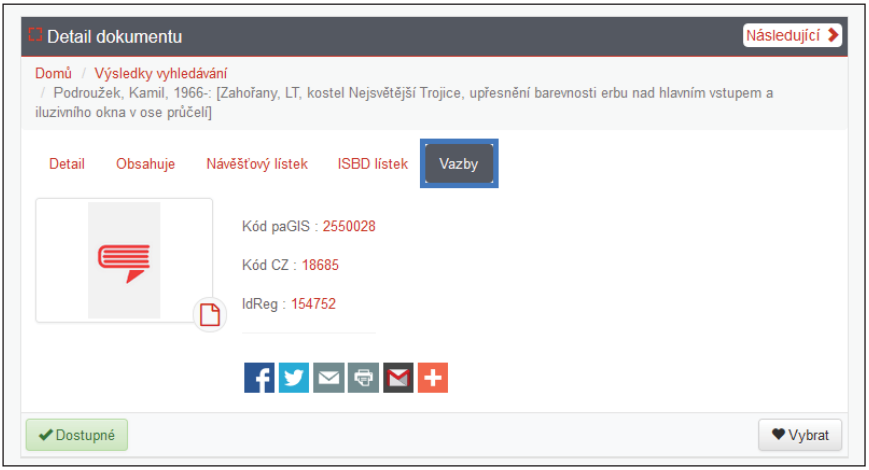

Kód paGIS - interaktivní odkaz, který směřuje přímo do mapového projektu, na konkrétní místo kde je objekt identifikován v katastrální mapě. (http://gis.npu.cz/)

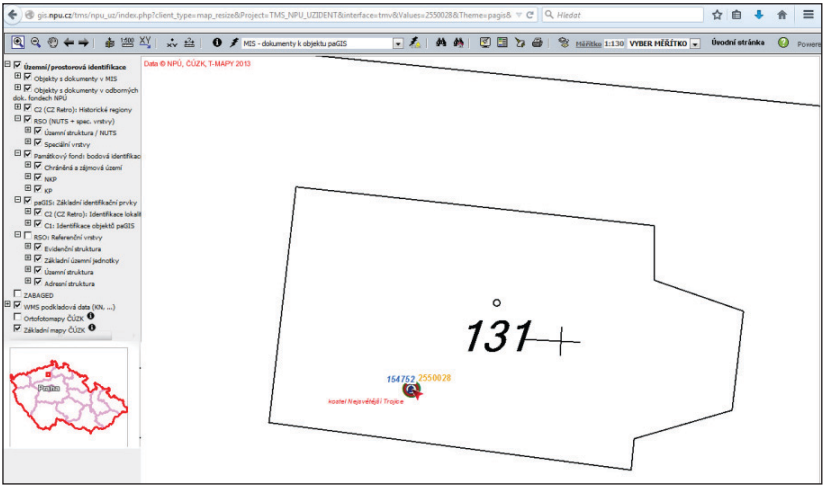

Kód CZ (identifikační kód lokality) - interaktivní odkaz, který směřuje přímo do mapového projektu, zobrazuje celý rozsah dotazované lokality. (http://gis.npu.cz/)

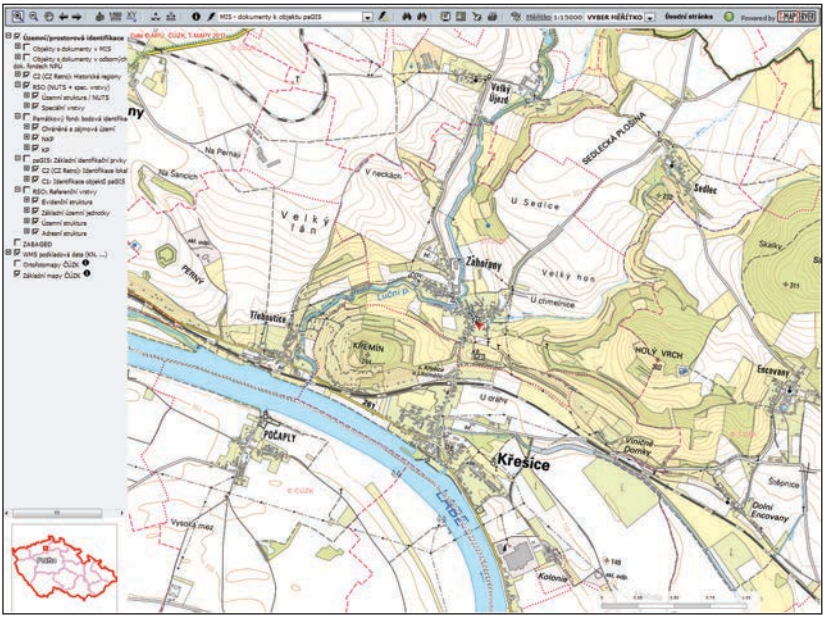

IdReg – interaktivní odkaz, který směřuje do seznamu kulturních památek (pokud jde o kulturní památku). NPÚ přechází na nový informační systém, ve kterém tuto hodnotu nahradí položka
PrStav_id – odkaz bude veden do Památkového katalogu
(http:// iispp.npu.cz)

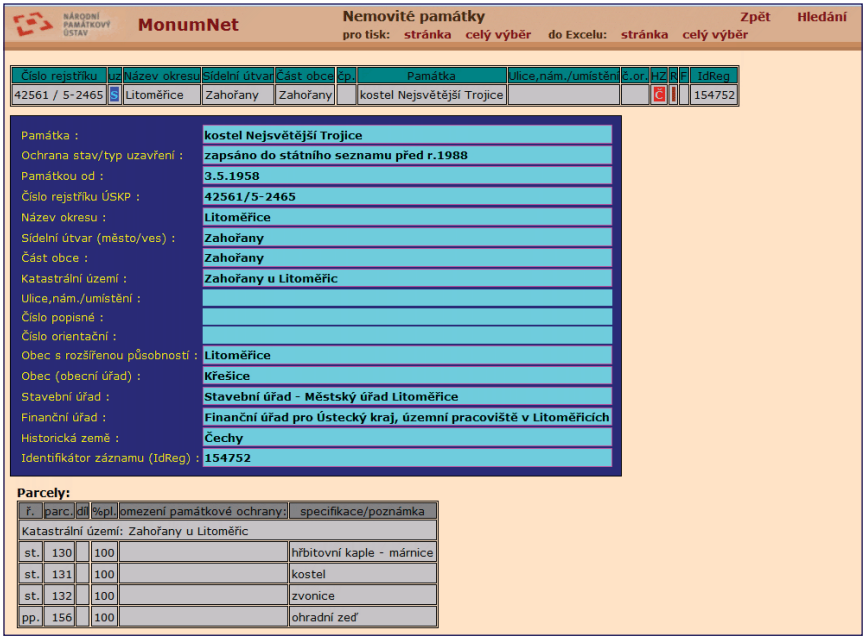

Číslo rejstříku	uz	Název okresu	Sídelní útvar	Část obce	čp.	Památka	Ulice,nám./umístění	č.or.	HZ	R	F	IdReg
42561 / 5-2465	S	Litoměřice	Zahořany	Zahořany		kostel Nejsvětější Trojice			C			154752

Památka :	kostel Nejsvětější Trojice
Ochrana stav/typ uzavření :	zapsáno do státního seznamu před r.1988
Památkou od :	3.5.1958
Číslo rejstříku ÚSKP :	42561/5-2465
Název okresu :	Litoměřice
Sídelní útvar (město/ves) :	Zahořany
Část obce :	Zahořany
Katastrální území :	Zahořany u Litoměřic
Ulice,nám./umístění :	
Číslo popisné :	
Číslo orientační :	
Obec s rozšířenou působností :	Litoměřice
Obec (obecní úřad) :	Křešice
Stavební úřad :	Stavební úřad - Městský úřad Litoměřice
Finanční úřad :	Finanční úřad pro Ústecký kraj, územní pracoviště v Litoměřicích
Historická země :	Čechy
Identifikátor záznamu (IdReg) :	154752

Parcely:

ř.	parc.	díl	%pl.	omezení památkové ochrany:	specifikace/poznámka
Katastrální území: Zahořany u Litoměřic					
st.	130		100		hřbitovní kaple - mírnice
st.	131		100		kostel
st.	132		100		zvonice
pp.	156		100		ohradní zeď

Příloha D – seznam SHP a dokumentací autorského kolektivu V. Honys, T. Nejezchlebová, L. Radová a H. Veselá.

Signatura	Pracoviště	Autor	Název	Typ	Rok	Lokace	Okres	Ulice	Č.p.	Č.o.	Celek	Objekt	Objekt zájmu
1571	NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem	Nejezchlebová, Táňa	Stavebně historický průzkum : Bedřichův světec (ob. Bělušice) - kostel sv. Jakuba Většího	PP	2008						kostel	kostel	kostel sv. Jakuba Staršího
1431/A	NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem	Nejezchlebová, Táňa, Mgr	[Budyně nad Ohří, I.T, přemístění smírčího kříže]	PP	2010	Předměstí	Litoměřice					smírčí kříž	smírčí kříž
1633	NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem	Podroužek, Kamil, 1966-	Dvoupodlažní terasa s vloženým interiérem : zhroucení části obvodového zdiva	PP	2010	Doksany	Litoměřice				klášter	klášter	terasa
1525	NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem	Nejezchlebová, Táňa, Mgr	Stavebně historický průzkum : Jedlka (ob. Malá velen) - kostel sv. Anny	PP	2008	Jedlka	Děčín				kostel	kostel	kostel sv. Anny
1636	NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem	Nejezchlebová, Táňa, Mgr	Nálezová zpráva : Jenikov - kaple sv. Anny : předběžný průzkum fasád	PP	2010	Jenikov	Teplice				kaple	kaple	fasády
1613	NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem	Podroužek, Kamil, 1966-	Stavebně historický průzkum : Kadaň, Sokolovská ul. čp. 483	PP	2010	Kadaň	Chomutov					městský dům	městský dům
1591	NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem	Podroužek, Kamil, 1966-	Stavebně historický průzkum : Krásné Březno - zámecký kostel sv. Floriána	PP	2010	Krásné Březno I	Ústí nad Labem	Podmokelská	1	15	kostel	kostel	kostel
1555	NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem	Nejezchlebová, Táňa, Mgr	[Křimov, ČV, kostel sv. Anny, krov lodi a	PP	2009	Křimov	Chomutov				kostel		krov
1602	NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem	Nejezchlebová, Táňa	[Fotogrammetrická dokumentace interiérových a exteriérových líců zdiva	PP	2010	Lenešice	Louny				kostel	kostel	průčelí
1603	NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem	Nejezchlebová, Táňa, Mgr	Stavebně historický průzkum : Libčeves - kostel Stětí sv. Jana Křtitele	PP	2010	Libčeves	Louny				kostel		kostel Stětí sv. Jana
1560	NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem	Nejezchlebová, Táňa, Mgr	[Libyně, LN, kostel sv. Jiljí, odhalený okenní otvor ve východní straně presbytáře]	PP	2009	Libyně	Louny				38		kostel sv. Jiljí
1644	NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem	Nejezchlebová, Táňa, Mgr	[Libyně, LN, kostel sv. Jiljí, okno ve východním boku presbytáře]	PP	2011	Libyně	Louny				38		okno
1488	NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem	Nejezchlebová, Táňa, Mgr	[Litoměřice, LT, č. p. 253/13 - měšťanský dům - bývalý kostel sv. Vavřince, dokumentace konstrukce krovu]	PP	2007	Město	Litoměřice				měšťanský dům	měšťanský dům	krov
1498	NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem	Novosadová, Olga, PhDr.	Stavebně historický průzkum : Litoměřice - Vavřinecká čp. 13/253	PP	2007	Město	Litoměřice				měšťanský dům	měšťanský dům	měšťanský dům - bývalý kostel sv.

Příloha E – seznam dílčích dokumentací autorského kolektivu V. Honys, T. Nejezchlebová, L. Radová a H. Veselá.

Černěves – kostel sv. Prokopa – průzkum reliktů starších okenních otvorů a starších omítek jižního průčelí lodě a presbytáře – 11/2009

Jetřichovice – kostel sv. Jana Nepomuckého – dokumentace reliktu zdiva staršího závěru – 07/2013 – T. Nejezchlebová

Křimov – kostel sv. Anny – průzkum a dokumentace krovu – 03/2009 – T. Nejezchlebová, K. Podroužek

Lenešice – kostel sv. Šimona a Judy – dokumentace a průzkum dlažeb lodi – 07/2011 – T. Nejezchlebová

Libyně – kostel sv. Jiljí – dokumentace nálezu staršího kružbového otvoru v presbytáři – 01/2011 – T. Nejezchlebová

Libyně – kostel sv. Jiljí – dokumentace starších okenních otvorů v presbytáři – 06/2009 – T. Nejezchlebová

Mariánská Radčice – kostel Bolestné Panny Marie s ambity – průzkum barevnosti vnějších fasád – 09/2014 – T. Šimková, P. Podroužek

Mlékojedy – kostel sv. Martina – dokumentace zazděného gotického portálu jižním průčelí lodi – 09/2014 – T. Šimková

Verneřice – kostel sv. Anny – průzkum barevnosti vnějších fasád věže – 10/2011 – T. Nejezchlebová

Volevčice – kostel sv. Prokopa – relikty středověkého kostela ve věži stávající stavby – 03/2014 – T. Nejezchlebová

Zahořany – kostel Nejsvětější Trojice – průzkum barevnosti vnějších fasád kostela – 09/2014 – T. Šimková, K. Podroužek

Želina – kostel sv. Vavřince – průzkum a dokumentace dochovaných dveřních výplní – 08/2011 – T. Nejezchlebová

Příloha F. Ukázka formalizované tabulky stavu objektu.

Stavebně-technický stav objektu – identifikace objektu

Lokalizace	
Kraj	
Okres	
Obec	
Část obce	
ZSJ (název)	
Určení objektu	
Název (označení) objektu)	
Rejstříkové číslo KP	
Umístění památky	
Parcelní číslo	
Vlastník	
Slohové a časové určení	
Autorské určení	

Zpracování	vyplnil	datum	podpis	aktualizoval	datum	podpis
	Vít Honys	15.4.2014				

Pomůcka pro určování stavu:

destruovaný	- objekt je částečně nebo plně destruovaný
havarijní	- objekt je ohrožen ve své podstatě
silně zanedbaný	- objekt je lokálně ohrožen až narušen
mírně zanedbaný	- objekt vyžadu základní údržbu
dobrý stav	- objekt nevyžaduje bezprostřední zásahy

Stavebně-technický stav objektu – celkový stav

Statika - exteriér	**část objektu**	**trhliny**	**deformace**	**stav**	**příčiny stavu**
Statika - interiér	**část objektu**	**trhliny**	**deformace**	**stav**	**příčiny stavu**
Založení	**část objektu**	**hloubka základové spáry (m)**	**základová půda**	**zdivo základů**	**stav**
Vlhkost - exteriér	**část objektu**	**vlhkost do výše**	**narušení**	**stav**	**příčiny stavu**
Vlhkost - interiér	**část objektu**	**vlhkost do výše**	**narušení**	**stav**	**příčiny stavu**
Salinita - exteriér	**část objektu**	**projevy zasolení**	**narušení**	**stav**	**příčiny stavu**
Salinita - interiér	**část objektu**	**projevy zasolení**	**narušení**	**stav**	**příčiny stavu**
Odvodnění	**část objektu**	**žlaby**	**stav**	**příčiny stavu**	
	část objektu	**svody**	**stav**	**příčiny stavu**	
	část objektu	**vyústění svodů**	**stav**	**příčiny stavu**	
	část objektu	**odvodňovací rigoly**	**stav**	**příčiny stavu**	
	část objektu	**okapní chodníky**	**stav**	**příčiny stavu**	
	část objektu	**dešťová kan.**	**stav**	**příčiny stavu**	
	část objektu	**revizní šachty**	**stav**	**příčiny stavu**	
Větrání	**část objektu**	**typ/způsob**	**účinnost**	**stav**	**příčiny stavu**

Stavebně-technický stav objektu – exteriér

Střechy	část objektu	krytina	materiál	datace	pův. krytina	stav	příčiny stavu
	část objektu	klempířské prvky	materiál	datace	původnost	stav	příčiny stavu
	část objektu	vikýře	materiál	datace	počet	stav	příčiny stavu
	část objektu	štíty	materiál	datace	původnost	stav	příčiny stavu
	část objektu	střešní prvky	materiál	datace	původnost	stav	příčiny stavu
	část objektu	hromosvod	materiál	datace	původnost	stav	příčiny stavu
Zdivo/fasády	část objektu	zdivo	materiál	datace	původnost	stav	příčiny stavu
	část objektu	konstrukce římsy	materiál	datace	původnost	stav	příčiny stavu
	část objektu	kamenické prvky	materiál	datace	původnost	stav	příčiny stavu
	část objektu	omítky	materiál	datace	původnost	stav	příčiny stavu
	část objektu	nátěr	barevnost	datace	původnost	stav	příčiny stavu

Okna	část objektu	počet	povrchová úprava	materiál ostění	typ	mříže	rám	křídlo	zasklení	sítě	stav	příčiny stavu

Dveře	část objektu	počet	povrchová úprava	materiál ostění	typ	mříže	rám	křídlo	kování	stav	příčiny stavu

Stavebně-technický stav objektu – interiér

Klenby	část objektu	konstrukce	materiál	datace	stav	příčiny stavu
Stropy	část objektu	skladba	materiál	datace	stav	příčiny stavu
Krovy	část objektu	konstrukce	materiál	datace	stav	příčiny stavu

Omítky	část objektu	plochy stěn	materiál	datace	původnost	stav	příčiny stavu
	část objektu	klenba/strop	materiál	datace	původnost	stav	příčiny stavu
	část objektu	architektonické články	materiál	datace	původnost	stav	příčiny stavu
	část objektu	sokl	materiál	datace	původnost	stav	příčiny stavu
	část objektu	nátěr	barevnost	datace	původnost	stav	příčiny stavu
	část objektu	malby	technika	datace	námět	stav	příčiny stavu
Podlaha	část objektu	typ	materiál	datace	původnost	stav	příčiny stavu

Okna (in)	část objektu	počet	povrchová úprava	materiál ostění	datace	typ	mříže	rám	křídlo	zasklení	sítě	příčiny stavu
Dveře (in)	část objektu	počet	povrchová úprava	materiál ostění	datace	typ	mříže	rám	křídlo	kování	stav	příčiny stavu
Zvony	umístění	počet	zvonová stolice	datace	zvonění	stav	příčiny stavu					

Hodiny	umístění	typ	datace	stav	příčiny stavu

Vít Honys – Táňa Šimková – Lucie Radová – Hana Veselá
Metodika dokumentace sakrální architektury (kostely a prostorové kaple)

Národní památkový ústav
územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem
Podmokelská 1, CZ 400 07 Ústí nad Labem – Krásné Březno

Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem
Pasteurova 13, CZ 400 96 Ústí nad Labem

Lektorovali:
doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.
doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D.

Sazba, návrh obálky: Petr Hrubý, Daniel Vágner
Jazyková korektura: Vendula Suchá
Tisk: Tiskárna V&H Print Hlávko, s.r.o.
Náchodská 215, 549 01 Nové Město nad Metují
Vydání první, Ústí nad Labem 2015
Náklad: 500 ks

Katalogizace v knize – Národní knihovna ČR
Honys, Vít
Metodika dokumentace sakrální architektury (kostely a prostorové kaple): certifikovaná metodika / Vít Honys, Táňa Šimková, Lucie Radová, Hana Veselá. -- Vydání první. -- Ústí nad Labem : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2015. -- 100 stran
ISBN 978-80-85036-59-6 (Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem : vázáno). -- ISBN 978-80-7414-951-1 (Univerzita J.E. Purkyně. Ústí nad Labem : vázáno)

726 * 002
- sakrální architektura
- dokumentace
- certifikované metodiky

72 - Architektura [21]

Metodika vychází s podporou prostředků z Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity podpory a vývoje (NAKI) Ministerstva kultury, v rámci řešení projektu Dokumentace, digitalizace a prezentace ohroženého kulturního dědictví v příhraniční oblasti severozápadních Čech. Identifikační kód projektu: DF12P01OVV009.

© Národní památkový ústav, 2015
ISBN: 978-80-85036-59-6
© Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, 2015
ISBN: 978-80-7414-951-1
© Vít Honys, Táňa Šimková, Lucie Radová, Hana Veselá, 2015

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV | ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ V ÚSTÍ NAD LABEM

UNIVERZITA J. E. PURKYNĚ V ÚSTÍ NAD LABEM
Filozofická fakulta

Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně
v Ústí nad Labem
ISBN: 978-80-7414-951-1

Národní památkový ústav
územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem
ISBN: 978-80-85036-59-6

ISBN 978-80-85036-59-6
9 788085 036596